

СПИСАНИЕ

ПЪТ

К 6
Пр
До
й
Р
О 2
Д 8
Н
О а
п
Л р
У и
Д л
О
Г
О 2
Р 0
И 2
Е 0

Съставител:
д-р Анатолий Кънев
drkanev@protos.bg

Редакционна колегия:
д-р Анатолий Кънев
Ерхан Чаушев
Десислава Минчева
Донка Димитрова

Коректори:
Цветелина Кънева
Росица Филипова

Издател:
Сдружение „Родно Лудогорие“
София 1303, ул. „Осогово“ 60
тел. 02/9296101
www.ludogorie.org

Списание то се издава със съдействието на
д-р Анатолий Кънев и
Министерство на образованието и науката

ISSN: 1312-7233

На първа корица:
Преминаване 88/60см м.б. платно
Автор – Николай Янакиев

На четвърта корица:
Венецианска маска 80/60см м.б. платно
Автор – Николай Янакиев

СЪДЪРЖАНИЕ

- 1 ЖИВОТЪТ ПРОДЪЛЖАВА, ПОХОДЪТ СЪЩО
д-р Анатолий Кънев
- 4 ЗА ИСТОРИЯТА И ЗА НЕЙНОТО ОСНОВНО ГРАДИВО –
АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ. РАЗПАД НА МОНОПОЛА НА
ЕДИННИЯ ИСТОРИЧЕСКИ РАЗКАЗ
Интервю с доц. Михаил Груев
- 20 РУСЕНСКИТЕ ЕКОЛОГИЧНИ ПРОТЕСТИ И ЗАРАЖДАНЕТО НА
ГРАЖДАНСКОТО ОБЩЕСТВО В БЪЛГАРИЯ (1987 – 1988)
доц. Михаил Груев
- 40 ЦВЕТЪТ КАТО СЮЖЕТ
проф. Десислава Минчева
- 52 ЕКЗАРХИЯТА И ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА
доц. Пламен Божинов
- 63 НЕОБЯТНИЯТ ВАЗОВ
Мирела Иванова
- 73 НАГРАДЕНИ ТВОРБИ ОТ НАЦИОНАЛНИЯ
УЧЕНИЧЕСКИ КОНКУРС – 2019 г.
- 93 СТАТУТ ЗА ОРГАНИЗИРАНЕ И ПРОВЕЖДАНЕ НА НАЦИОНАЛЕН
УЧЕНИЧЕСКИ КОНКУРС, ПОСВЕТЕН НА 35-ТИЯ ПОХОД
„ПО СЪПЪКТЕ НА ЧЕТАТА НА ТАНЬО ВОЙВОДА“
- 96 34-ТИ ПОХОД „ПО ПЪТЯ НА ЧЕТАТА НА ТАНЬО ВОЙВОДА“
- 102 ПРОТОКОЛ ЗА КЛАСИРАНЕ НА УЧАСТНИЦИТЕ В НАЦИОНАЛНИЯ
КОНКУРС-ВИКТОРИНА ЗА УЧЕНИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ, РИСУНКИ И
МУЛТИМЕДИЯ, ПОСВЕТЕН НА ПОХОДА „ПО ПЪТЯ НА БЕДРЕДДИН“
- 105 БЪДИ ВОЙНИК
- 109 КОНКУРС ЗА ЕТЮД ПО СПЕЦИАЛНОСТТА И СВОБОДНА ТВОРБА
С ПОДКРЕПАТА НА Д-Р КЪНЕВ И Д-Р ЖЕЛЯЗКОВ
Наташа Ноева

ЖИВОТЪТ ПРОДЪЛЖАВА, ПОХОДЪТ – СЪЩО!

Списание „ПЪТ“ се прави във връзка с традиционния поход по стъпките на четата на Таньо войвода вече цели 34 години. Тази година, поради мерките, наложени в страната и в света с цел ограничаване на опасността от разпространение на COVID-19, нашите емисари по места предложиха списанието да бъде реално, а походът – виртуален. Повечето съмишленици и организатори на похода са учители, които се справиха блестящо със създадената екстремна ситуация и вече няколко месеца водят образователен процес дистанционно. Достойно отговориха и участниците в похода, учениците, които се включиха адекватно в предизвикателството. Няма да коментирам създаденото извънредното положение по повод пандемията, ще оставя на историците да изследват пътя на парите и интересите... Само ще споделя, че, скрити зад маските, ние досега разсъждавахме върху мисълта на Бенджамин Франклин: „Който заменя свобода за сигурност, накрая губи и двете“.

Спазвайки противоепидемичните мерки, тази пролет по пътя на четата ще минат само организаторите, ще поднесем цветя на паметниците в 28-те населени места по 220-километровия път. Ще тръгнем от Тутракан, ще минем през с. Пожарево, Исперих, Разград и Попово. На 2 юни в 12.00 ч. ще включим сирената пред паметника на Таньо Стоянов Куртев на Керчан баир до с. Априлово, Поповско. През цялото време, от 30 май до 2 юни, ще сме в онлайн връзка със съмишленици, общественици, меди, за да припомним и отдадем почит на четата на Таньо войвода – тази сетна искра от Априлските пожари на 1876 г., довели до последващата Цариградска конференция и по-късно до Руско-турската война – освободителна за нас.

В определената за целта интернет платформа ще дадем трибуна на учители и ученици да зададат въпроси, както и на научните консултанти проф. Христо Матанов, акад. Георги Марков и др., които ще се включат в дискусиата. При провежданите от нас конкурси за есе, стихотворение, рисунка и мултимедийна презентация учениците се насочват главно към последната форма на изява, което ни дава увереността, че онлайн участието в похода няма да е проблем за тях.

Наистина, работата на терен е доказала своите предимства, но се надяваме, че 35-ият поход ще ни ориентира към нови, близки до сегашните ученици подходи и ще помогне за създаване у тях на траен интерес към българската история и култура. Защото всяко поколение пише своя собствена история, но възпитанието на децата ни е неизменна наша отговорност!

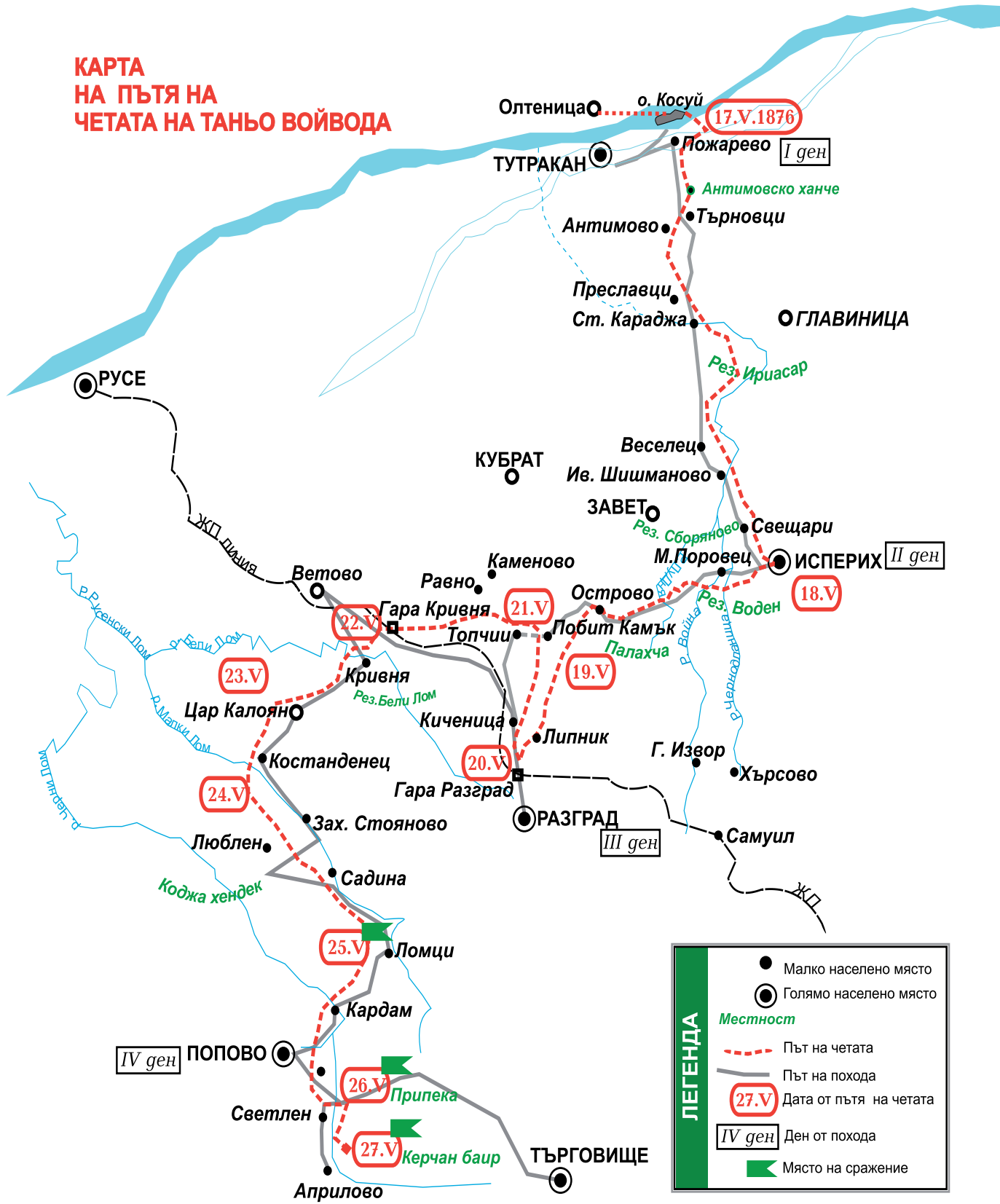

Таньо Стоянов Куртев

1846 - 1876 г.

Автор на рисунката - проф. Катя Костова

КАРТА НА ПЪТЯ НА ЧЕТАТА НА ТАНЬО ВОЙВОДА

Олтеница ○ о. Косуй **17.V.1876**

ТУТРАКАН ● Ложарево I ген

Антимово ● Антимовско ханче
Търновци ●

Преславец ●
Ст. Караджа ● ○ ГЛАВИНИЦА

РУСЕ ●

КУБРАТ ● Веселец ●
Ив. Шишманово ●
ЗАВЕТ ● Свещари ●

Ветово ● Каменово ●
Равно ● Острово ● М.Поровец ● ИСПЕРИХ II ген

Гара Кривня ● **21.V** ● Лобит Камък ●

Кривня ● **22.V** ● Киченица ● Липник ●
Цар Калояно ● **23.V** ● Гара Разград ● **20.V** ●

Костанденец ● Зах. Стояново ● Люблен ●
Садина ● **24.V** ● Г. Извор ● Хърсово ●

Ломци ● **25.V** ● Кардам ●

ПОПОВО ● IV ген ● Светлен ● **26.V** ● Припека ●

Априлово ● **27.V** ● Керчан баир ● ТЪРГОВИЩЕ ●

ЗА ИСТОРИЯТА И ЗА НЕЙНОТО ОСНОВНО ГРАДИВО – АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ. РАЗПАД НА МОНОПОЛА НА ЕДИННИЯ ИСТОРИЧЕСКИ РАЗКАЗ

Интервю на д-р Анатолий Кънев
с председателя на Държавна агенция „Архиви“ –
историка Михаил Груев

Благодаря Ви, доц. Груев, че се съгласихте на това интервю. Разкажете ни малко за себе си. На нашите млади читатели ще им бъде интересно да научат как избрахте професията на историка. Кое или кой провокира интереса Ви към историята?

Благодаря и аз за поканата, д-р Кънев! Общуването с млади хора винаги, поне за мен, е вълнуващо и затова с удоволствие приех Вашето предложение. Роден съм в София, но, както повечето софиянци от моето поколение, родителите ми не са от столицата. Баща ми е от едно красиво родопско село – Хвойна, близо до Чепеларе, а родът на майка ми е от Македония. Още следвойните те са се преселили в Пловдив, а родът на баща ми – доста по-късно – в края на 50-те години, когато, подобно на милиони български селяни, лишени от собствеността си, те избират пътя към града. Така че родителите ми се запознават, вече като пловдивчани, по време на следването им в София. Живеейки на квартира тук, най-напред се ражда брат ми Атанас, а след три години – и аз. Локалната ми идентичност е преди всичко на пловдивчанин,

защото там минаха първите ми седем години, там живеяха и всичките ми роднини. Гледаше ме моята баба и две лели на майка ми. И понеже питате за зараждането на интереса ми към миналото, вероятно то се корени именно тогава, общувайки с доста по-възрастни хора, които през цялото време разказваха най-различни истории – някои по-смешни, някои страшни, но винаги – интересни. Разбира се, част от тях тогава оставаха неразбираеми за мен, но провокираха много въпроси, вълнуваха въображението ми, караха ме да търся отговорите на част от тях в книгите или в други семейни истории, които старите хора около мен охотно разказваха. Така че, сега си давам сметка, че интересът ми към миналото е бил най-напред подсъзнателен, и едва в гимназията се оформи в целенасочен, в някакъв стремеж за по-нататъшно професионално самоопределение. Затова и когато дойде ред да кандидатствам, избрах без колебание да запиша „история“ в Софийския университет. Още в първи курс преподаватели ми бяха изключително ерудирани и харизматични личности, които биха представлявали гордост и за

**Немска езикова гимназия
„Проф. Константин Гълъбов“**

всеки друг европейски и световен университет. Между тях особено ярко блестяха фигурите на професорите Велизар Велков, Александър Фол и Маргарита Тачева по антична история, на Людмил Гетов – по археология, на Васил Гюзелев – по средновековна българска история, на Иваничка Георгиева – по етнография, които дооформиха амбицията ми да посветя живота си на науката. Именно последната и още една моя преподавателка, на която дължа много – проф. Цветана Георгиева, провокираха първоначалното ми желание да се развивам като етнограф или етнолог, както по-късно започна да се нарича тази наука. Затова и когато в трети курс трябваше да избираме специализации, избрах етнологията. По-късно дойде и интересът ми към съвременната българска история и в последна сметка в изследванията си се опитах да комбинирам двете си квалификации.

Началото на Вашата преподавателска кариера е като учител в гимназия. А от години, вече в Университета, обу-

чавате новите гимназисти. Според Вас има ли разлика в качеството на средното образование от времето на Вашето учителство и нивото на днешното?

Да, след като завърших университет през 1994 г. започнах да се оглеждам за евентуална аспирантура или докторантура, както се казва сега. Тогава обаче се обявяваха малко места и не всяка година. Затова и реших на първо време да започна като учител. Тъй като имах втора специалност „германистика“, сравнително лесно си намерих място като учител по история на немски език в Немската гимназия в София. Там изкарах три години на пълен щат и още три, в които, вече като аспирант, преподавах на половин щат. Независимо, че това бяха доста гладни и мизерни години, за мен те бяха може би най-щастливите ми като преподавател. Децата бяха страхотни, с желание за знание, с амбиция, която мотивираше и мен самия да давам най-доброто от себе си. Почти всичките ми тогавашни ученици завършиха престижни университети в Германия и Австрия, някои останаха там, но повечето се върнаха.

Сред тях вече има и млади професори, с които се гордея. За мое учудване, по-сетне, когато отидох в университета, нивото на студентите като цяло беше по-ниско от това на учениците ми в гимназията. И по-неже ме питате за качеството на средното образование днес, давам си ясна сметка, че е трудно да се правят паралели между различни времена и различни нива на образование. Освен това Немската гимназия в София е много частен случай, от който не може да се съди за средното ниво в страната тогава и сега. Ясно е, че има цялостен спад в качеството, демотивация, загуба на системност в образователния процес, но изглежда, че това е и обща генерационна промяна при всички ученици по света. С развитието на технологиите, с напредването на комуникациите имаме свършено нова ситуация в сферата на образованието, която може би не непременно е негативна. Трябва ни просто малко по-дълъг хоризонт, за да можем да я оценим.

Кои са естествените партньори на средното образование извън държавните институции? Какво според вас е мястото на неправителствения сектор?

Сега е много популярно да се говори за публично-частно партньорство. За съжаление, поради негативния обществен опит през последните десетилетия, това най-често предизвиква асоциации за някаква далавера, за злоупотреба в името на корисни интереси. Всъщност партнирането на общински институции, каквито са повечето училища, с предприемачи и неправителствени организации е нещо съвсем естествено и много популярно в цяла Европа. Ако се замислим – целият образователен възход в годините на Българското възраждане се дължи именно на този тип партньорство. Разбира се, сега възможностите са далеч по-големи, съществуват и много международни донорски организации, които дават грантове и стипендии, непрекъснато расте броят и на български-

те такива. Според мен обръщането за подкрепа към бизнеса, особено в сферата на професионалното образование, би следвало да е по-настойчиво и систематично.

Какво според Вас трябва да се промени или допълни в преподаването по история в българското училище?

Това е много сложен въпрос. Знаете, че последните проучвания на предпочитанията на българските ученици сочат постепенното превръщане на предмета в един от най-нежеланите от тях. По този показател той вече изпреварва дори математиката, която традиционно стряска децата и е, така да се каже, за малцината призвани. Има много обяснения за това нерадостно място на историята в съвременното българско училище, но липсва рецепта как да се излезе от това състояние. Много лесно е да обясним това с падащото ниво на учениците, слабата им подготовка и ниската им обща култура, която без съмнение е много важна. Но факт е също така, че като начин на преподаване историята твърде малко се промени от времето, в което беше „разказвателен предмет“. Уроците продължават да бъдат препълнени с дати и факти и съответно очакването е те да бъдат по някакъв начин възпроизведени от учениците. А смисълът, според мен, е в разбирането на историята като процес, като система от причинно-следствени връзки, не непременно диалектически (защото, както много добре знаем, често чистата случайност елиминира всичко останало), но все пак зависимости, които определят развитието на обществата. В този смисъл учебните програми, а след тях и следващите ги учебници, според мен не успяха да скочат в дигиталната ера и продължават да залагат на фактологията, която всяко дете вече може да получи от интернет. А смисълът на преподаването на историята е да го научи да чете вътре в тези факти, да ги съпоставя, да мисли самостоятелно. Другата причина според мен е, че предметът само на книга

започна да се нарича „История и цивилизация“, но втората част от него продължава да отсъства. А изграждането и загиването на една цивилизация, културите, които тя поражда, нейното развитие, ако щете мутацията ѝ под въздействие на външни фактори, са процеси, които вълнуват много младите хора, пък и техните родители. Можем да вземем за пример големите научно-популярни програми на ВВС и на другите телевизии – те са интересни именно защото показват процеси, а не статични състояния.

Миналата година в Баня се състоя семинар за обучение на учители по история. Вие бяхте един от преподавателите на този семинар. Бихте ли ни разказали малко повече за него: каква беше неговата цел; кои бяха темите?

Да, семинарът продължи и тази година и беше прекъснат от пандемията от коронавирус през март. Целта на тези курсове, организирани в три паралелни потока, всеки от който съставен от по около 20 човека всяка седмица, беше да се даде допълнителна квалификация на учителите, които преподават по новата учебна програма за 10 клас. Тя включва цялата българска история от античното наследство по българските земи до присъединяването на страната ни към Европейския съюз. Идеята беше да се представят нови публикации, нови подходи в изследването и преподаването на историята. Подборът на лекторите беше на Министерството на образованието, но принципът бе това да бъдат утвърдени и безспорни специалисти по съответния дял на българската история. Намирам подобна форма за много успешна, тъй като тя осигурява контакта с учителството, провокира дебати вътре в самата колегия. За мен например, като автор на учебници, особено ценен беше контактът с учителите, тъй като именно той осигурява обратната връзка с образователния процес и дава информация как се възпри-

емат съответните учебници, кои текстове са сложни и неприложими към нашите условия и защо. Това има връзка и с един важен проблем в целия процес на правене на учебници у нас. Голяма част от авторските колективи се състоят само от академични хора, някои от които съществено са се откъснали от процесите в българското училище през последните години. Това има връзка и с проблема, който по-горе коментирахме – на насищането на уроците с фактология и емпирия и на „изсушаването“ на самия предмет на историята. Така че, за мен това обучение беше много полезно, но по-важното е то да е било такова за самите учители. Надявам се, това да е така!

Кажете нещо за опитите на българските историци да намерят един по-обективен прочит на историята. Има ли съпротива от обществото, на което имплантираните близо половин век тези правят много труден този нов прочит? И още нещо – историята свещена крава ли е, която не трябва да се пипа? Защо не обвиняваме лекарите, които ни сменят антибиотика или забраняват ДДТ-то с развитието на науката, а не можем да приемем, че са настъпили обстоятелства, които изискват корекции в някои исторически трактовки?

Вижте, за мен най-ценното, което се случи в полето на историографията през последните десетилетия, е разпадането на монопола върху знанието и изчезването на единния исторически разказ или да го наречем „официалния дискурс“. Така науката зае естественото си място като поле на съревнование между различни методологии, школи и личности. Разбира се, отвори се и огромна „сива зона“ между академичната наука и спекулативната параистория и, тъй като това е голям пазар, всеки започна да излага на него онова, което се продава. Това е голям проблем. Някъде в разлома между тези две реалности има място за попу-

лярното историческо знание, което, без да бъде прекалено научно, може да бъде достъпно за широката публика. Именно там е и голямата слабост на нашата академична историопис, която остана затворена зад дебелите стени на науката и остави това пространство на т.нар. параисторици. А иначе, другият проблем, който поставяте, също е много важен. Известно е, че всяко поколение пренаписва по свой начин историята. Зная, че много хора поставят знак на равенство между „пренаписване“ и „фалшифициране“. Но това далеч не е така. Откриват се нови факти, други престават да изглеждат толкова значими с течение на времето, появяват се нови интерпретативни школи, така се развива всяка наука, включително и историята. Затова, ако използвам Вашата метафора със „смяната на антибиотика“, това е нещо необходимо и е естествен процес на развитие на самата наука. Друг е въпросът с учебниците, в които трябва да се включват само базисни, превърнали се в аксиоматични вече факти

в науката. Но те не трябва да се мислят като академичен резултат, а като своеобразен вторичен продукт, представляващ адаптация с педагогическа цел за нуждите на съответната възрастова група, на тези предхождащи го академични изследвания.

Не закъсняха ли в българската историопис новите похвати? Оралната история, работата на терен и други характеристики за етнографията и етнологията методи, започнаха все по-масово да се използват в последните 20 години (между впрочем и във Вашите собствени изследвания). Какво става с прибягването към други методологии – например микроисторията, зародила се преди повече от 60 години, е екзотична рядкост в родните исторически съчинения?

Да, прав сте, че особено в историческата наука все още продължава да доминира един традиционен подход, да го наречем позитивистки, който се занимава главно и основно с тексткритичен анализ на документи. И ако в медиевистиката например, или в по-отдалечените във времето периоди от историята, това е резонно, макар и там да има възможност за разширяване на подхода, то в новата и съвременна история това е симптом за явно методологическо изоставане. Все пак трябва да се каже, че има колеги, които вече доста години успешно интегрират в изследванията си методи на етнологията, устната история и автобиографистиката, микроисторията, за която споменавате и Вие. Например немалка група колеги – историци от Югозападния университет оформиха такова ядро и може да се каже, че вече създадоха и своя школа, появяват се и по-млади колеги, които пристъпват към теми от соци-

Монография, посветена на одържавяването на земята и произтеклите от нея социални промени, в която е използван методът *Cause studi/Fall Studium*, свободно и не особено точно преведен на български *Проучване на отделния случай*

алната история, която в най-голяма степен предполага тази интердисциплинна методология. Количествено, разбира се, броят на тези изследвания не е голям, тъй като в жанра на позитивизма се работи много по-лесно.

В предишния въпрос стана дума, че Вие като изследовател не се ограничавате само до официалните документи, а използвате различни методи на изследване, заимствани от други науки, като етнология, социология и т.н. Нека поговорим малко за книгите, излезли изпод Вашето перо, на каква тематика са те; от кои теми в съвременната българска история сте привлечен и на кои смятате да посветите от своето време за в бъдеще? През 2012 г. излезе вашата (с Ал. Калъонски) колективна монография, посветена на т.нар. „Възродителен процес“ от 1984/85 г. Много страници бяха изписани за този процес. Бих искал да чуя Вашето мнение на професионален историк – каква беше тази акция с преименуването на българските турци? Отчаян акт на тогавашната власт за пренасочване на вниманието или израз на целенасочена държавна политика от Освобождението през 1878 г. насам?

Да, както споменах, още от студентските си години се насочих към изследване на културата на различни етно-религиозни общности и групи. Самата тематика е гранична между историята и етнологията и дава възможност за успешно интегриране на методи от двете науки. По-късно се запознах и с големите трудове на историките от школата на анализите и в работата си се опитах да прилагам тази методология към българския материал. Във всеки случай до ден днешен липсва значим обобщаващ труд върху т.нар. „Възродителен про-

цес“ в неговата продължителност от 60-те до 80-те години на ХХ век и не съм се отказал от идеята в бъдеще да се посветя на нещо подобно. Трудно е толкова накратко да бъдат изложени всички мотиви на режима на Тодор Живков за тази фатална за него стъпка. Става дума за един постъпателен процес, който протича на гласъци и засяга най-напред различни групи роми – мюсюлмани, след това българите мюсюлмани, или който предпочита – помаците, за да завърши през 1984 – 1985 г. с турците. В началото режимът няма толкова мащабна амбиция, но, както се казва, апетитът идва с яденето. Тъй като кампаниите при ромите и с някои изключения при българите мюсюлмани преминават относително безболезнено и при липса на международен отзвук, групата около Живков остава с впечатлението, че нещо такова може да се случи и с турците. Тук следва да се отчита и фактът, че по това време в старите марксистко-ленински клишета и в победата на световната пролетарска революция вече никой не вярва и комуни-

Монографията на М. Груев и А. Калъонски, посветена на т.нар. Възродителен процес

тическите режими по цял свят отчаяно се нуждаят от ново „лепило“ на социалната тъкан на тези общества, което да им даде и нова легитимност. Най-близкото и познато такова лепило се оказва именно национализмът и трябва да се признае, че с тази си политика режимът действително съумява да създаде нова вълна на социална мобилизация зад себе си. Само че времето вече е друго, а и мащабите на акцията са такива, че това не може да остане скрито за външния свят.

Кои бяха организаторите? Под чие внушение? Предполага ли се външна намеса, в резултат на която се прибягна до подобно насилие? Съгласувано ли беше с висшето руско (съветско тогава) ръководство или, както се твърди, консултациите са стигнали само до апаратчици от средния ешелон?

Характерът на режима в България по това време е такъв, че нещо подобно не може да се случи без личната воля на Живков – от една страна, и съгласието на Кремъл – от друга. И точно тук са най-много неопознати. Дали съветското ръководство се опитва да апробира на българска почва политики, които възнамерява да приложи в Кавказ или другаде? Отговор на този въпрос на този етап не сме в състояние да дадем, поради липсата

на достъп до руските архиви. Съществува и друга хипотеза – че в условията на междударствие и очевидно склерозизиране на управленските структури в СССР, олицетворявано от състоянието на самия Черненко, Живков е омаловажил проблема, за да получи съгласието му. Но и за това липсват документи. Това, което е безспорно, е, че на заседанията на създадения в хода на преименуването координационен орган на МВР, обединяващ всички силови структури на режима и председателстван от члена на Политбюро Димитър Стоянов, през цялото време присъства резидентът на КГБ за България ген. Владилен Фьодоров, но негови изказвания не са протоколирани. Що се отнася до убеждаването на самия Живков за предприемането на такава стъпка – тук роля има и един феномен, който бих нарекъл автосугестия на самия режим. Апаратчиците от средния ешелон, нагаждайки се към това, което евентуално би се харесало на началниците им в София, започват да ги засипват с докладни и сведения за опасността от турския национализъм, от повторение на кипърския сценарий и т.н. В документите на Държавна сигурност тази автосугестия е особено възпалена. Ако проследим стенограмите от заседанията на Политбюро, ще видим, че накрая всички те започват да си вярват във всичко това.

За да приключим темата с преименуването, последвана от преселението от 1989 г., иронично наречено „Голямата екскурзия“, бихте ли ни разказал за изселническите спогодби между България и Турция. Изселванията, ако правилно съм ги броил, са 11 броя (от 1878 до 1989 г. включително, последното със сигурност без специална спогодба). Особено интересни за мен са тези след Втората световна война.

Всъщност трудно може да се посочи точен брой на изселническите вълни в Османската империя и след това в Турция за целия период след Освобождението. Действително, този процес протича и на вълни, но между тях има дълги периоди на бавно и постепенно изселване на българските турци. И като всеки миграционен процес, той се влияе не само от т.нар. push factors, т.е. от факторите на изтласкване, но и от pull factor-ите, от тези на привличане. Например тази от 30-те години на XX век е стимулирана от безвъзмездното предоставяне от страна на турското правителство на обработваема земя и нейното освобождаване от данъци за 5 години. Много често тя е вървяла и заедно с къщите на изселените се вече гърци и това стимулира много бедни български турци да предприемат подобна стъпка. Що се отнася до тези след Втората световна война – те са три на брой и са много различни една от друга. Първата – от 1950 и 1951 г., се основава на т.нар. Конвенция за установяването, съставляваща неразделна част от Ангорския договор за приятелство между двете страни от 1925 г. Тя дава право на българското население в Турция и на турското население в България да смени доброволно местожителството си, без обаче да може да запази недвижимите полски имоти. Знаете, че този въпрос продължава да бъде открит в българо-турските отношения, тъй като изселниците от двете страни не са компенсирани за тях. В резултат на тази вълна от страната се изселват 153 хиляди

души. Втората изселническа вълна идва в резултат на подписания през 1968 г. двустранен договор за събиране на разделените семейства. Терминът „разделено семейство“ е интерпретиран много широко обаче и това дава легална възможност на голям брой български турци да се изселят в продължение на 10 години. Общият им брой е около 115 хиляди. Третата изселническа вълна е споменатата от Вас „Голяма екскурзия“. Тя обаче е много по-различна от останалите и има по-скоро характер на организирано етническо прочистване. То идва на дневен ред след като в резултат на Майските събития през 1989 г. и за ръководството на БКП става ясно, че „възродителната“ му политика е претърпяла провал. Трудно е да се посочи точен брой на изселените и експулсирани български граждани. Цифрите се колебаят между 320 и 360 хиляди. Разминаванията идват от факта, че от един момент нататък прекосяването на българо-турската граница започва да става двупосочно.

Посветили сте страници на Людмила Живкова (1942-1981) и на периода в българската култура, наречен от В. Мутафчиева *людмиллие*, период, в който Людмила успява да обедини около себе си кръг от известни учени-историци, както и изтъкнати хора на изкуството, и в който се явява политическият двигател на нови идеи, линии, преориентации, национализъм. Ако трябва с един знак – като положително или отрицателно бихте оценили това явление в българската култура?

Не е възможно с един знак да бъде оценено това явление. Или поне не по скалата: положително – отрицателно. Най-точно би могло да се определи като странно явление, отличаващо се както от общите структурни процеси в развитието на самия режим, така и от логиката на съветския модел и съответните подражателни на него режими в останалите източноевропейски

страни. Трябва обаче да се подчертае, че този тип „просветен абсолютизъм“ става възможен именно благодарение на тоталитарната макрорамка и личния режим на нейния баща. А иначе людмилието е естественото обкръжение, което възниква във всеки владетелски двор.

Вие сте член на Експертния съвет на Института за изследване на близкото минало (ИИБМ). И като стана дума за „нови похвати“ в историческите изследвания, бихте ли ни разказали повече за този институт: за неговата мисия и неговите дейности. (В скоби само да попитам за онова, което прочетох в Уикипедия: че член на Управителния съвет е бил покойният Дими Паница. Стана ми любопитно кое събира хора като Ивайло Знеполски и Димитър Паница в един Управителен съвет?)

Да, тази година Институтът ще отбележи 15 години от създаването си. Той беше учреден през 2005 г. по инициатива на покойния Дими Паница, който беше и един от първите негови дарители. Тогава той се обърна към проф. Ивайло Знеполски с предложение да го оглави, а той, от своя страна, започна да търси съмишленици. Голямата част от членовете на Експертния съвет на института бяхме тогава начеващи в науката млади хора, които не бяхме удовлетворени от състоянието на историографията за комунистическия период и имахме широк набор от идеи за методологическо, тематично и интерпретативно обновление на тази тематика. Имаше, разбира се, и утвърдени вече учени. Първоначално идеята беше да се напише някакъв тип академичен учебник или лекционен курс, но след това се оказа, че всеки един от нас може да напише цяла монография по предварително разпределените теми. И така се започна. Някои написаха и по две.

История на България при социализма, замислена и подготвена от колектив на Института за изследване на близкото минало

Привлечени бяха и нови колеги. Днес вече институтът има 40 издания зад гърба си и продължава да подготвя нови. През есента подготвяме нова голяма конференция. Мога със задоволство да отбележа, че в резултат на работата ни интерпретацията на широк кръг проблеми от съвременната българска история в близкото бъдеще няма да бъде възможна, без да се стъпи по някакъв начин върху тези изследвания.

Съгласен ли сте с мен, че училището, а защо не и университетите, освен образователни, имат и възпитателни функции, от които в годините на Прехода някак си абдикираха. От друга страна, може и да е за добро, защото, четейки някои от публикациите, например на Центъра за академични изследвания (в чийто профил е записано, че мисията им се осъществява чрез две основни форми: независими стипендии, които Центърът отпуска на конкурсен принцип, и организирането на колективни

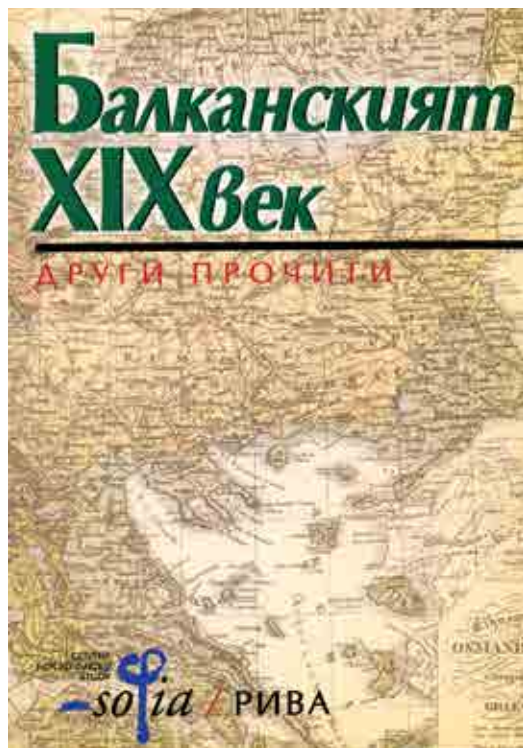

„Балканският XIX век. Други прочити“, издание на Центъра за академични изследвания. Публикуваната в сборника статия на Александър Везенков *Очевидно само на пръв поглед: „Българското възраждане“ като отделна епоха* възбуди полемика с предложението си за терминологично преосмисляне на периода от българската история от края на XVIII и началото на XIX век

проекти, които дават възможност на учени от различни дисциплини и региони да работят върху значими за обществото теми), та, четейки, човек се пита кой е критерият за академичност? Не искам да прозвучи грубо, но някак наподобяват претенциозни икейски сглобки на чужди, не на място използвани тези. Застрашена е хигиената на четене, струва ми се. Не е ли?

Не зная какво точно имате предвид, но няма да се съглася с Вас. Познавам колежите, които работят в Центъра, и с убеденост твърдя, че става дума за учени от изключително висока класа. Ръководителката му, Диана Мишкова, наскоро беше наградена с отличие на Шведската академия на науките, което по принцип се случва изключително рядко на български учен. Това, че начинът, по който мислят, и това, което пишат, може да не се харесва на някого, не означава, че то не е стойностно. Вярно е, че те дават стипендии на доста хора и може би не всичко, което излиза като резултат, е качествено. Но факт е, че, благодарение на привличането на широк кръг от външни донори и развитието на стипендиантската им програма, те успяват частично да задържат качествени учени в хуманитарните и социалните науки, които вероятно биха потърсили път навън. Казвам го като човек, който никога не се е възползвал от тези възможности и по тази причина не се намирам в конфликт на интереси.

Вие сте Председател на Държавна агенция „Архиви“ от 4-5 години, ако не се лъжа. Тоест, сте едновременно из-

следовател и административен ръководител на архивите – нещо като обект и субект на документите. Как, в качеството си на тези две функции, виждате документалното градиво за историята на България 1944–1989 г. – време на секретност и унищожаване на документи, както и време на телефонното управление, от което не остават следи.

Станаха вече повече от пет години, в които съм ръководител на българските архиви. Мога с часове да говоря за проблемите им, но не тук е мястото за това. Годишите, прекарани в архивите, бяха и продължават да бъдат за мен много полезни чисто познавателно. Освен управленски и житейски опит, те ми дадоха и огромно познание върху документалните масиви. В системата на архивите се съхраняват около 94 линейни километра документи. Приблизително половината от тях са документи, създадени в комунистическия период. Само масивът на бившата БКП е с обем около 10 400 линейни метра. Извън системата на архивите, както е известно, функционира т. нар. Комисия по досие-

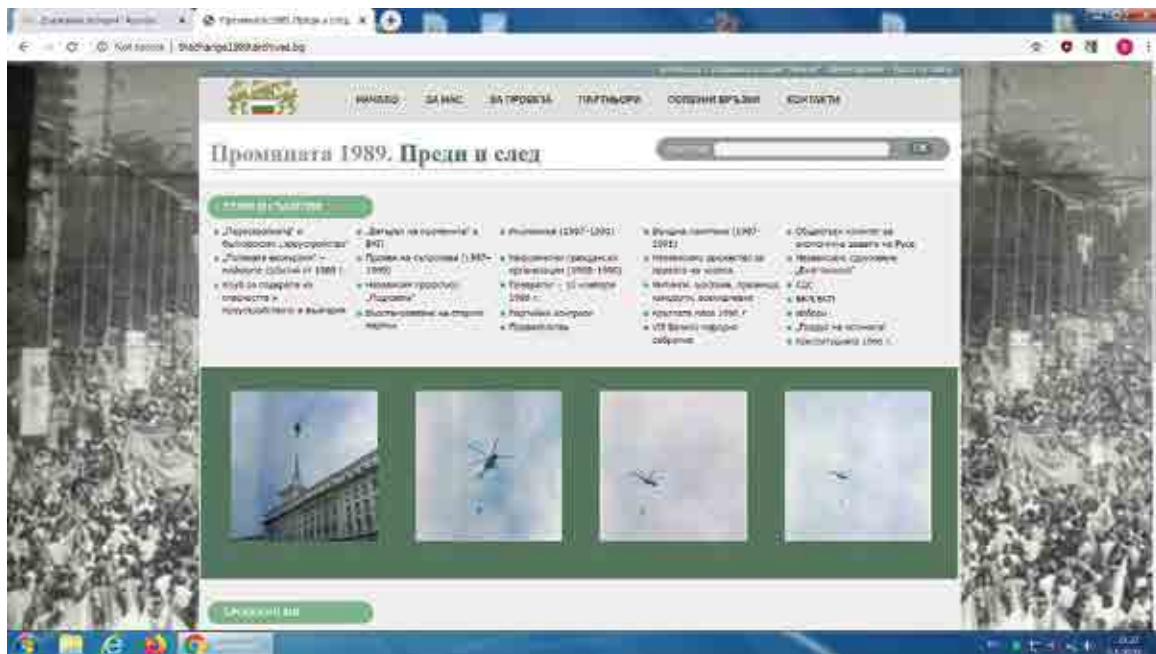
Пресконференция на Държавна агенция „Архиви“, на която бе обявено дарението на архива на Г. М. Димитров от дъщеря му Анастасия Мозер

тата, където се съхраняват още около 12 линейни километра документи. Както сами разбирате, става дума за планини от документи, които станаха достъпни след т.нар. архивна революция от началото на 90-те години на миналия век. Естествено, всички те не могат и няма нужда да се прочетат, но все пак специалистите могат да започнат да се ориентират в тях. Това е и голямото предизвикателство пред историците на съвременния период – да се научат да боравят с необятни като обеми документални масиви. Защото е много важно и как се четат тези документи. Част от тях са като палимпсест – отвъд видимия текст има по-стар, а понякога и по-важен текст. Четенето между редовете и зад тях в тези документи е ключово за овладяването на занаята на историка. Разбира се, трябва да свикнем с мисълта, че за най-важните решения понякога не се създават документи. Това обаче не означава, че като няма документ, липсва и събитие. Например, по-неже си говорим за т.нар. „Възродителен

процес“, до днес не е открито, а вероятно и не съществува решение на Политбюро за смяна на имената на турците.

Как работят архивите със средното и висшето образование? За първи път сред вашите издания се появи нещо като хрестоматия на българската история при социализма – тритомникът с документи, подготвен от проф. Любомир Огнянов.

Стареем се дигитализацията на документи, която извършваме в момента, да бъде на тези от тях, към които има широк обществен интерес и могат да бъдат използвани в образователния процес. Затова всяка година създаваме поне по един тематичен сайт, съдържащ голямо количество документи и снимки, който да има приложение в средното образование. Всички те са достъпни онлайн на страницата на агенцията. През изтеклата година, тъй като беше и юбилейна, създадохме нов сайт, озаглавен: „Промяната 1989. Преди и

след“. Той беше изготвен в сътрудничество с Комисията по досиетата, БНТ и БНР и включва не само хартиени, но и оригинални аудио и видеодокументи. Смяя да твърдя, че се получи нещо действително интересно.

Другият начин, по който се опитваме да подпомогнем образователния процес, включително и в университетите, е чрез издателската поредица „Архивите говорят“. В нея ние издадохме и този тритомник с документи за периода 1944 – 1956 г., подготвен от проф. Любомир Огнянов. Той от години работеше в архивите и събираше копия на най-представителните за характера на режима документи. Затова и, когато станах председател на агенцията, се обърнах именно към него с предложение събираните от него документи да бъдат включени в едно подобно издание. Благодарение на неговия изключителен професионализъм и работоспособност се получи едно действително стойностно издание.

Кажете няколко думи за дигитализацията на архивното ни богатство. Особено за тази част, която се появява

онлайн. Документите на т.нар. Народен съд, полицейски досиета на известни личности от периода преди 1944 г., войните на България и т.н., и т.н.

В момента всички архиви по света са в процес на усилен дигитализация на своите документални масиви. В това отношение ние не правим изключение или по-вярно е да се каже, че изключението се състои в чувствително по-бавните темпове, с които се движим. Това обаче зависи преди всичко от финансовия ресурс, който се отделя за тази дейност. Защото дигитализацията, освен всичко останало, е и скъп процес, свързан със системно оборудване на звената с нова и модерна техника, с осигуряване на нарастващи обеми сървърно пространство, с гарантирането на надеждно съхранение на тези сървъри и т.н. и т.н. Мога да твърдя, че, съотнесено към вложения финансов ресурс, резултатите ни не са лоши. Към момента дигиталният архив възлиза на около 350 000 изображения и съответно на около 21 ТБ памет. Отделно от това са дигиталните колекции, за които говорите. Там също се съхраняват значими обеми от информа-

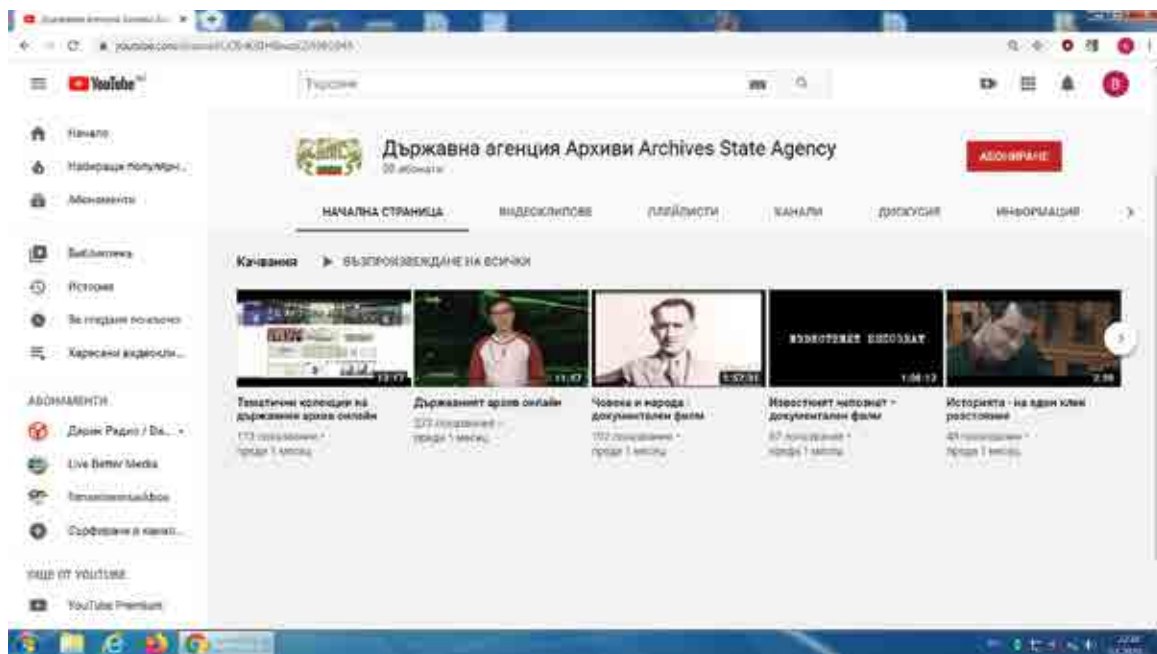
Интернет-платформата „Архивите говорят“, достъпна чрез сайта на Държавна агенция „Архиви“, където се намират дигиталните колекции „Протоколи на Политбюро“, „Еврейската общност в България“, „Народният съд 1944 – 1945“, „Войните на България (1878 – 1945)“, „Фото-Архив.bg“, „артАрхив.bg“, „Старопечатни еврейски книги“, както и последният проект „Промената 1989. Преди и след“ (на съседната страница)

ция, която е и изключително търсена от хората. Тази седмица на сайта, посветен на т.нар. „Народен съд“, качихме документите на X централен състав. Остават още 3 – до XIII състав, колкото са централните състави на „Народния съд“, за да приключим с този проект. Сайтът „Войните на България“ също е много използван. Това беше мащабен проект, включващ и създаването на дигитален регистър на загиналите във войните, информация за които се съхранява в Държавния военно-исторически архив във Велико Търново. Беше свършена огромна работа, тъй като само списъкът на известните ни загинали в Първата световна война надхвърля 90 000 имена. Списъците са снабдени с търсачка, даваща възможност за издирване по населено място, лично и фамилно име и т.н. В резултат се получи един много подробен регистър, даващ възможност буквално на всеки българин да потърси данни за своя пращаво, за когото в родовата и семейна памет съществува информация, че е загинал на

някой от фронтовете и да разбере кога и къде е загинал и при какви обстоятелства. Тази информация се оказва изключително полезна за местни историци, краеведи или просто за любителите на миналото.

Преди година на архивите бяха предоставени онлайн албумите с контактни копия на „Българска фотография“. Само черно-белите снимки се намират в 677 албума, съдържащи общо около 100 000 страници, средно по 5 снимки на страница. Това прави половин милион снимки, и то селективно извадени от съответния филм, т.е. по този начин може да се стигне до 3–4 милиона кадъра. Разполага ли Агенцията с необходимата, предполагам, скъпа техника, а и с човешки ресурс за подобна дейност?

Да, това беше началото на работата ни по масива на някогашното държавно предприятие „Българска фотография“. Тук трябва да изкажа специална благодарност на колежата Бойко Киряков, който прие

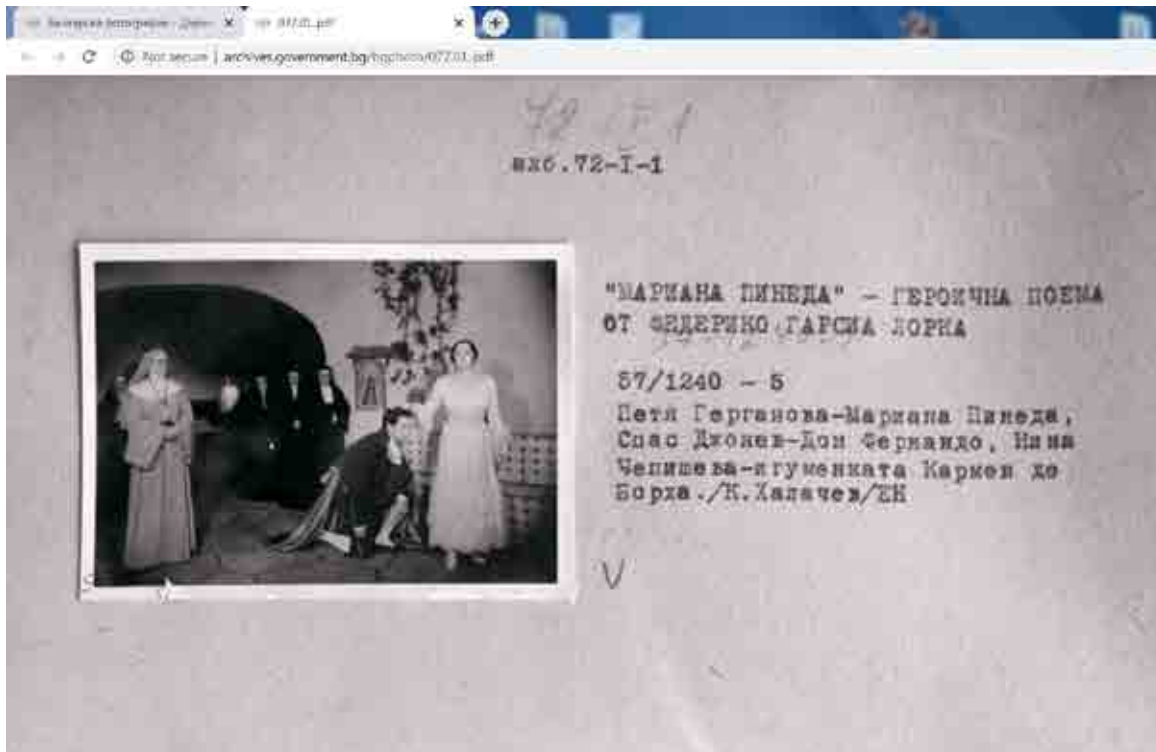
Каналът на Държавна агенция „Архиви“ в „YouTube.com“

тази задача буквално като кауза и с изключителна последователност и методичност дигитализира тези около половин милион контактни копия на негативите. При това тези наличности, които Вие цитирате, са само в София. Във всеки областен архив (без Кюстендил и Пазарджик) има също десетки и стотици хиляди негативи, останали от съответната окръжна структура на това предприятие. Много от тези кадри обаче са повтарящи се или са с незначителни отклонения един от друг. Това прави пълното дигитализиране на масива ненужно, изключително скъпо и ресурсоемко занимание. Трябва да се дигитализира подборно, което означава обаче дълга предварителна работа. Тази година архивът в Плевен започна избирателно дигитализиране на част от своя масив, но работи по проект с външно финансиране. Намерението ни е именно през такива проекти да се работи в тази насока. В плана за тази година на Централния държавен архив са включени задачи по изготвянето на метаданни на негативите, тъй като се оказа, че намиращият се в София масив не е и опи-

сан по стандартите за архивно описание. Истината е обаче, че пълната обработка и дигитализация на целия масив ще отнеме години.

Какво се прави за дигитализацията на аудиозаписите, пазени в архивите? Знам, че там се намират голям брой магнетофонни ролки с интервюта на журналистката от радио „Свободна Европа“ Румяна Узунова, от които само една малка част са дигитализирани.

Не става дума само за аудиоархива на Румяна Узунова. Оказа се, че през годините, покрай хартиените документи, архивите са комплектували и голям брой аудио- и видеодокументи на най-различни носители. По-голямата част от тях са на различни по широчина магнитни ленти, чийто живот е не повече от 40 години. В момента се занимаваме с инвентаризация на тези десетки хиляди ленти (между тях има и много филмови ленти) и в плана на отделните структурни звена са включени задачи по прослушването им, за да се установи кои от тях все още съдържат записи, кои

Онлайн справочника за снимките, съхранявани във фонда „Българска фотография“

евентуално се нуждаят от допълнително почистване на звука и картината и кои са безвъзвратно загубени. От следващата година очакваме да се включим в голям инфраструктурен проект за електронно архивиране, в който сме предвидили и обзавеждането на съвременно студио за дигитализация на годния материал от всичко това.

И накрая да се върнем към Вашата преподавателска работа и да задам въпроса, който отправям към всички гости на нашето списание „Път“. То се издава във връзка с два похода, които ежегодно провеждаме – „По стъпките на четата на Таньо войвода“ и „По пътя на Бедреддин“ и с конкурсите за есе и рисунка на историческа тема. Вие, в качеството си на университетски преподавател, как смятате, тази културно-образователна форма подходяща ли е за въз-

питанието на съвременния млад човек?

Приветствам инициативите Ви, тъй като това са едни от пътищата за доближаването на историята до младите хора. Те дават възможност на децата, така да се каже, „ин сито“, да се запознаят с местности и артефакти, за които само са чели в учебниците. Позволява им да научат и много повече както за самия Таньо войвода, така и за Априлското въстание, и по същия начин през шейх Бедреддин да се докоснат до мистичния ислям и историята на българските земи през XV век. Така децата научават, че историята, освен със събития, е населена преди всичко с хора. Що се отнася до другата Ви инициатива – конкурсите за есе и рисунка – банална истина е, че изкуството се оказва много по-резултатен начин за придобиване на знания, отколкото простото преподаване. Но то дава и добавена стойност – прави всички ни по-добри и по-хуманни.

РУСЕНСКИТЕ ЕКОЛОГИЧНИ ПРОТЕСТИ И ЗАРАЖДАНЕТО НА ГРАЖДАНСКОТО ОБЩЕСТВО В БЪЛГАРИЯ (1987 – 1988)

Михаил Груев

Един от откритите въпроси пред изследователите на съвременната българска история, а и пред обществото като цяло, е този за формите на съпротива срещу комунистическия режим „отдолу“, за техните мащаби, за автентичните им проявления и носители, както и за мястото им в общите процеси на ерозия на системата през 80-те години на XX век. Изминалите вече повече от три десетилетия след края ѝ дават възможност за по-дистанцирана и лишена от емоции оценка, но едновременно с това увеличаващата се времева дистанция води и до загуба на ясен контур на „перестроечното време“, до заличаване на детайлите, до изместването на хора и събития от новата конюнктура и до постепенното им потъване в мрака на забравата. Разбира се, на всичко това следва да се гледа и като на естествен процес, свидетелство за бавното, но сигурно превръщане на тези отминали реалности в История. И тъй като историята се населява преди всичко от хора, ще ми се този текст да бъде посветен именно на тях. И по-точно на тези от тях, които в онези години запазиха човешкото си достойнство, а когато беше възможно проявиха гражданска доблест, и бяха готови да платят и своята цена за нея. Известно е, че и при други значими исторически промени техните лица и индивидуалности изпадат впоследствие от „големия наратив“, а сглобяването на неговата официална версия традиционно ги пропуска. В този дискурс, както твърди Пиер Нора и цялата последвала го нова вълна във френската социална история, се появява разломът между Историята, произвеждана от официалните институции на

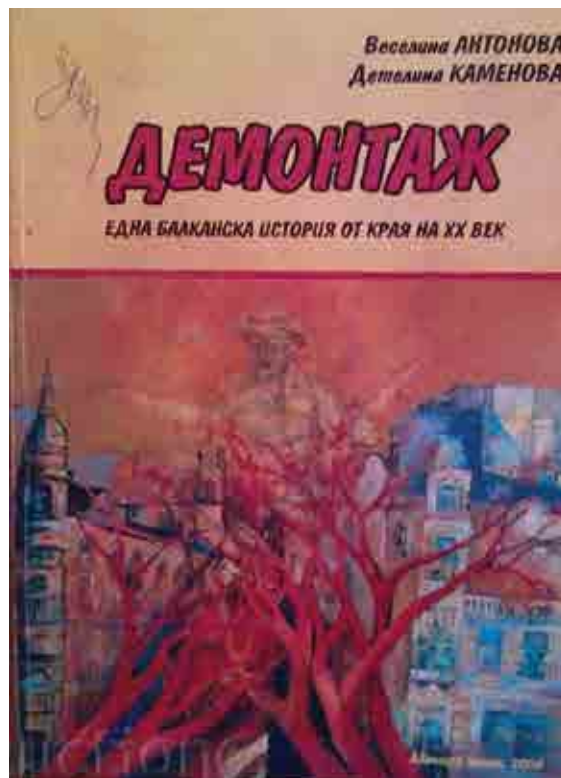
*Редколегията благодари на
Държавна агенция „Архиви“
за предоставения снимков
материал.*

държавата и поддържана от образователната система, и Паметта, представляваща изображението на тази история „отдолу“. Понякога тя функционира паралелно на големия разказ – било като контраистория, било като криво негово огледало, но във всеки случай винаги алтернативно на другия съпътстващ процес – Забравата.

Изследването на това време няма как да заобиколи и още един открит въпрос в историографията, а именно този за спецификата на българското дисидентство. Дебатът за това що е дисидентство и кои могат да бъдат наречени дисиденти започна още през 90-те години на миналия век и имаше общи източноевропейски измерения. Той беше предизвикан от близки до „Солидарност“ полски интелектуалци, които се опитаха да създадат Международен речник на източноевропейските дисиденти. Това естествено предполагаше и възприемането на поне работна дефиниция на този термин, както и създаването на някакви общи критерии, по които да бъде извършена селекцията на личностите. И ако за Полша и централноевропейските страни това беше донякъде възможно, то се оказва абсолютно неприложимо за България, а и за останалите балкански диктатури, където условията бяха много по-различни. Така ръководителят на българския екип от съставителите Михаил Неделчев се озова пред нерешимата задача кои 30 имена (от общо 1120) да включи и кои да пропусне. Или, казано по друг начин, кои сред дисидентите са най-дисидентите? И другият съществен въпрос – релевантни ли са въобще българските форми на съпротива към централноевропейските критерии/норми? Все пак ползата от разгорелия се научен и обществен дебат тогава бе стигането до една относително широка и общоприемлива дефиниция за същността на този феномен. Противно на наложилото се в българското общество разбиране за дисидентството като вътрешнопартиен феномен за самата комунистическа партия

(донякъде и заради абсолютното доминирание на нейните членове сред несъгласните), става дума за граждани с различна политическа афилиация, изразявали, доколкото е било възможно, публично своя протест продължително време и създали с поведението си значим обществен резонанс. Дебатът за българското дисидентство беше продължен от Наталия Христова, една от утвърдените изследователки на формите на инакомислие в средите на нашата интелигенция, която през 2005 г. публикува своя монография, озаглавена: „Специфика на българското „дисидентство““. Със самата употреба на кавичките по отношение на термина авторката предпоставя своето отношение към релевантността на употребата му в българския случай, макар от изложението ѝ да става ясно, че тя не отрича по принцип наличието на протестиращи личности и групи в обществото в периода до 1989 г. В своя иначе положителна рецензия за книгата, Искра Баева поставя въпроса доколко е уместна употребата на кавичките и не е ли логично в такъв случай в тях да бъде включено не само съществителното, но и прилагателното. Впрочем самата тя е един от първите български изследователи на Обществения комитет за екологична защита на Русе именно като дисидентски феномен. Наскоро в този дебат се включи и Ивайло Знеполски чрез своя обемен труд „Как се променят нещата. От инциденти до голямото събитие“. През персоналните истории и биографии на значими за онзи период личности от академичния живот той се опитва да изведе зависимостите между инцидента и голямото събитие и да очертае, през поведението на изследваните от него фигури, превръщането на инцидента в социална норма. От тази перспектива той прави преглед и на някои общи характеристики на българското дисидентство, лишено вече от кавички. Общото между всички цитирани по-горе работи е тяхната външна, бих казал софийска, перспектива към

случилото се в Русе в края на 80-те години. Реконструкцията им, с малки изключения, се основава преди всичко на официални документи на самата комунистическа партия и на подчинените ѝ структури, а не на източници, произхождащи от самите форми на протест. Впрочем по редица обективни причини, тази слабост се отнася до почти цялата историография, посветена на дисидентството. Тази интерпретативна празнина беше запълнена донякъде с появата на книгата „Демонтаж. Една балканска история от края на ХХ век“ през 2008 г. Тя беше дело на две русенки – историчката Веселина Антонова и журналистката Детелина Каменова, които смениха перспективата, от която се водеше разказът за Русенските протести. Те поставиха в центъра шест обикновени местни жени, които по това време бяха вече напълно забравени и фактически изпаднали от „големия наратив“ за тези събития. По сценарий на двете авторки беше заснет и документален филм, озаглавен: „Шест жени“. Работите им бяха подплатени и от сериозно извороведско обръщане към локални, респ. маргинални източници, журналистически публикации и др., недостигнали до академичните автори. Двете авторки интегрираха в своя текст и голямо количество устни (а при някои от тях и автобиографични) разкази – най-напред на споменатите вече шест жени, които те интерпретират като движещи за събуждането на гражданското недоволство в Русе, но също така и на местни лекари, номенклатурни кадри, журналисти и т.н. Ако се вгледаме в тези локални разкази, ние ще видим, че те силно се различават от разказите на софийските дисиденти, известни ни най-вече от техните мемоари. Тук бих посочил тези на Желю Желев, Георги Мишев и на Малина Петрова в нейния личен блог. Накратко казано, оказа се, че сме изправени пред функционирането на два паралелни и в някакъв смисъл алтернативни разказа за русенските протести. С известна условност

бихме могли да ги наречем „русенски“ и „софийски“ разказ или „локален“ и „централен“ такъв. Вероятно поради липсата на подобно гражданско напрежение в Гюргево, екологичната проблематика много по-слабо вълнува съвременната румънска историография и практически отсъства трети, да го наречем „румънски“, разказ. Доколкото този проблем все пак се маркира, той е само най-бегло и в по-общи съчинения около падането на комунистическите режими в Източна Европа.

Но да се върнем на двата разказа по десния бряг на голямата река. Между тях без съмнение има известно сечение, както и общи релационни мрежи, но съществуват и множество противоречия и специфики, които си заслужава да бъдат анализирани. Най-общо казано, разминаването идва от различното мащабиране на изследователския обект. С други думи, имаме един от класическите примери на оразличаване на наративната от микроисторията и съответно на генерализиращото от индивидуализиращото знание. Именно по-малките

мащаби, с които борави последната, позволяват да се видят много детайли, които няма как да останат в „големия наратив“. Наред с горното, както отбелязва един от бащите ѝ – Джовани Леви – тази методология дава възможност и за съсредоточаване върху фрагментацията, противоречията и множествеността на различните гледни точки, без да бъде изключвана нито една от тях. Самото време, което коментираме, ясно демонстрира тези характеристики и оставя редица социални процеси в състояние на флуидност, аморфност и едновременно с това – на отвореност. Защото известно е, че последвалите промени в българското общество, подобно на почти всички еволюционни изменения в човешката история, се случват посредством често незабележими и безкрайни стратегии и избори в междините на социалните процеси. В този дискурс особено полезна се оказва интерпретативната рамка на Ивайло Знеполски от цитираното вече негово съчинение. Дефинирането на понятието „инцидент“ като неочаквано от гледна точка на системата действие на индивидите, представляващо отклонение от установения ред и от рутината на всекидневния живот, в случая се оказва особено продуктивно. Защото основното в него се оказва настъпилят разлом между индивида и

нормата, между него и властта. Това, което ни интересува, е не толкова самото отклонение, а отзвукът, който то самото предизвиква, появата на съпътстващи инциденти и тяхното развитие в „събитие“, ако следваме логическата верига на Знеполски. Протестите на русенското гражданство срещу екологичната катастрофа в града им през 1987 – 1988 г. са именно такъв инцидент, при който обикновените хора намират различни форми, за да се противопоставят на установените от десетилетия принципи на обществено поведение, който резонира и в криза в самата природа на режима. Свообразието на реакциите от негова страна на местно и централно ниво, времетраенето за търсенето на подходящ отговор, колебанията на различните функционери са само част от симптомите на тази криза и знак за превръщането на протестите в събитие.

Началото на екологичните проблеми на Русе и околните селища е добре известно и описано вече, поради което тук то ще бъде само маркирано. Още през 1975 г. двамата комунистически лидери – Николае Чаушеску и Тодор Живков подписват спогодба за изграждането на голям химически комбинат в Гюргево и за коопериране на неговото производство в рамките на Съвета за икономическа взаимопомощ, в

който и двете „братски“ страни членуват. Първоначалната идея е мощности да бъдат изградени от двете страни на реката и строителство започва и от българска страна. През 1981 г. първите цехове на предприятието, както от румънска, така и от българска страна, влизат в експлоатация. Не е съвсем добре изяснен проблемът, а и липсват документи за това, кога и на какъв етап предприятието започва да се развива като чисто румънско. От българска страна започва да се изгражда завод за тежко машиностроене. Този въпрос е свързан и с евентуалните ангажименти, приети първоначално от българска страна, които вероятно впоследствие се оказват и основания за румънската при последващите двустранни преговори, когато за режима в София става ясно, че е изправен пред мащабен трансграничен екологичен проблем. През 1984 г. в Гюрджево (Джурджу) тържествено е открит целият завод за хлор и хлорни продукти, носещ името „Верахим“, замислен от химичката Елена Чаушеску като гръбнака на изграждащата се в Румъния „долина на голямата химия“ по течението на Дунав. Става дума за огромен химически комбинат, в който работят 21 000 работници.

Както е известно още от времето на Първата световна война, хлорът е силно отровен елемент, използван като бойно отровно вещество, и поради лесното му свързване с водата и съставящите я молекули, е особено податлив на разнопосочни химически реакции. И такива започват да се случват в нелабораторни условия от двете страни на Дунав още същата година. Твърдението на писателя Г. Мишев, че заводът всъщност произвежда химическо оръжие за Варшавския договор, на този етап е недоказуемо, но със сигурност продукцията му намира приложение поне в румънската армия. Отговорите на тези въпроси са затруднени и от факта, че и до ден днешен документацията на предприятието не е предадена за съхранение в архива

в Джурджу, вероятно и заради неприключилата процедура по следприватизационен контрол.¹ Това, което до този момент е известно, е, че използваните технологии, както и три четвърти от оборудването е съветско, а произвежданата продукция също е предназначена преимуществено за Съветския съюз. За времето си и в двете страни това е достатъчен „атестат“ и никакви екологични стандарти не са в състояние да попречат на работата на подобно предприятие. Малко след пускането на първите мощности, още през 1981 г., русенци за първи път се сблъскват с тежката и остра миризма на хлор, която буквално „полепва“ по дихателните им пътища, задушава ги и кара очите им да съзлят. Минават месеци, докато се изясни откъде идват тежките жълтозелени облаци и какво съдържат те. Подобно на газови атаки, хлорните кълба периодично започват да замъгляват града, като честотата на обгазяванията се засилва. Двете споменати вече авторки – Антонова и Каменова – цитират данни от местната Регионална инспекция по опазване на природната среда, изнесени през 1987 г. на отчетно-изборната конференция на Русенската общинска партийна организация. Според тях през 1982 г. са регистрирани 26 залпови въздушни замърсявания, надхвърлящи 3 пъти нормите за пределно

¹ Благодарен съм на колегата Димитър Григоров за направената от него справка за наличното в румънските източници около „Верахим“ и за екологичното замърсяване през 80-те години. Оказва се, че между българските и румънските източници съществуват разлики както по отношение на наименованието на предприятието, така и на времето на неговото функциониране. Така в Румъния то е известно официално като „Химически комбинат – Джурджу“, а в България – като „Верахим“. В някои от българските публикации, включително и във включените в този том текстове, се твърди, че заводът е закрит след инцидент с две човешки жертви през 1991 г. В румънската „Уикипедия“ пише, че заводът работи до 2003 г., когато влиза в процедура по ликвидация поради задълженост, но същевременно и в момента там работят около стотина работници. <https://ro.wikipedia.org/wiki/Verachim>

Комбинатът „Верахим“. Стопкадър от филма „Дишай“

допустими количества хлорни съединения във въздуха. През 1983 г. те са вече 33 – с пет пъти над ПДК. През 1984 г., при пускането на всичките мощности на комбината, обгазяванията са 56 – при вече 9,2 пъти над ПДК. През следващата година се наблюдава лек спад – 50 залпови замърсявания с над 6 пъти над ПДК, за да се увеличат през 1986 г. на 63 – отново с над 6 пъти над ПДК. Рекордът е през 1987 г., когато са регистрирани 128 обгазявания с над 8,5 пъти над ПДК. По разказите на очевидци, особено тягостно било през есента, по време на дъжд или при мъгла, когато хлорът взаимодейства. Елементарни химически уравнения, които учениците учат още в 7-и клас по химия, но русенските деца нямат нужда от лабораторни занятия. Те се случват на живо, пред очите им. Хлорът, който иначе не съществува в чист вид в природата,

е силно активен елемент. Особено лесно той се свързва с водорода от водата и става хлороводород. При дъжд последният се втечнява и пада на земята във вид на солна киселина. Особено поразително е взаимодействието му с металите. Химиците твърдят, че при срещата с желязото става бурно протичаща реакция, придружена с отделянето на дим, която, поради своята зрелищност, е известна като „огнен дъжд“. „Показаха ми железния парапет пред хотел „Рига“ (най-големият и луксозен хотел в града по това време – б. а.) – целият надупчен като от киселина“ – пише Георги Мишев. А какво се случва с живите хора свидетелстват данните на Министерството на народното здраве. Ако през 1980 г. в местната болница са регистрирани 49 449 случая на заболявания на дихателните пътища при децата до 14-годишна възраст,

Разговор по русенски

през 1986 г. техният брой нараства на 66 228. При възрастните скокът е още по драстичен – от 27 063 на 62 138. Макар на споменатата партийна конференция да не са цитирани данни за смъртността в града, пределно ясно е, че тя също рязко се повишава. Работниците от озеленяването и чистотата виждат сянката ѝ след всяко обгазяване, когато обичайно под короните на дърветата са принудени да почивват нападалите трупове на птиците.

Градът бавно, но сигурно започва да се изпразва. Жителите му почти панически се опитват да се преместят на друго място. Изчисленията на мащабите на тази „екологична миграция“ варират между 10 и 20 хиляди души само за периода до 1987 г.²

² Румънската уикипедия говори за повече от 10 000 – <https://ro.wikipedia.org/wiki/Verachim>, а някои от българските източници споменават 20 000. Тази цифра се споменава в изследването на В. Антонова и Д. Каменова, а те се позовават на специално приложение към Бюлетин на БТА. Дати и събития.

Тук трябва да бъде направена уговорката, че все пак Русе не е средностатистически български град и жителите му имат съзнанието за това. По това време той е четвърти по големина град в страната с население, съгласно преброяването от 1985 г., от 183 746 души. Той е и от малкото центрове, които запазват континуитет на градския всекидневен живот. С впечатляващата си неокласическа и сецесионова архитектура той все повече контрастира на останалите български градове, чиито стари градски центрове са безвъзвратно унищожени. Градът запазва и приемствеността си като национално културно сре-

Хроника на един обгазен град. Декември, 1991, л. 17. Във всеки случай тази цифра изглежда по-реалистична, тъй като значителна част от жителите посочват като причини за напускането си не тревога за здравето на себе си и децата си, а други причини – работа на друго място, търсене на по-добро образование и пр. Основният push factor обаче си остава екологичното замърсяване.

Обичайна гледка по улиците на града

дище със собствени опера, балет и филхармония, както и с домакинството си на международния фестивал Мартенски музикални седмици.³ Неговите традиции, като най-значим културен и икономически център на Северна България чак до периода на войните, дават друго самочувствие на жителите му, затова и шокът от случващото се през 80-те години в живота на града изглежда още по-силен. Паралелно с екологичния проблем, през 1987 г. за русенци идва и нов, административен такъв.

В отговор на призивите от Москва за „перестройка“, през юли 1987 г. Тодор Живков лансира свой реформен проект, който той нарича Юлска концепция, приета на поредния пленум на ЦК на БКП. В нея на думи се предвиждат сериозни от гледна точка на реформените напъни до този момент промени в икономиката,

социалната област и администрацията. Единствено в сферата на политическата система те са символични и като цяло не засягат монопола на комунистическата партия върху властта. Този опит на Живков да заобиколи Горбачов води до конфликт с него, макар на повърхността клишетата за българо-съветската дружба да продължават да се употребяват. Все пак, още през август същата година българският пръв партиен и държавен ръководител стартира своята „концепция“. Първите реформи са в сферата на администрацията. Съществуващите до този момент 28 окръга са закрити и на тяхно място са създадени 9 големи области (в това число и София-град). Някои от центровете им са избрани твърде неудачно и по неясна логика. Образованите през 1977 г. селищни системи са закрити и навсякъде са възобновени общините. Официално обявената цел на реформата – ограничаването на

³ Благодарен съм на д-р Веселина Антонова от Русе за насочването ми към тези факти.

бюрократията и администрацията, така и не се реализира. Нещо повече – броят на заетите във въпросната сфера непрекъснато се увеличава. С подобни мотиви са слети и преобразувани редица министерства. Всичко това, придружено с мащабната организационна и бюрократична работа около т.нар. „възродителен процес“ и подмяната на огромен набор от документи в тази връзка, създава допълнителен хаос в системата. Във връзка с административната реформа се налага избор на нови области, общински и местни народни съвети. Шокът за русенци е огромен, тъй като от радиото и телевизията те научават, че Русенски окръг се закрива и влиза в състава на Разградска област. Новият областен център е в пъти по-малък от Русе и традиционно е представлявал околийски център в състава на Русенска област. Мотиви за тази промяна на обществото не са съобщени. През август 1987 г. „Държавен вестник“ обнародва единодушно гласувания от Народното събрание Закон за създаване на административно-териториални единици – области, с които дунавският град остава само общински център. На града е нанесен пореден удар от режима, при това без никаква формална мотивация за това. Така гражданите му получават още един аргумент, макар и второстепенен в сравнение с екологичния, в решимостта им да се опитат да направят нещо.

Разбира се, когато се анализира контекстът, в който започват русенските протести, не може да бъде игнориран фактът, че те стават възможни единствено в контекста на започналата вече Горбачова „перестройка“ и принудата на режима в София да се съобразява, поне проформа, с нейните императиви. След идването си на власт през 1985 г. Михаил Горбачов постепенно променя стилистиката си. Първоначално изявленията му са изцяло в духа на партийно-бюрократичния жаргон от „ерата на застоя“. Затова и лозунгът, който издига, е „Ускорение“. Това поставя ак-

цент върху опитите за интензифициране, а впоследствие и за реформиране на икономическата сфера. Те се изразяват в експерименталното създаване на неголям брой фаворизирани предприятия, освободени от бюрократични пречки и подsigурени със суровини и ресурси. По замисъл, те трябва да бъдат използвани за създаването на специфичен вид ограничена пазарност при лабораторни условия и при евентуален успех да послужат за основа за цялостно реформиране на икономиката. Постепенно обаче Горбачов стига до извода, че, за да реформира икономиката, той трябва да реформира обществото, а за да бъде реформирано то – трябва да бъде реформирана Партията. От началото на 1986 г. той започва да призовава към „гласност“ като първа стъпка в неговите планове. Първоначално тя се изразява в нова вълна на разкрития за сталинските репресии и престъпления от миналото, без обаче да бъде засяган култът към Ленин, както и цялостният идеологически постамент на системата.

Много скоро действително се оказва, че гласността не е само „надстроечен“ феномен, а може да бъде съдбовно важна за живота на милиони хора. На 26 април 1986 г. един от четирите ядрени реактора в украинския град Чернобил експлодира, изхвърляйки в атмосферата радиация, около 100 пъти по-голяма от тази в Хиросима и Нагасаки, взети заедно. Тъй като това не е първата ядрена авария в СССР, по стар маниер, официалните власти предпочитат да замълчат за случилото се. Два дни по-късно ТАСС все пак съобщава между другото за наличието на подобен инцидент. Както преди това съобщение, така и след него, не се взимат никакви мерки за инструктиране на цивилното население и за минимизиране на гражданските щети от аварията.

Чернобилската авария разтърсва сериозно съветското общество и прави очевидни управленското безхаберие, лицемерие и цинизъм на цялата партийно-дър-

жавна бюрокрация, стараеща се да потули случая и нехаеща за живота и здравето на милиони хора. Реакцията на властите в София е абсолютно аналогична на съветската. Информацията за ядрената авария, на фона на превръщането ѝ в гореща новина за западните медии, се появява едва на 29 април в официоза „Работническо дело“. Същия ден председателят на правителствената комисия по бедствията и авариите и заместник-председател на Министерския съвет Григор Стоичков, същият, който ресорно отговаря и за замърсяването на Русе, все пак информира Тодор Живков и министър-председателя Георги Атанасов, но не последват никакви инструкции за последващи действия. Точно когато радиоактивният облак достига до България, на 1 май в цялата страна се провеждат традиционните манифестации по повод Деня на труда. Никой в ръководството на държавата не предприема мерки за отменяне на публичните прояви и за информиране на населението с цел вземане на първи предохранителни мерки. Едва на 2 май Комитетът за използване на атомната енергия за мирни цели дава на гражданите първите кратки предпазни указания. Същите се повтарят, без да се влиза в подробности за размерите на бедствието, и на 4 и 6 май. Когато обаче радиоактивният облак се разпростира над половин Европа, на 14 май Горбачов се принуждава да направи официално изявление, признавайки само част от истината и призовавайки за международна помощ. В източниците се сочат различни данни за радиоактивното замърсяване на България в резултат на трагедията. Често се цитират данни на проучване на катедра „Атомна физика“ в Софийския университет, правено след аварията, съгласно което превишаването на ПДК в Северна България е било между 90 и 1400 пъти. Черната статистика сочи ръязък ръст на онкологичните заболявания в цялата страна до около 250 000 годишно. Тази тенденция продължава и в наши

дни. Дали това има връзка с Чернобилската авария и колко пряка е тя, никой не би могъл с точност да каже, но със сигурност такава съществува. По отношение на истинските мотиви за фаталното забавяне на информирането на обществото също би могло да се спекулира. Във всеки случай ясно е, че става дума за смесицата от криворазбран срам от признаване на случилото се, ленива апатия от страна на властите, безхаберие и невъзможност за осъзнаване на инстинските мащаби на тази най-голяма техногенна катастрофа в историята на човечеството. Това, което е релевантно към русенския случай, може да се отнесе и към цялата страна. Става дума за възникването на ново разбиране за значимостта на екологичните проблеми сред все по-големи групи от населението. От друга страна, все по-видимо се очертава зависимостта на решенията им от характера на политическата система в страната. Призивът на Горбачов за гласност, за информираност на обществото за реалните мащаби на проблемите в контекста на Чернобилското информационно затъмнение, придобива все по-спасителен смисъл. И обратно – поведението на режима довежда до допълнително обезверяване на обществото в истинността на поднасяната му от казионните медии информация; в техническата съоръженост и способността на т.нар. контролни органи да регистрират съответните замърсявания и да предприемат адекватни мерки за ликвидиране на последствията от тях; в системите за оповестяване на авариите и не на последно място – въобще в желанието на режима да се грижи за здравето и живота на гражданите си. Тази обща криза на доверието има пряка връзка с радикализирането на нагласите сред русенци във връзка с обгазванията и важно значение за узряването на идеята за гражданска самоорганизация „отдолу“, която да предизвика гласност за преживявания от тях „хлорен Чернобил“, а оттам и принуда към властта да предпри-

Номенклатурата гледа към завода на румънския бряг.

еме реални стъпки за решаването на проблема.

Както е известно обаче, властта има много лица и различни етажи. И тук много важна се оказва местната власт в лицето на първия секретар и бюрото на окръжния комитет на БКП, а след 1987 г. на общинския такъв, както и на председателите на изпълкомите на окръжния, респ. на общинския народен съвет. Всички тези органи са съставени от лоялни и предани на партията кадри, които добре съзнават междинното си място в системата и привилегирвания си статус и същевременно ясно си дават сметка, че, за да продължат да се катерят по номенклатурната стълба нагоре, е необходимо стриктно да изпълняват инструкциите на висшестоящите партийни органи. Точно тук обаче тази установена от десетилетия и добре смазана машина дава известна засечка. Тези хора също живеят в града и дишат въздуха му, имат деца и семейства, в случаите на обгазяване те показват същите симптоми, а очите им плачат със същите хлорни сълзи, както останалите. Затова и те са не по-малко заинтересовани от намирането на някакво решение на проблема и използват всички възможни канали на влияние, за да убедят най-високите етажи на властта, че трябва да се преговаря с румънската страна, да се търси съветска подкрепа, ако е възможно, но нещо непременно да се направи. Известно е, че действително режимът и лично Тодор Живков осъзнават размерите на трагедията и неколнократно правят опити да се договорят с румънската страна. Този факт няма да бъде разглеждан тук, но с оглед на изследвания проблем следва да се отбележи, че в преговорите румънците се позовават на прецедента с построената вече атомна електроцентра в Козлодуй също на брега на Дунав, на по-стари договорености, които са имали с българската

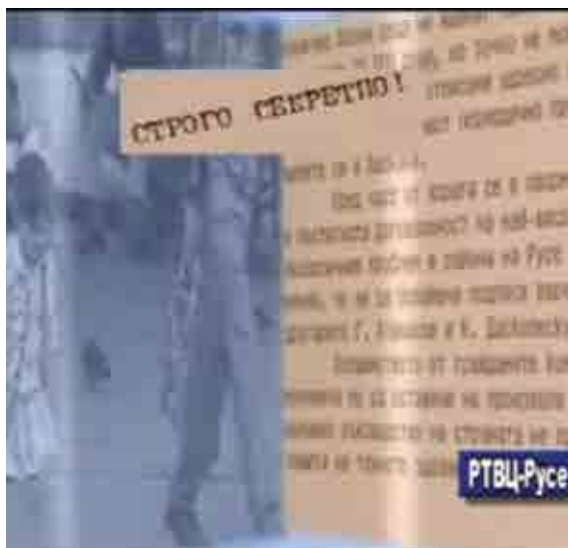
страна и пр. Като цяло те проявяват неотстъпчивост и всячески се стремят да омаловажат проблема.

Първоначално ръководителите на различните служби на местно ниво се заемат с информирането на ресорните си началници по съответната висшестояща йерархия. Така още от 1982 г. местният началник на Районната инспекция по опазване на околната среда започва да информира председателя на Комитета в София за обгазявания и превишенията на съответните норми при тях. От 1985 г. председателят на Окръжния съвет на Профсъюзите на свой ред започва да подава информация до централния им съвет, с копие отново до КОПС, с гриф: „Само за служебно ползване“. В интервю от 1990 г. бившият вече началник на ОУ на МВР – Русе ген. Стефанов също твърди, че е започнал още от 1983 г. да информира по канален ред началниците си в София и съответно – първия секретар на ОК на БКП. Разбира се, с оглед на променилата се ситуация, най-вероятно това твърдение е част от негова защитна стратегия, но то изглежда и много логично. Факт е обаче, че всички тези сигнали,

достигайки по каналния ред до центъра, остават без последствия. Първият секретар на Окръжния комитет на БКП Петър Петров и председателят на Изпълкома на Окръжния народен съвет Кирил Дочев от своя страна изпращат докладна записка, в която описват подробно проблема, до министър-председателя и член на Политбюро Гриша Филипов. В битността си на русенски народен представител последният, дори и след свалянето му от министър-председателския пост през 1986 г., продължава да отговаря за проблема в Политбюро и всячески да се опитва да потисне шума в обществото.

Същото се случва и с опитите на местните журналисти да пробият информационната завеса около проблема. Особено последователен в опитите си е кореспондентът на радиото в града Любен Антонов. В едно свое интервю той твърди, че е написал около 500 репортажа, достигнали чрез редакцията му в София с гриф: „Само за служебно ползване“, заедно с тези на кореспондента на БТА, до членовете на Политбюро на ЦК на БКП. В последна сметка той успява да пробие информационното затъмнение чрез включването директно в ефир на директора на ХЕИ в града д-р К. Колев, който говори в прав текст за проблема. Тези и редица други примери

ясно показват, че местните фактори в Русе осъзнават цялата сериозност на ситуацията и се опитват да го предадат възможно най-точно до своите началници в София. Същото в още по-голяма степен се отнася до местните журналисти, които полагат усилия да изпълняват както професионалните си задължения, така и своя граждански дълг, давайки си сметка, че именно гласността е ключът към решението. Тази истина бавно, но сигурно започва да се осъзнава от все повече русенски граждани, които започват да обмислят стъпки за самоорганизирането си. Тук следва да бъде направена уговорката, че тъй като страхът все още е много голям, все пак екологичната тема изглежда най-невинно от камбанарията на властта, а исканията звучат съвсем резонно. В последна сметка те се свеждат до борба за собствените здраве и живот и най-важното – тъй като замърсяването идва отвъд реката, влагането на известен антирумънски привкус, предвид особената национална позиция, която страната има в рамките на Варшавския пакт, изглежда донякъде допустимо. Всичко това следва да се има предвид, когато се опитваме да отговорим на въпросите защо точно в Русе възниква това гражданско движение, какви са мащабите му и как то става въобще възможно в условията на една, макар и поомекнала, но все пак тоталитарна диктатура. Не на последно място трябва да бъде отдадено заслуженото на личностния фактор. Става дума за тези шест озеленителки от общинското предприятие „Паркстрой“ – Цонка Букурова, Дора Бобева, Вяра Георгиева, Стефка Монова, Евгения Желева и Албена Спасова, които стоят в основата на самоорганизирането на русенци и представляват истинската движеща сила на местната гражданска енергия. От гледна точка на микроистори-

Материал за събитията в Русе, попаднал под грифа „Строго секретно“. Стопкадър от филма „Шест жени“

Майките с количките

ческата реконструкция техният социален профил представлява интерес, доколкото те категорично не се вписват в познатата и до този момент единствено „софийска“ категория „дисидент“. Става дума за средностатистически български жени във всеки един смисъл на думата. Всички те са със средно образование, на средна възраст са – между 40 и 52-годишни (с изключение на една по-млада), безпартийни са, нямат каквато и да била обществена и политическа активност до този момент, професията им е по-скоро работническа, макар да изисква специфична квалификация. Между тях съществуват и много други общи неща. Всички те са преди всичко майки (без една, която все още няма семейство), свързва ги дългогодишно приятелство, тъй като пет от тях са завършили, макар и по различно време, Техникума по зелено строителство в Пловдив, където са живели на пълен пансион. Първоначално групата е без изявен лидер, но постепенно като такъв се оформя Цонка Букурова. Тя е и

технически ръководител на част от останалите. Единствено нейният биографичен профил, с известна условност, би могъл да бъде характеризиран като „опозиционен“, доколкото е снаха на някогашния окръжен ръководител на ЗМС „Никола Петков“ и съответно е член на репресирано в миналото семейство. Разбира се, към онзи момент това може би има отношение единствено към нейната лична мотивация, не и към публичния ѝ образ. Протестите, организирани от тези шест жени, се оказват успешни и резултатни именно защото те са най-обикновени работнички, в които всяка една русенка може да разпознае себе си. Те стават възможни точно защото са на границата между гражданската акция и самодейността, между протеста и легалното действие и защото, в крайна сметка, е ясно, че нямат политическа цел. Тяхната кауза е всъщност и кауза на онези, които би трябвало да осуетят акциите им. Затова и толкова лесно те намират съмишленици – най-напред в лицето на партийната

Пионерската връзка – артикул с двойно приложение. Стопкадър от филма „Дишай“.

секретарка на собственото им предприятие – Стела Костова. Самата тя е родител на дете с увреждания и вероятно проектира тази семейна трагедия през проблема с обгазяванията. След като шестте организаторки преминават през писане на лозунги с блажна боя и пръскането на листовки, в последна сметка се спират на публичната демонстрация като най-резултатна форма. Именно Костова е онзи „вътрешен човек“ в ръководството на предприятието им, който ги информира кога ще отсъства директорката им и им осигурява цялата логистика за първите демонстрации. Решението за демонстрацията е взето след поредното мащабно обгазяване на града на 23 септември 1987 г., когато по традиция става връзването на пионерските връзки на децата. Когато облакът с хлор надвисва над Паметника на свободата в града, където се провежда церемонията, тя се проваля, а децата са принудени да използват червени-

те връзки като маски, чрез които да минимизират вдишването на отровния газ. По една случайност тези кадри са заснети от инж. Владимир Илиев от местния клуб на кинолюбителите. Триминутното филмче със заглавие „Аромарама“ дори участва в национален преглед на любителските филми в Бургас. Макар под натиск от страна на цензурата филмът да не е сред наградените, появата му е дори сетивно въздействаща, тъй като е комбинирана и с пускането на хлорна димка в салона. С това филмче хора от всички части на България стават съпричастни към трагедията на русенци. Поразителната метафора с пионерските връзки – маски по-късно е използвана и от режисьора Юри Жиров в неговия филм „Дишай“, но тя оказва изключително въздействие и върху организаторките, които започват да пишат плакати и да събират съмишленици за открита акция. Първата от поредицата демонстрации се състои

пет дни по-късно – на 28 септември, когато в сградата на Окръжния комитет на БКП се провежда съвещание с „актива“. Жените влизат в контакти със свои познати от различни предприятия в града – Драгажен флот, Проектантската организация, „Машпроект“ и др. Учудващо и за самите организаторки, се събират около 700 човека. На част от тях жените раздават предварително написаните лозунги, транспортирани до градския площад с помощта на покрито ремарке, в което обикновено държат градинските инструменти. Макар реакцията на властите да е доста премерена (с тях на разговор излиза дори един от секретарите на ОК), ефектът сред гражданството, според всички спомени на съвременници и участници, е изключителен. Факт е обаче, че немалко от местните фактори скрито симпатизират на жените, тъй като срещу тях не последват никакви репресивни действия. Обратно, няколко дни по-късно при тях идват режисьорът и сценаристът на бъдещия филм „Дишай“ Юри Жиров и Георги Аврамов, които съгласуват опитите си да заснемат самите обгазявания с жените – организаторки. Любителите на конспиративни обяснения биха интерпретирали тези факти като

сигурна индикация за съучастие на ДС и репресивния апарат в акцията или поне за използването на жените като инструмент в по-голяма разработка, целяща да убеди румънската страна в критичността на ситуацията. Косвено опровергаване на това подозрение се съдържа в едно по-късно изказване в Политбюро на министъра на вътрешните работи Димитър Стоянов, в което той прави по-общ преглед на зараждащото се дисидентско движение. „Вземете инцидентите в град Русе – казва той. – Това нямаше да стане преди две години. Утре в друг окръг могат да се вдигнат по линия на възродителния процес. И ще се вдигнат не 500 души, а 1000 и повече.“ Коментарът му е любопитен и с факта, че дава численост на демонстриращите по данни на МВР, както и че препраща към най-големия страх на режима по това време – да не се стигне до вълнения сред българските турци.

Безспорен факт е също така, че шестте организаторки проявяват изключителна за онова време смелост и гражданска доблест, заставайки с лицата и имената си срещу страха. Не предизвиква и съмнение автентичността на подкрепата зад тях от страна на русенското гражданство,

Тихият протест. Хореографът Цецко Колев се разхожда по града с изработена маска с надпис „Мир на белите ми дробове“.

Снимката е използвана за началото на филма „Дишай“.

Първата екологична демонстрация. 28 септември 1987 г. На стълбите – Иван Андреев, секретар на Окръжния комитет на БКП. На предния ред се виждат организаторките на протестите.

борещо се за здравето и живота си. Затова и значението на този дребен „инцидент“, ако използваме определението на Д. Стоянов, е много голямо, тъй като действително става дума за първото нережисирано от властите събиране на хора в България след повече от 40 години. Нещо повече – ако се върнем към класификационната схема на Знеполски – става дума за прехода от инцидент към събитие, разбирано като наиндивидуално явление, обозначаващо нови съотношения в обществото и начало то на нови процеси.

Става така, че бъдещите създатели на филма „Дишай“ влизат във връзка с организаторките от „Паркстрой“. Няколко пъти те идват до Русе, за да заснемат обгзяванията по техен сигнал, но все се случва така, че, докато дойдат, хлорните облаци се разсейват. На 11 ноември екипът комби-

нира идването си със заснемането на втората демонстрация в града. Тук времето за организация е по-кратко, но въпреки това, по сведения на властите, пред общината се събират стотина русенци с плакати, а, по данни на организаторките, хората са доста повече – към 300. Именно тя е запечатана и от камерата на оператора на филма.

Краят на 1987 г. русенци изпращат с голяма художествена изложба, озаглавена: „Екология '87“, организирана от Ателието на младите художници към местния клон на Съюза на българските художници. Неин куратор е художникът Михаил Бешев. Изложбата е открита на 8 декември 1987 г. и от началото до края е наситена с мрачни, експресивни изображения, някои от които стигащи до натурализъм. Там се редуват кафява композиция от хора с кърпички на лицата им, полуоглозгани риби, гълъб в

**Гриша Филипов пред народа,
в очакване на аплодисменти**

**Гриша Филипов на същото място,
недочакал аплодисменти**

клетка, а „черешката на тортата“ е инсталацията „Русенски бял дроб“. Не липсват и автопортрети с противогази, отрязани пънове, осланени угари, умиращи птици. Накратко казано, ако се изразим в духа на ждановските постановления, все „упадъчни явления в изкуството“, които в друго време биха били и невъзможни. За броени дни изложбата надскача тясно градското си измерение и се превръща в национално събитие. Започват да минават между 300 и 500 човека на ден, колкото общо минават през други изложби, показвани с месеци. Донякъде в такова я превръща и посещението на председателя на художническия съюз Светлин Русев, който остава силно потресен от видяното. Своите емоции той оставя и в Книгата за впечатления на изложбата. Тя се превръща и в истинска неформална трибуна на русенското гражданство, от която личи болката и отчаянието, обхванало голяма част от хората. В публикуваното във в. „Народна култура“ възвание от името на Управителния съвет на СБХ, озаглавено: „Вик за Русе“, художникът използва за свое мото именно запис на едно дете – 12-годишната Боряна – който дълбоко го впечатлява. От този момент датира и все по-плътното ангажиране на твореца с русенския проблем.

В колективната памет на русенци съществува и спомен за по-малка, трета по ред, демонстрация през януари 1988 г., в която участват предимно мъже. Тя е по повод среща на гражданството с кмета, но поради поставените му неудобни въпроси и поради неприкритото напрежение пред сградата на общината, милицията прекъсва срещата. Междувременно русенските жени започват подготовката за нова демонстрация. Кръгът на организаторките постепенно се разширява. Сред тях се появява и нова фигура – Мария Варамезова. До този момент тя е известна в града като лоялна активистка на комунистическата партия, работеща в администрацията на ВТУ (днешния Русенски университет)

и отговаряща за събирането на парите от марките за изграждането на Дом-паметника на БКП на вр. Бузлуджа. Нейният голям социален капитал в този момент е обстоятелството, че самата тя е многодетна майка, а вече и баба. Едно от внучетата ѝ по това време е с тежки астматични проблеми. В това си качество действията ѝ изглеждат абсолютно мотивирани, тя самата – много трудно уязвима от страна на властта. Междувременно в града е станало известно, че неколкократно тя се е опитвала да поставя проблема пред партийни събрания и конференции, но всичко това е завършило без успех. В последна сметка става ясно, че Варамезова е написала писмо не до кого да е, а лично до Горбачов, с копие до Тодор Живков и до Петър Петров, в което излага проблема и моли за неговата лична намеса пред Чаушеску за решаването му. Този факт сам по себе си е достатъчен оттук нататък светлините на прожекторите да се насочат именно към нея.

По паркове и градинки шестте русенски жени, а вече и Варамезова, започват да агитират майки, които да дойдат с детските колички пред Партийния дом на града и да декларират публично нежеланието си да търпят повече създалата се ситуация. Те вече започват да се самоназовават „Движение за самозащита на Русе“. Не е известно доколко това наименования успява да придобие гражданственост и става разпознаваемо към онзи момент. Демонстрацията е насрочена за 10 февруари 1988 г. Междувременно в града е пристигнал и членът на Политбюро и русенски народен представител Гриша Филипov. Той и първият секретар на областния комитет Петър Петров са насрочили поредна среща с „актива“. Така всъщност двамата се озовават лице в лице с най-голямата от всички демонстрации, начело на която вървят „майките с количките“. Под това име тя остава известна. Различни цифри се сочат за нейната численост, но, във всич-

Жените, започнали протеста

30 години по-късно. Организаторите на протеста са избрани за почетни граждани на Русе.

Заводът днес

ки случаи, и наблюдатели, и участници говорят за хиляди. Това е може би първият път в дългата кариера на Филипов като апаратчик, в който той застава пред аудитория, с която трябва да се опита да води диалог, да положи усилия, за да я спечели. Няколкото безуспешни опита за намирането на мегафон само засилват ефекта на неговата безпомощност. Тази ситуация на фронталното изправяне на гражданите срещу властта, с открити лица и в момент на преодоляване на чувството на страх, обикновено се интерпретира от специалистите по колективна психология като „повратна точка“ в спечелването на всеки подобен двубой. Затова и от този момент нататък борбата се пренася в София. Две от организаторките – Цонка Букурова и Дора Бобева, придружавани от Мария Варамезова, пристигат в София при монтажа на филма „Дишай“. Тук те се запознават и с Желю Желев, Георги Мишев и други со-

фийски интелектуалци, които вече активно работят по създаването на Комитета за екологична защита на Русе. Историята му е добре документирана и известна. С това обаче локалният провинциален разказ става част от големия национален наратив. Тук пътищата на различните участници едновременно се преплитат и разделят. Така впечатлението, което прави на срещата на 8 март 1988 г. в Дома на киното Варамезова – майката на шест деца и авторка на писмо до Горбачов, се оказва много по-запомнящо се за участниците, отколкото тихата, последователна и упорита съпротива на шестте жени в началото. Оттук нататък те се превръщат в нейни спътнички, а не обратно. Инцидентите в дунавския град междувреме са станали събитие, а създаването на Русенския комитет прераства в национално събитие, което има съвсем различна логика. Това обаче, вече е друга история.

ЦВЕТЪТ КАТО СЮЖЕТ

Много, наистина много хора знаят кой е Николай Янакиев. Не само у нас, но и по света. И това изобщо не е случайно. Ако решите да проверите биографията му, е достатъчно да влезете в Гугъл и ще разберете за какво става дума. Огромен брой изложби и участия в международни форуми – творческият му път е богат на събития и успехи и е наистина впечатляващ!

Николай е от онези художници, които, образно казано, успяват да „влязат под кожата“ и на професионалисти – артисти, критици, колекционери и куратори, но и на широката публика. В произведенията му има много от онзи френски израз, който означава „радостта от живота“, без да има някакъв оптимистичен, весел сюжет, даже без да има сюжет изобщо. Николай притежава способността да събужда позитивност само с цвят и така създава специфична и силна атмосфера на приповдигнатост.

И все пак – защо пиша за Николай Янакиев? Защото го харесвам или защото другите го харесват, или защото сме приятели? Важно ли е всъщност да има отговор на този въпрос? Не съм сигурна. По-същественото е, че Николай рисува и ще рисува отдадено и наистина непрестанно, преминавайки и надскачайки собствените си граници и навлизайки в абстрактни, много лични и жизнени светове, които са важни за него самия, но и за нашето съвременно изкуство.

Познавам Николай много отдавна. Бяхме състуденти в Академията. Още тогава той притежаваше изключителни качества – като рисувач и живописец. Беше много близък до натурата, без да бъде неин роб. Имаше силно пластично чувство и създаде запомнящи се рисунки и етюди. Както сега, така и тогава той беше енергичен, работоспособен и освободен. Вероятно това е причината да стигне до този етап, в който почти или чисто абстрактните му произведения да не бъдат формални упражнения в различни тоналности, а да носят заряда и експресията на натрупани в годините пластически опит, но и лични открития. Той е художник с призвание, осъзнал този факт отрано и следващ пътя си упорито и без колебание.

Наскоро в галерия „Арте“ в София Николай Янакиев показва серия голи тела в интериор или по-точно женски фигури, плувачи в живописно пространство. Силуетите едва се разчитаха в трептящата цветна маса. Така или иначе, както и при други свои тематични търсения, художникът ползва реалния обект като повод за създаването на нещо съвсем различно и постига някакво музикално внушение, създава загадъчен тонален калейдоскоп, нещо, което провокира въображението ни и нашата сетивност.

В доста по-различен аспект беше решена една друга негова изложба с портрети на познати и непознати личности, където натурата, макар и претворена по неговия неповторим начин, но беше доминантна. В тези образи психологизмът и точната характеристика говореха за възможностите на автора да навлиза в дълбочина, много над обективността, и да придаде на образа на човека символно внушение, като при това остане стилово разпознаваем.

С Николай сме били на много пленери и даже в Китай. Била съм свидетел на работния процес при него, което е истински вдъхновяващо. Той няма колебания или поне не ги демонстрира. Силно и спонтанно

„Олтар“ / м.б. платно 70/50 см

„Сътворението“ 150/150 см

„Състояние 1“ 100/100 см

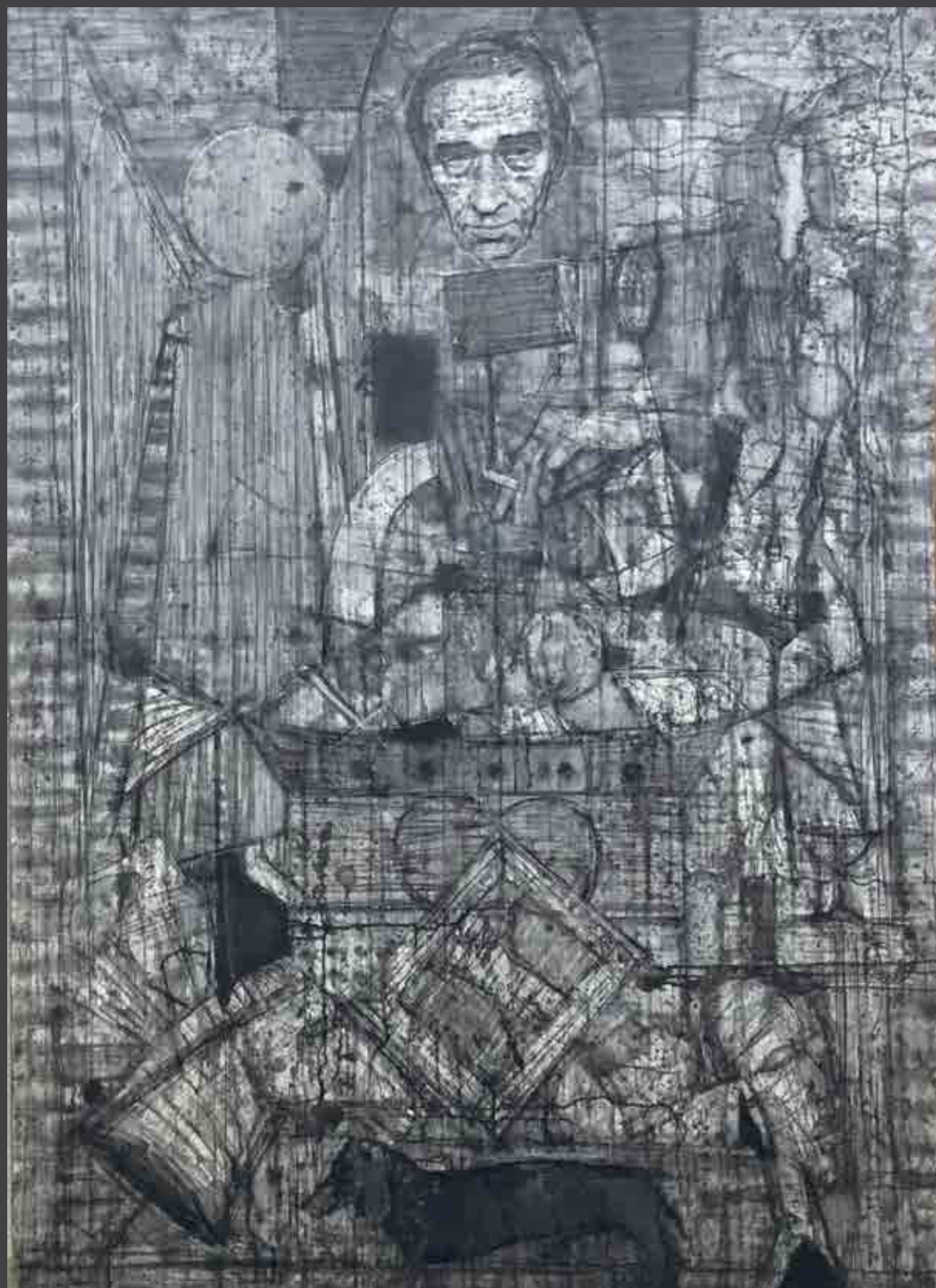
е в състояние да направи неща, които се удават на малцина. Той притежава изключителен талант, който му позволява на прима да „хване“ природата и да я превърне в произведение. Разбира се, има и големи платна, обмислени и преминали през много варианти (вероятно), за да достигнат до залата в завършения си вид. Сложни фактурни решения, дълбоки като цвят повърхности, с неочаквани изблици на чисто червено или приковаващо жълто например, подчинени на композиционната логика, или пък тежки, тъмни тоналности, в които формата, линията и цветът са объркани в единна магма... Истината е, че Николай е толкова obsesен от живописата, че превръща

картините си в рафинирана мозайка от скъпоценни камъни. Той владее средствата си в крайна степен. В състояние е да предаде утринната бистрота, но понякога нощните му видения са не по-малко искрящи. При него дори белотата е приповдигната. Сякаш минорното не съществува.

Николай не е нравоучителен, не го вълнуват социални или строго философски проблеми. Той по-скоро прави етюди на красотата, така, както той я разбира. Някак успява да надскача битието в обичайния му, потискащ ритъм и го превръща в спасителен остров от цвят и светлина.

„Състояние 2“ 100/100 см

„В памет на Г.Трифонов“ 200/145 см

В картините му има ритъм и звук, които резонират в гледащите ги. Изборът му да прави точно такава живопис е напълно осмислен и носи белезите на културен, добре обоснован експеримент. Неговите цветни опуси са необичайно явление в тревожен свят, пълен с агресия и с отрицание като нашия.

Туркоазени сегменти се сблъскват с охрови повърхности, аленото никога не е само, а свети до плътни тъмни тонове, бялото всъщност никога не е бяло, а е трептяща светлина, в равните графитени полета се открояват релефи... Всичко се движи, никога и нищо не е даже в относителен покой и по някакъв особен начин създава усещането

за цветен сън, който може да изчезне всеки момент. И затова искаш да го задържиш...

Николай прави това, което иска и в което вярва. И, както казах и преди, прави го с нестихваща енергия. Сякаш нищо на този свят не може да го разклати, той е рядко устойчив и приспособим. Подминава с артистично великодушие онова, което би го разсеяло или угнетило. Това му дава възможност да бъде свободен в търсенията си. Той не спори с хората и не доказва тези. И стратегията му е изумително успешна. Когато има да ни каже нещо, просто застава зад статива и рисува!

Проф. Десислава Минчева

„Състояние 3“ 100/100 см

„В синьо“ 80/60 см

„Черната ваза“ 80/60 см

„Настроение“ 50/60 см.

„Состояние 4“ 100/100 см

„Портрет на Боян Радев“ 140/100 см.

ЕКЗАРХИЯТА И ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

доц. Пламен Божинов

На 4 март 2020 г. се навършиха 1150 години от основаването на Българска православна църква през 870 г., а малко по-късно, на 11 март, отбелязахме и 150 години от учредяването на Българската екзархия през 1870 г. Макар двете юбилейни годишнини да бяха отбелязани сравнително скромно от духовници и миряни, сами по себе си те говорят много и ярко илюстрират колко устойчиво, трайно и значимо е присъствието на Православната църква в историята и във всекидневния живот на българина през вековете.

През Средновековието съдбата на църквата е пряко и неразривно свързана с тази на българската държава – бляскавите моменти и могъществото на владетелите предопределят и възхода на Българската църква, издигането ѝ от автономна архиепископия в самостоятелна патриаршия и утвърждаването на нейния авторитет в православния свят. Обратното, периодите на политически и военни неуспехи, кризи и разруха в държавата неизбежно влекат след себе си нещастия и злополуки за Църквата и духовенството. Характерният за Източното православие принцип на „цезаропапизма“, т.е. върховенството на светската власт над духовната и тясната взаимовръзка между двете, намира ярък израз и в българската история. Именно поради тази причина никак не е странно и нелогично, че когато през лятото на 1393 г. Търново пада под ударите на османския завоевател, а патриарх Евтимий е изпратен от победителите на заточение в Бачковския манастир, малко след това следва и унищожаване на автокефалността на Българска църква. В първите десетилетия на XV в. Търновската патриаршия е вече с ранг само на обикновена митрополия и нейният диоцез е присъединен към този на Цариградската

*Редколегията благодари на
Института за исторически
изследвания при БАН за предос-
тавления снимков материал.*

„За Юстинианови права на Охридска архиепископия или за църковна независимост и самостоятелност на Охридско-българско свещеночалие“

Автор – Натанаил Охридски

качествено променена общественно-политическа и културна обстановка. Постепенно ересите затихват и изчезват, тъй като губят своите социални и религиозни основания. В периода между началото на XV и третата четвърт на XVIII в. земите, които са преимуществено населени с българи, се оказват разделени между църковните области на Константинополската патриаршия, Ипекската и Охридската архиепископия. След унищожаването на последните две съответно през 1766 и 1767 г. техните епархии също са присъединени към диоцеза на Константинополската патриаршия. Съществуващото в предходните векове остро противоборство между балканските народи, съпровождано често с кървави военни сблъсъци, отстъпва своето място на чувството за православна солидарност пред лицето на новата обща заплаха. Основният вектор, по който сега протича противопоставянето, е между християнството и исляма, като при това християнството е в подчинена и подчертано дискриминирана позиция.

патриаршия. След превземането и на Константинопол от султан Мехмед II Фатих на 29 май 1453 г. и признаването от негова страна на патриарх Геннадий Схолариос за официален представител и глава на всички православни християни в империята, гръцкото духовенство постепенно успява да заеме доминиращо положение във висшата църковната йерархия и в българските земи. Липсата на висш български църковен клир в следващите векове безспорно оказва своето негативно въздействие върху политическото и културно развитие на българското общество.

Така драматичните събития, съпровождащи налагането на османското владичество в Югоизточна Европа, донасят със себе си драстични промени в църковната география, в православните структури, в практикуването на православното християнство и дори в психологията на българите християни. Наистина Църквата запазва своето голямо значение в живота на православния българин, но вече в една

Коренна промяна настъпва и в друго отношение. Във времето преди падането на страната под властта на османските турци и държавата, и Църквата активно подкрепят чрез книжнина, изкуство и култура изграждането и изявата на българското етническо самосъзнание. В условията на Османската империя обаче българското население, като част от т.нар. милет (т. е. православните християни под върховенството на вселенския патриарх в Цариград), вече не само че не е в привилегировано положение в държавната и социалната структура на обществото, но и преобладаващата част от висшето инородно духовенство не е призвано и не чувства вътрешна потребност да се грижи

Троянският манастир. Акварел от Феликс Каниц

за опазване и развитие на неговото етническо самосъзнание. Единствено нисшето енорийското духовенство и монашеските братства, които запазват непосредствената си връзка с народа и неговите корени, се оказват онези важни хранители, създатели и разпространители на българския език, книжовност и духовност. Използвайки силата на традицията от предосманското Средновековие много от българските манастири запазват, а впоследствие и доразвиват статута си на значими религиозно-културни средища, където вярващите се чувстват малко или повече освободени от ислямската доминация, където продължават да се почитат местните български светци, да се пазят стародавните традиции и паметта за славното ни минало, където продължава да се създава книжнина и култура на български език и с български дух.

През цялата си многовековна история Църквата обаче не е само клирът, но включва в себе си и миряните, които, макар и да

са по-пасивният елемент, все пак играят важна роля във фундамента на църковната „сграда“. Това обстоятелство с особена сила се откроява през първите векове на османското господство, когато връзката между държавата и църквата е непълноценна или напълно прекъсната. Именно тогава, когато българското общество е лишено от собствена аристокрация и висша църковна йерархия, за много от местните първенци участието в църковните настоятелства (епитропства) към енорийските или манастирските храмове се превръща в школа за самоуправление, в средство за трупане на организаторски умения, в извор на самочувствие, а и в основа за първоначално формиране на обществен елит, който ще се окаже жизнено необходим в прехода към Новото време.

Всеки обзорен поглед към историята на предвъзрожденските столетия ясно показва, че въпреки големите поражения, които донася османското завоевание, въ-

Гръцки патриарх. Старинна гравюра

православната общност. За да оцелее в специфичните условия на теократичната Османска империя, Православната църква запазва своя традиционен консерватизъм, а това ѝ диктува неприемане на повейте, идващи от модерния западен свят с неговите идейно-политически промени. Наследената от предходните векове латинофобия също изиграва своята негативна въздържаща роля при контактите между православния и католическия свят.

Разбира се, с напредването на XIX в. и засилването на социално-икономическите и духовните трансформации на Балканите, с появата на националната идеология и с промените в международните отношения по Източния въпрос, консервативните сили в обществото и в Църквата постепенно са принудени да направят редица компромиси и отстъпки от предварително заетите позиции. Гръцките митрополити, които идват в българските епархии като чужденци със своя език, култура и нрави, до голяма степен остават и до края си чужди в очите на местното българско население. С течение на времето между българите и висшата църковна власт се създава неразбиране и напрежение, което постепенно се изостря и нерядко се проявява като открита неприязън, неприемане и отхвърляне. С началото на Българското възрождане се проявява и типичното за просвещенската епоха дълбоко преосмисляне изобщо на ролята на религията и църквата в обществото. Една от първите по-масови прояви на пробуденото българско национално съзнание през 20-те и 30-те години на XIX в. е разгръщане на борбата за извоюване правото на българите да избират свои владци, да въведат български или църковнославянски език в богослужението, да организират свои народни училища, в които учебният език да е българският. Постепенно в движението срещу инородното висше духовенство все по-активно се включват търговци и заная-

преки ограничените и сравнително тесни рамки, в които е принудена да се движи Православната църква, тя все пак успява в тези трудни и тежки времена да се превърне в основен хранител на религиозната и етнокултурната идентичност на българите.

В зората на Новото време в пределите на Западна Европа християнството като религия и като църковна организация преживява дълбоки и трайни трансформационни процеси. Като вълни една след друга преминават Реформацията и Контрареформацията, продължителни и кървави религиозни войни, еманципация на науката, изкуствата и културата от църковното покровителство и опека, отделяне на църквата от държавата. До началото на XIX в. в пределите на Османската империя обаче подобни ярки и всеобхватни процеси не се забелязват или, ако има някакви реформационни кълнове, то те са много по-слабо забележими и несъществени от гледна точка на цялостното развитие на

Иларион Макариополски

ятчии от градовете, организирани в български общини и еснафски сдружения и ръководени от формиращата се българска интелигенция. Макар първите му прояви да са спорадични и разпръснати в градове като Враца, Скопие, Самоков и др., по-късно, в края на 30-те години, то вече придобива по-масов характер в централната за българските земи Търновска епархия, а се оформя напълно в общонационален мащаб след като през 40-те години цариградските българи, оглавявани от Неофит Бозвели (ок. 1785 – 1848) и Иларион Макариополски (1812 – 1875), застават в неговото чело и създават стройна програма за извоюване на културно-духовна самостоятелност от Цариградската патриаршия. Построяването и тържественото освещаване през 1849 г. на българския параклис „Св. Стефан“ в Цариград и формираната около него църковно-народна община израства в своеобразен национален координационен център и ядро на движението, което му придава по-голяма сплотеност, организираност, мощ и целенасоченост.

С избухването на Кримската война (1853 – 1856) българо-гръцката църковна разпра временно заглъхва, за да се разгори бързо и с нова сила след нейния край. Тогава Високата порта провъзгласява новия реформен акт Хатихумаюн (18 февруари 1856), с който тържествено се обявява равноправието на султанските поданици и правото им на самоопределение в народностно и верско отношение. Макар половинчат и твърде далеч от истинните желания на християнските народи на империята, този акт е международно признат и дава сериозни основания и чисто юридически аргументи в борбата на българите срещу Цариградската патриаршия. Макар и религиозна по своята форма, в същността си тази борба е политическа и е израз на националното съзряване и самоопределение на българите. Поради тази причина

нейните най-ярки прояви са в районите, където българското население е най-многобройно, където българските традиции са най-добре запазени, а чуждите влияния не са успели да ерозират народностното самосъзнание. В края на 50-те години това са Търновска, Шуменска, Софийска и Пловдивска епархия, чиито действия са все по-успешно координирани от цариградските българи. Като израз на ръководната роля на последните идва и Великденската акция от 3 април 1860 г. в храма „Св. Стефан“, когато по време на тържествената служба Иларион Макариополски не произнася името на вселенския патриарх и така символично провъзгласява отделянето на българите от ведомството на Цариградската патриаршия. Почти веднага това революционно по своята същност действие е подкрепено и в българските епархии, които една след друга отхвърлят властта на гръцкото духовенство и признават Иларион Макариополски за свой духовен пастир.

С радикализирането на движението през 60-те и 70-те години то се разраства както в ширина, така също и в дълбочина. Към него, от една страна, започват да се присъединяват и региони, които преди това са оставали по-пасивни, като тези в Добруджа, Черноморието, Одринска Тракия, Македония и Западните покрайнини. Там българите, макар и многобройни, са принудени да съжителстват, особено в градовете, с големи групи гърци, турци, сърби, власи, албанци и др., което неизбежно забавя националната им консолидация и се отразява негативно върху тяхната политическа активност. От друга страна, във всички епархии заедно с градското население все по-често в борбата започва да се включва и близката селска околност, което безспорно придава по-голяма масовост, сила и мащаб на проявите.

Както още в началото на движението за църковно-народна самостоятелност, така и в по-късния и по-зрял период основният двигател си остават общините и еснафските организации. През 60-те години към техните усилия се присъединяват и тези на създадените междуременно народни училища, читалища и други културно-просветни и политически организации, издателства, периодичен печат и прочее. С обединените усилия на различни институции проявите на църковно-националното движение са очевидно по-добре аргументирани, организирани и защитени пред Високата порта и пред външния свят.

Още за съвременниците, външни наблюдатели на събитията, не остава тайна, че по своята същност българо-гръцката църковна разпра е не толкова въпрос вероизповеден, колкото въпрос политически, въпрос за признаване правата на българската нация като такава в пределите на Османската империя. През 1857 г. френският дипломатически агент в Пловдив Шарл Шампоазо (1830 – 1909) в своите доклади отбелязва, че българите се стремят, борят се и мечтаят чрез своята църковна само-

стойност да подготвят и политическата си независимост. Подобни са и опасенията на великия везир Мехмед Къбръзлъ паша, който, като има предвид действията на български владици срещу Патриаршията, отбелязва, че зад техните черни раса и калимявки се крият топове и щикове, годни да съсипят империята на падишаха. Към „Въпроса“, както са го наричали тогава съвременниците, отношение имат всички велики сили с геополитически интереси на Балканите и в района на проливите Босфора и Дарданелите. От съседите ни не само гърците, но и останалите балкански народи проявяват живо любопитство към него и не съвсем безкористно се опитват да извлекат конкретни ползи от развитието му. Не остават бездейни към хода на църковната борба и другите две големи християнски деноминации – католическата църква и протестантите. Както справедливо отбелязва патриархът на българската национална революция Георги Ст. Раковски (1821 – 1867), въпросът за създаване на самостоятелна българска църква се превръща в „малък Източен въпрос“, в който като в миниатюрен калейдоскоп може да бъде открито цялото многообразие на европейската политика след Кримската война.

Направеният дотук кратък исторически преглед показва, че учредената на 27 февруари/11 март 1870 г. с ферман на султан Абдул Азис (1830 – 1876; османски султан 1861 – 1876) Българска екзархия е плод не толкова на султанското благоволение, колкото е резултат от десетилетните легални, настойчиви и умело направлявани усилия на българите. В новата ни история това е първата голяма победа, която е завоювана срещу силен противник в лицето на Патриаршията, със солидни, многовековни позиции в структурите на Османската империя и радващ се на стабилна външнополитическа подкрепа. Заслуги за този успех имат колкото висшето духовенство в лицето на Иларион Макариополски, Авксентий Велешки (1797 – 1865) и Паи-

Първият Български свети синод в Цариград. От ляво надясно: Иларион Макариополски, Натанаил охридски, Екзарх Антим I, Иларион Ловчански. 1871 г.

сий Пловдивски (1810 – 1872), толкова и мирските водачи като д-р Стоян Чомаков (1819 – 1893), Гаврил Кръстевич (1817/20 – 1898), Петко Р. Славейков (1827 – 1895), Тодор Бурмов (1834 – 1905) и др.

Обявена в навечерието на 1000-годишния юбилей от основаването на Българската църква, вестта за учредяването на Екзархията е посрещната с обяснима радост и заслужено удовлетворение от българското население в столицата на империята, а след това и в епархиите на страната. Много скоро тази положителна емоция е трансформирана в градивна, съзидателна енергия. Учредяването на Екзархията поставя само началото на цяла серия от държавностроителни стъпки, които завършват с Учредителното народно събрание от 1879 г., Търновската конституция и след това постепенното съграждане на Третото българско царство.

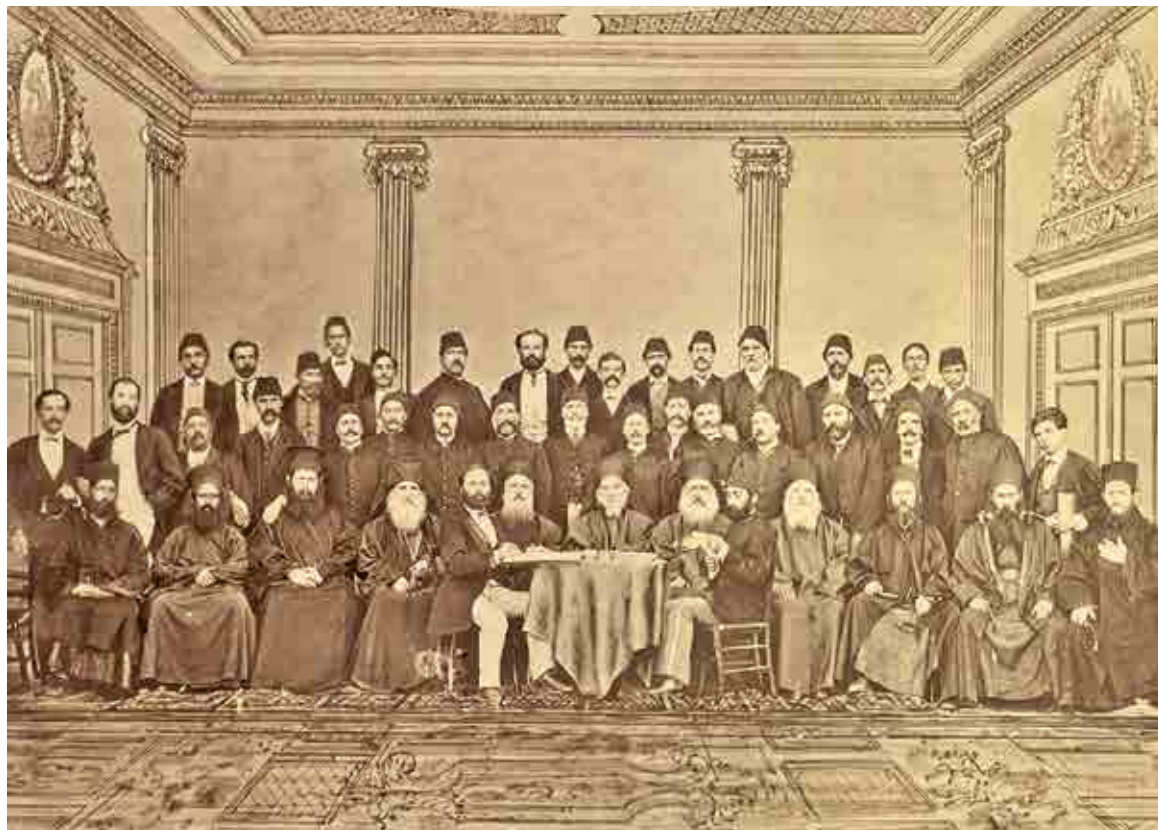
С екзархийския ферман българите получават официално правото да организират своята общонационална църковна институция, която в условията на Османската империя е натоварена не само с духовна мисия, но и с важни административни, съдебни, финансови и културно-просветни пълномощия. Тези законови привилегии дават основание на редица ис-

торици да говорят, че Екзархията се ползва не само с църковна, но и с по-широка административно-просветна автономия в рамките на Османската империя, т. е. това е някакъв вид преддържавна организация на българите.

Народните дейци, събрани в Цариград, бързо се възползват от откритите се пред тях перспективи, а сформираният междуременно Привременен смесен съвет от десет души миряни и петима владци незабавно пристъпва към изработване на проект за екзархийски устав. Основната работа върху него е извършена от Г. Кръстевич, а след огласяването му е подложен и на широко обществено обсъждане в българ-

Короната на екзарх Антим I

Първият църковен събор. Цариград, 24 юли 1871 г.

ските вестници, излизали в пределите на империята. Безспорно това е знаменателен факт, който нагледно показва доколко са били плуралистични и демократични нагласите на различните обществени групи в българското възрожденско общество.

На 23 февруари 1871 г. в цариградското предградие Ортакьой се открива първият български Църковно-народен събор, който в продължение на 37 заседания преглежда и на 14 май с. г. приема документ, озаглавен „Устав за управлението на Българската екзархия“. Заложените в документа принципи: съборност, изборност, вишегласие при вземане на решенията, сменяемост на екзарха и владичите, точно фиксирани църковни данъци и такси, строга отчетност и обществен контрол при изразходване на народните средства, говорят повече за това, че народните представители в събора са се ръководели не толкова от традициите и каноните на

православната църква, колкото от модерните за XIX в. конституционни принципи на държавното строителство. Именно това е и причина иначе търпеливият консерватор Г. Кръстевич на едно от заседанията на Събора да подчертае, че трябва да се внимава, защото се устройва църква, а не република. А за това, доколко тези модерни принципи са били по вкуса на тогавашните османски управляващи, красноречиво говори фактът, че до освобождението на България този църковен устав в своята цялост така и си остава неутвърден от Високата порта.

В чл. 5 от фермана е записано, че екзархът като църковен предстоятел е и застъпник за народните интереси пред местните и централните власти в империята. На практика още след встъпването си на екзархийския престол Антим I (1816 – 1888) ефективно влиза в ролята си на народен застъпник не само пред правител-

ството на султана и местните власти, но и пред дипломатическите представители на Великите сили. Тази негова общественно-политическа роля особено силно изпъква в трагичните и драматични събития след Априлското въстание от 1876 г., когато той се включва активно в акцията за защита на националните интереси и на практика оглавява организацията и осигуряването на дипломатическата мисия на Драган Цанков (1828 – 1911) и Марко Д. Балабанов (1837/40 – 1921) пред европейските правителства. Именно като председател на Българската екзархия Антим е поканен да участва и в Миллет Меджлиси (Велико народно събрание), организирано по инициатива на великия везир Мидхат паша (1822 – 1884) през януари 1877 г., с цел да се отхвърлят взетите решения на Цариградската посланическа конференция по българския въпрос, да се отстрани външната намеса в делата на империята и да се подкрепи провъзгласената първа Османска конституция. Отказът на Антим I да участва в този висш държавен форум, както и цялата му до този момент родолюбива дейност го лишават в крайна сметка от екзархийския престол и го отвеждат на заточение в Мала Азия по време на Руско-турската война. Но същият този натрупан през годините общественно-политически актив го издига след войната на председателското място в Учредителното народно събрание в Търново и по този начин в негово лице исторически се осъществява живият мост между църковно-народните борби, изграждането на Българската екзархия и строителството на възроденото Княжество България.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Бакалов, Г. Църква и държава в българската история. – В: Държава & църква – църк-

ва & държава в българската история. Под редакцията на Г. Ганев, Г. Бакалов, И. Тодев. София, Университетско изд. „Св. Климент Охридски“, 2006, с. 19–24.

2. Божинов, Пл. Екзархията и политическите течения сред цариградските българи след Априлското въстание. – В: Българската църква през вековете. Съставител П. Петков. София, Университетско изд. „Св. Климент Охридски“, 2003, с. 218–235.

3. Бонева, В. Българското църковно-национално движение и българските възрожденски институции (1856 – 1870). – В: Държава & църква – църква & държава в българската история..., с. 217–234.

4. Българската държавност в актове и документи. Съставител В. Гюзелев. София. Изд. „Наука и изкуство“, 1981.

5. Жечев, Т. Българският Великден или страстите български. София, „Народна младеж“, 1980.

6. Маждракова-Чавдарова, О. Църковният въпрос и българските общини (1860 – 1870). – В: Българската църква през вековете..., с. 178–195.

7. Маждракова-Чавдарова, О. Българските възрожденски общини под знака на Църковно-националната борба. – В: Държава & църква – църква & държава в българската история..., с. 196–216.

8. Матанов, Хр. Православната църква в българските земи през XV – XVII в. – В: Държава & църква – църква & държава в българската история..., с. 121–125.

9. Темелски, Хр. Ферманът – схизмата, Екзархията – Патриаршията и османската държава. – В: Държава & църква – църква & държава в българската история..., с. 247–258.

10. Тодев, Ил. Екзархията – фактическо начало на модерната българска държавност? – В: Държава & църква – църква & държава в..., с. 235–246.

11. Тодорова, О. Православната църква в българското социално пространство през ранните столетия на османското владичество. – В: Българската църква през вековете..., с. 114–136.

12. Тодорова, О. Православната църква и българите XV – XVIII век. София, Академично изд. „Проф. Марин Дринов“, 1997.

НЕОБЯТНИЯТ ВАЗОВ

Мирела Иванова

Редколегията благодари на Националния литературен музей за предоставения снимков материал.

Да се разкаже животът на Иван Вазов накратко е почти невъзможно. Житетският и творческият път на националния ни писател се преплитат така неотделимо, вграждат се така автентично в различните български епохи, като ги доизграждат и осмислят ду-

Родната къща на Вазов в Сопот

ховно, че, ако решим да обозрем сложната картина на целостта, ще ни е нужно безкрайно време. Затова ще изберем главните фрагменти, опорните точки на паметта ни за Патриарха на българската литература и създател на националния ни космос.

Кратка биографична хронология

Иван Вазов е роден в малкото подбалканско градче Сопот през 1850 г. в семейството на заможния търговец Минчо Вазов и съпругата му Съба и е първото от десетте деца на семейството. Вазов учи в местното училище, а когато става 14-годишен е изпратен в училището в съседния град Калофер, където в продължение на една година не само учи, но и работи като помощник-учител. Тази година е съдбоносно важна, защото започва да чете руска и френска поезия в оригинал в училищната

библиотека и още тогава, по собствените му думи, споделени години по-късно пред проф. Иван Шишманов, категорично решава „да стане поет по призвание“. Продължава обучението си в гимназията в Пловдив, важен духовен и образователен център във време, в което България все още се намира под османско владичество. В Пловдивската гимназия Иван Вазов се посвещава на страстта си към френския език и литература, чете приключенските романи на Евгений Сю и открива своя литературен кумир, френския писател Виктор Юго.

Осемнайсетгодишен, Иван Вазов е оставен от баща си да работи в магазина на семейството в родния Сопот. Първите стъпки в търговията съвпадат и с първите поетични опити и Вазов изписва дори търговските книжа със стихове. Винаги е насърчаван и окуражаван от своята майка Съба Вазова, жена с изключителен характер и артистични дарби, която възпи-

тава децата си в любов към красивата им родина, към книгите и високите морални ценности на християнството. Съба Вазова е не само ревностна читателка на първите поетични опити на своя син, но си остава и негова най-близка духовна събеседница до края на живота си. Неслучайно Иван Вазов ѝ е посветил десетки свои стихотворения в различните периоди на творческото си дело, сред тях и истински шедьоври, много популярни и досега.

Влиянието на семейната среда, на приповдигнатата революционна атмосфера, в която живее, и участието му в подготовката на Априлското въстание, общуването му с българските емигрантски среди

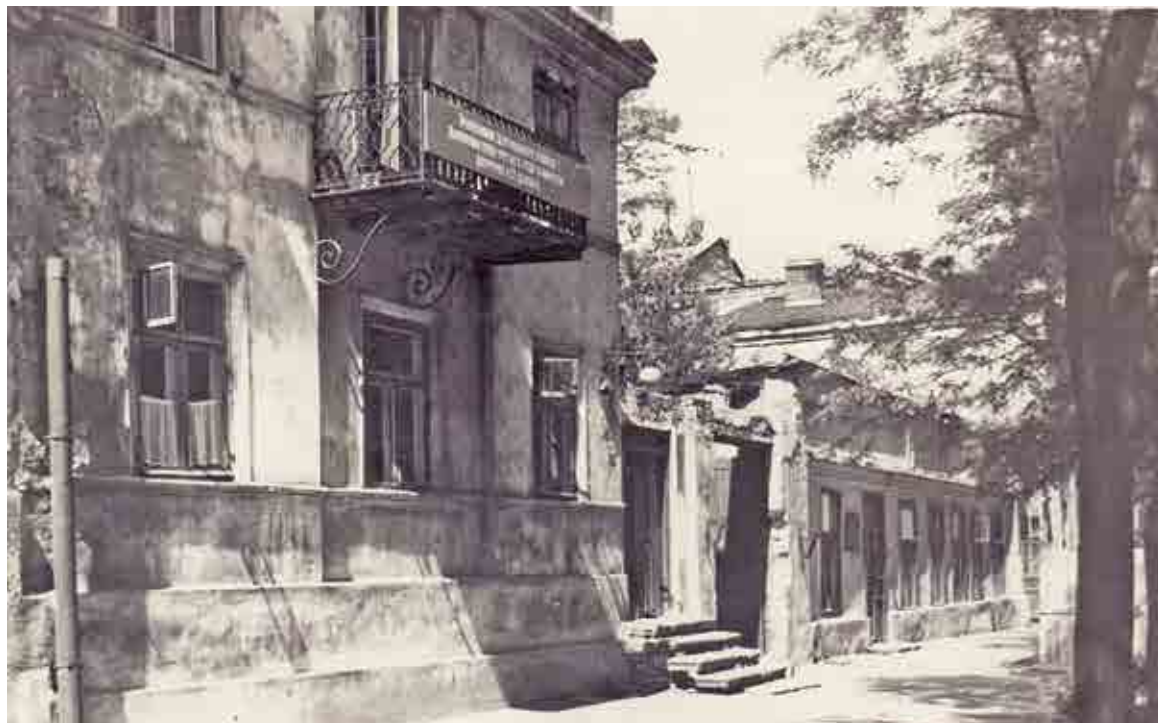
„Всички стихотворения от тая сбирка са писани в Букурещ... под впечатлението на грозните новини, пристигащи от България подир потушаването на въстанието и при одобрителните слухове за неизбежността на руско-турската война.“ (Иван Вазов)

„...аз почнах да пиша в това време бунтовнически песни, по-голямата част от които излязоха после в „Пряпорец и гусла.“ (Иван Вазов)

в Румъния създават и изграждат сложното триединство на Иван Вазов като поет, гражданин и демократ. Първите истински и сериозни вдъхновения са събрани в първите му три поетични книги: „Пряпорец и гусла“ (1876), „Тъгите на България“ (1877) и „Избавление“ (1878).

След Освобождението на България от османско владичество през 1878 г. Иван Вазов се включва с цялата си гражданска и творческа енергия в съзиданието на младата ни държава. Работи като преводач и писар в Свищов, като чиновник за особени поръчения в Русе и председател на Окръжния съд в Берковица. След 1880 г. поетът се установява в Пловдив, все още столица на Източна Румелия, където развива изключителна обществено-политическа, културна, издателска и просветна дейност. Личният му творчески подем съвпада с подема на младата ни нация и той написва някои от своите шедьоври. В Пловдив Иван Вазов полага основите на новата българска ли-

Одеса. Краят на XIX в.

тература и изграждането на книжовния ни език със стихосбирките си „Гусла“, „Поля и гори“, „Италия“ и „Сливница“, знаменития си цикъл със стихотворения и поеми „Епопея на забравените“, посветен на героите от националноосвободителните борби, повестите „Чичовци“ и „Немили-недраги“, разказите, пътеписите и публицистиката. Далеч от родината си, като емигрант в Одеса, Иван Вазов започва работа над най-популярния си роман „Под игото“, незабравим епос на националния ни живот. В предговора към петото издание на романа писателят споделя:

„Прокуден от България в 1887 година, аз прекарах около една година в Одеса. Много скръб, много мъки изпитвах там по изгубеното отечество. Умът ми, сърцето ми, душата ми постоянно летяха към него. Но ето, дойде ми вдъхновението да напиша този роман. И аз задишах пак въздуха на България. Хиляди спомени оживяха, хиляди картини, ярки и хубави, плениха моя умствен поглед, картини от бурния живот

на отечеството през Априлското въстание.“ Романът „Под игото“ е преведен на почти всички световни езици.

През 1889 г. Иван Вазов се завръща окончателно в България и се установява в столицата София. Тук той продължава своята творческа, издателска и обществена дейност. От 1897 до 1899 г. Иван Вазов е министър на народното просвещение в правителството на Народната партия, ръководено от Константин Стоилов.

Натрупал житейски и писателски опит, Иван Вазов обогатява новата българска литература със стихосбирките „Скитнишки песни“, „Под нашето небе“, „Люлека ми замириса“, сборниците с разкази „Драски и шарки“, „Видено и чуто“, „Пъстър свят“, романите „Нова земя“ и „Светослав Тертер“. Писателят става още по-популярен и като един от класиците на българската драматургия с пиесите си „Хъшове“, „Службогонци“, „Към пропаст“, „Борислав“. Впечатленията и настроенията си, породени от красивата българска природа,

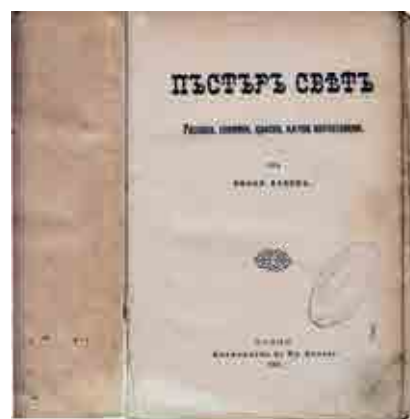
поетът пресъздава в стихосбирката „Юлска китка“ (1917). Вдъхновен от победите на българската армия по време на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна войни, Вазов издава сборниците със стихотворения „Под гърма на победите“ (1914), „Песни за Македония“ (1916) и „Нови екове“ (1917).

За да изрази безкрайната си обич и благодарност към творчеството на големия писател, българското общество организи-

ра две всенародни юбилейни тържества – през 1895 г. е чествано 25-годишното при- стъствие на Иван Вазов на националната ли- тературна сцена, а през 1920 г. се отбелязват половинвековното творческо дело на поета и 70-ият му рожден ден. Събрал заслужено цялата възможна народна любов и призна- ние, една година по-късно, на 22 септември 1921 г., Вазов издъхва и покрусява задълго българите, нацията ни сякаш осиротява, губейки своя духовен водач.

Произведения от Иван Вазов

Съградителят на българския език

Днес, когато отбелязваме 170 години от рождението на поета и писателя, се замисляме и над факта, че езикът на Вазов също има своеобразен юбилей и след повече от 150 години много от неговите, от някогашните думи са изгубили значението си, излезли са от употреба и днес ни звучат непознато, грубо, дори смешно. Езикът е жив организъм, променя се и това е нашето оправдание да не разбираме всички думи, но е достатъчно, струва ми се, да се осланиме на енергията, с която ни стъписва Вазовият език, да се доверяваме на контекста, подсказващ ни и смисъла, и посланията, и идеите. Нека да си дадем сметка поне само за два факта: че Вазов започва да пише и да полага основите на почти всички жанрове в националната ни литература във време, в което няма нито книжовен български език, нито официални литературни норми, нито натрупани от други преди него томове писменост. Създавайки творбите си, Вазов съгражда и българския език – и не просто разширява границите и изразните му възможности, а ги изпълва със смисъл, енергия и безграничност. Служи си с почти 50 000 думи, с колкото малцина в световната литература са си служили. И откъде ги взема ли – ами отвсякъде, от множеството български диалекти, от Найденов-Геролия речник и речника на Дюверноа, въвежда ги в употреба през руски, турски и френски, и им дава статут, а със силата на своето вдъхновение им вдъхва и живот, и съдба, и дълговечност. И с любовта до несвят, с която обича България – обича и българския език, възпява го, брани го, отглежда го, защото е негово създание, упование, любовен градеж, начин на съществуване.

Вазов е първостроителят на българския език – при него той все още е стихия, но вече подчинена и овладяна, природна сила с размаха, но и с нюансите ѝ, изворен

изблик от планините на петвековното мълчание, чист и живителен, от който всички насетне ще пият. Вазовият български език е самото несвършване.

Вечният български роман

„Под игото“ е роман, обраснал в митологии, всенародна любов, истории, спорове, които не заглъхват и до днес, и така го обновяват, доразказват и обезсмъртяват. Всъщност е само една книга, но каква – можем да я наречем вечна, или пък най-българска, най-четената, най-превежданата, побрала противоречивата цялост на националния ни космос. Можем да я провидим като крайгълния камък в градежа на националния ни епос.

„Под игото“ е роман, който Иван Вазов започва да пише в изгнание, с озарена от копнеж по България душа и премрежен от носталгия поглед, който съзира и високото, и величественото, и смешното, и чудатото в българските представи за свободата.

Напечатан е за първи път през 1889 г. в Сборника за народни умотворения, наука и книжнина, издаван от тогавашното Министерство на просвещението. Интересна е историята на първото самостоятелно издание, на чиято титулна страница е изписано: второ издание. То е дело на амбициозния книжар и издател Тодор Чипев и в договора или контракта, сключен между Чипев и Вазов, между двете големи по своему фигури, вградени в темела на следосвобожденския ни културен градеж, има условие това да е първото художествено-илюстрирано българско издание. Чипев поръчва илюстрации на неколцина от най-известните тогава, пък и сега, художници, Мърквичка, Обербауер, Пиотровски, Антон Митов и Канели. За образа на Бойчо Огнянов Вазов предоставя снимката на загиналия си брат Михаил, като Боримечката позира актьорът от Народния театър

Романът „Под игото“ – издание от 1894 г.

Иван Попов. Изработването на илюстрациите забавя изданието и то е изпреварено с половин година от първото издание на романа на английски език, това очевидно предопределя и съдбата на книгата да бъде най-превежданата и най-четена от тогава до днес българска книга на десетки, дори стотици езици – от руски и френски, до японски и хинди.

Илюстрации към „Под игото“

Храмът на паметта

„Епопея на забравените“ е цикъл стихотворения, които Иван Вазов написва в Пловдив и вдъхновението му да възпее мъчениците на националноосвободителните борби има пряк повод: поетът прочита в един румелийски вестник описанието на Захарий Стоянов за това, по какъв начин са загинали повечето от главните дейци на Априлското въстание. Същевременно е „заразен“ и от патоса и размаха на Виктор Юго в романтичната му поема „Легендата на вековете“. Иван Вазов публикува няколко от стихотворенията в периодичния печат, вече като цикъл една част излизат в „Гула“ през 1881 г., а друга в „Поля и гори“ през 1884 г. През 1893 г. отпечатва „Епопея на забравените“, в книгата си „Поemi“ и така окончателно конституира целостта и значението ѝ на висока национална митология. От 1893 г. насетне Вазовата епопея поражда историческите събития, заселва ги в българската памет като трайни символи, създава непогръкваеми ореоли на

героите, дава им имена. „Епопея на забравените“ не просто напуска литературните си граници, а вулканично ги разкъсва и лавата на словото оттогава насетне застива във величави паметници на личности и събития, капители на българския свят и самосъзнание. „Епопея на забравените“ е същинският ни духовен храм, защото в него Вазов е вградил сенките на Левски, Паисий, Раковски, но и подвига на Кочо, „простия чизмар“, приравнил е „по срам и по блясък“ бесилото на Апостола с кръста на Христос, посочил е безапелационно предателството като зло и позор, внушил е неотменно високата цена на свободата – и той Вазов словесен градеж се оказва най-неразрушимият, най-всемогъщият. Всеки опит да изтръгнем име или събитие от знака и представата, с които го въздига или дамгосва „Епопея на забравените“, е обречен на провал – сякаш имената и събитията съществуват, само защото Иван Вазов ги е назвал и описал и без неговите стихотворения българската история би била невъзможна, би останала непрочетена.

„Вазовите „Хъшове“ се посрещнаха възторжено от столичната публика. Те имаха грамаден морален и материален успех на сцената.“ (Иван Попов)

Иван Попов

Пощенска картичка – снимка на актьорски колектив, изнесъл пиесата „Хъшове“ пред войници на фронта. 1918 г.

Завинаги на театралната сцена

Първите си драматургични опити Иван Вазов прави в Русе, в Пловдив преди Съединението написва драмата си „Руска“ и комедията „Михалаки Чорбаджи“, а в съавторство с Константин Величков много популярната за времето си комедия „Господин Мортагон“, която се играе в театър „Люксембург“.

Но истинският успех на Вазов идва с драматизацията на повестта „Немилинедраги“ – „Хъшове“ през 1894 г., поставена на сцената на „Славянска беседа“.

Иван Вазов изгражда и репертоара на открития през 1904 г. Народен театър – историческата драма „Към пропаст“ е първата българска суперпродукция и се играе на

първата ни сцена в продължение на години. Друга историческа драма, „Борислав“, също постига невероятна популярност не само в столицата, но и в цяла България. Вазовите комедии „Службогонци“ и „Вестникар ли?“ радват и до днес публиката със своята неизчерпаема актуалност.

Само на сцената на Народния театър, който от 1962 г. носи името на писателя, са поставени тридесет Вазови творби – исторически драми, комедии, драматизации по романите и повестите.

Накрая

Да честваме Вазов означава да честваме националното си самочувствие и принадлежността си към европейската

културна традиция. Подобно на всеки просветен европейски народ, ние имаме своя национален класик, своя знаков, обичан и четен писател. Името му е свързано с България както името на Гьоте с Германия, името на Пушкин – с Русия или името на Юго – с Франция.

Благодарение на своето литературно дело, не просто разпростряно във всички жанрове, но и богато на шедевори, сред които несъмнено са романите „Под игото“ и „Новаземля“, повестите „Немили недраги“ и „Чичовци“, знаменитият поетичен цикъл „Епопея на забравените“, Иван Вазов още приживе се превръща в духовна институция. Неслучайно българите му присъждат титлата „народен поет“ далеч преди тя да стане официален държавен акт.

Макар и известен писател, още приживе мит и легенда, Иван Вазов не страни от своя дълг на гражданин и общественик. През 1894 г. е избран за народен представител на Казанлък в Осмото обикновено народно събрание. Но далеч преди това, още през 1880 г. в Пловдив, тогава столица на Източна Румелия, Вазов е депутат в Областното събрание и секретар на Постоянния комитет.

През 1895 г. в препълнената с възторг и всенародна почит сграда на Народното събрание и в присъствието на цялото правителство е отпразнуван първият голям Вазов юбилей, 25-годишното му присъствие на българската литературна сцена. И властта, и народът сякаш припознават във високата фигура на писателя духовен пример и упование.

През 1920 г. вторият Вазов юбилей се превръща в незапомнено по мащабите си и

„Ох, тоя 24 октомврий, тая чудна и незабравима дата в моя живот!... приведен под тежестта на венците – нека кажа смело – на славата, каквато и най-развилнялото честолюбие не би смело да мечтае... не съм още в състояние да отговоря на хилядите телеграми и писма от цяла България.“ (Иван Вазов)

безкрайно шествие на народната любов и признателност.

Днес, когато отбелязваме 170 години от рождението на великия сопотчанин, когато времето ни е отдалечило достатъчно от него, можем да съзрем истинския му исполински ръст, сравним само с присъствието на Балкана. И въпреки този непомерен ръст, Иван Вазов присъства в личния живот и свят на всеки от нас, защото чие българско сърце не се вълнува заедно с тихия бял Дунав, кой наш съвременник не се стъписва пред стихията на словото от „Епопея на забравените“ или не се надсмива над себе си и нашенските абсурди, цитирайки някой от знаменитите Вазови чичовци?

Нима забравяме, че всяко българско дете се ражда благословено от националния си поет със стихотворението „Аз съм българче“? Забравяме само, че Вазов пише това стихотворение през 1917 г., за да окуражи младото поколение и всичките си сънародници след втората национална катастрофа. Днес също преживяваме трудни времена и тъкмо във Вазов, в неговите неповторими думи, с които е възпял любовта си към България, можем да намерим и опора, и проверен смисъл, и надежда.

Априлското въстание 1876 г. и значението му за последвалата Руско-турска освободителна война 1877 – 1878 г.

„Пролет като рай, всичко живо, въодушевено и невъодушевено, се размърдало, а нивите на българина обрасли в бурен, ръката, която ги е плевяла и чистила, сега виеше туплест фишек. В онази пролет на лето 1876-то, шест череши, тук, в Панагюрище, не цъфнали. Отрязал ги майсторът Стоил Финджеков, за да ги превърне в топове. И отпразил към Господ необичайна, но свята молитва: О, Боже, благослови нас и нашето слабо оръжие. И топа да бъде страшен, и страшно да бъде въстанието“, казва Захари Стоянов, летописецът на онзи смутен април от 1876 година. И Господ чул молитвата на Топчията – страшно било въстанието, така, както страшно било петвековното робство.

И всред цъфналата пролет в бяло, под зеленото извезано знаме на Княгинята, в кървава клетва обрели се, юнаци с пушки кремъклийки и черешови топове въстават срещу Империята. Заради Вярата. Заради земята бащина. Заради достойнството си на човечи и българи. Заради България.

Годината е 1876, денят: 20 април – една паметна дата в българската история. На този ден, преди повече от век, един народ се вдига срещу цяла империя в името на едно – свободата. Априлското въстание! Опиянение, безумство, самонадеяност, еуфорична лудост или нещо друго? Това е емоционалното усещане, когато четем онези недотам далечни страници от историята на България. Априлският бунт окрилява смелото сърце на българина в младостта и пролетта на националното му пробуждане. В тези героични дни израства величавият, но трагичен образ на един народ, превърнал саможертвата в критерий за нравственост. Надскочил своя духовен ръст, осъзнал свободата като висше благо, той не можел да бъде спрял в устрема си, защото поробителите нямали „нито такава широка тъмница, нито такъв дълъг синджир, да свържат една гигантска идея“: *„И в няколко дена тайно и полека народът порасте със няколко века“* – пише гениалният творец Вазов за този бунтовен, но кървав период от Априлската епопея.

„Безумие“ и „Свобода“ са думите, които вървят ръка за ръка през този април 1876 г. С голи саби в ръце, със зелен байряк, боси и гологлави, апостолите излизат на улицата и с песни тръгват на бунт и на оръжие. Бунт в името на един идеал – свободата на България. Те, истинските българи, са готови най-сетне да свалят оковите на страха. Готови са на саможертва. И въпреки разгрома на въстанието, това е истинската независимост на духа, която по-късно, през 1878 г., ще доведе до освобождението на България.

Но нека се върнем малко в пожелателите страници на историята. Да се запознаем. Да съпреживеем не само прочетеното, но и да усетим с мислите и със сърцето си трепетите и емоциите от подготовката и безусловния героизъм на въстаниците. Непоколебимо смели, готови да пролеят последната си капка кръв и жадуващи да видят свободна България. Тежко е да се пише за Априлското въстание. Тежко и трудно е, защото всеки истински българин не би могъл да остане безразличен към кървавата трагедия. Та нима можем да четем равнодушно и да не бъдем съпричастни към жестокостите и бруталните кръвопролития, случили се в бунтовните български градове? Въпреки невъзможността святата мечта да бъде осъществена, вярата в грандиозното дело подтиква на обречен бунт селяни, даскали, занаятчии и попове. Това е въстание на осъзнатата саможертва в името на свободата. На родната България!

Но... нека съпреживеем! Защото, пак ще кажа – едва ли има истински българин, който ще остане равнодушен към ужаса, който са преживели нашите национални герои, борейки се за свободата на България по време на Априлското въстание.

Априлското въстание! Повратен исторически момент за петвековна поробена България! То е връхната точка в българското националноосвободително движение през епохата на Възраждането. Избухва на 20 април 1876 г. Под звъна на черковните камбани и гърмежа на пушките Тодор Каблешков изпраща в Панагюрище знаменитото Кърваво писмо, с което приканва всички българи към повсеместен метеж. Още следобеда на същия ден Бенковски организира своя конна дружина, т.нар. Хвърковата чета, и се насочва към средногорските села Мечка, Поибрене, Мухово, за да вдигне населението на въстание. В една стая на девическото училище хубава чернокоса мома бродира нещо на зелен копринен плат. Бродира със сърма лъв, бродира думите: „Свобода или смърт“! На 22 април в Панагюрище се освещава въстаническото знаме, изработено от учителката Райна Попгеоргиева, придобила известност под името Райна Княгиня. Постепенно бунтът обхваща селищата, разположени в западната част на Средна гора, долината на р. Марица и подножието на Родопите. Пламъците му достигат и Югозападна България, главно по поречието на реките Струма и Брегалница. Навсякъде въстаниците се бият храбро, но силите са неравни. Срещу техните остарели пушки и самоделни топчета от черешови дървета се възправя цялата имперска мощ. И, както трябвало да се очаква, настъпило неизбежното – разгромът. Достатъчно е да си спомним историческите описания на башибозушките пълчища, които с тъпани и зурли настъпват към Клисуре, да си спомним за шепата въстаници по клисурските височини, за да разберем какво е предстояло да се случи навсякъде, където робът е дръзнал да развее знамето на бунта. Едно след друго въстаналите селища падат под напора на неизброимите турски пълчища и модерно въоръжените техни войски. Падат Клисуре, Панагюрище, Брацигово, Батак. На 2 май започва кървавата трагедия на Батак. В продължение на три дни тук загиват над 3000 души – жени, мъже и деца. Героична съпротива оказва и населението на Перушица. Без подкрепа остава четата на Христо Ботев, преминала река Дунав на 17 май. В началото на юни 1876-а Априлското въстание е потъпкано навсякъде. В продължение на един месец падат убити над 30 000 мъже, жени и деца. Опожарени и разграбени са стотици села и градове. Разгром, многохилядна пролята кръв, демонична жестокост, смърт и... предателства! Предателства, които се оказали по-ужасни от турската касапница, защото не нападали открито, а пълзели безшумно и невидимо към беззащитните си жертви. И така... всенародното Априлско въстание е потушено с небивала жестокост. Но то всъщност е генералната репетиция към така жадуваната свобода.

Логично е днес да си зададем въпроса: Какво значение има в историята кървавото Априлско въстание и каква е ролята му в последвалата Руско-турска освободителна война? Ще отговоря, цитирайки Вазов: „Излишно е да казваме, че без Априлското въстание и Батак нямаше да има свободна България“ – така казва Патриархът на българската литература. Въстанието е исторически факт. То е потушено и удавено в кръв, но кръвта и жертвите не са напразни. Цяла Европа е настръхнала от ужасите. Гладстон от Лондон издава своя могъществен вик: „Европо, милост към тоя злощастен и млад народ!“, император Александър II вика от Москва към свещена Русия: „Да помогнем на братския народ!“ И цяла Русия се разтреперва и хуква към Дунава! За да помогне на българите. За да бъде записана в страниците на историята Руско-турската освободителна борба.

Каква би била България без Априлското въстание? Какви още реки българска кръв щяха да се излеят в нови – безполезни може би – опити за освобождение? Какви съдби

ни се готвеха? Щяхме ли, като по едно чудо, след петстотингодишно робство да бъдем свободни? Благодарение на руското оръжие и славната епопея на Шипка? Днес ние можем да кажем едно: без Априлското въстание нашата нова история щеше да се лиши от най-ярките страници; нашият национален живот щеше да има съвсем друго развитие, нямаше да се гордеем с големи имена на герои и борци за освобождението; нямаше да оставим на сегашното и бъдещето поколение възвишен пример на саможертва, на велик ентузиазъм при нищожна сила. Да! Въстанието е потушено. Битката е изгубена, но войната е спечелена. Въпреки всичко!

Героизмът, който тези наши предци проявяват, е несъизмерим и трудно може да бъде описан в една статия, дори и в цяла книга. За нас, живеещите в задъхания 21-ви век българи, е трудно да си представим това, което всъщност са направили тези хора, превърнали се в национални герои. Нужно е да разберем посланието, което те ни оставят. С действията си, с цялата енергия и патос, които влагат участниците в подготовката на въстанието от паметния Април. Личности като Бенковски, Райна Княгиня, Тодор Измирилев, Христо Ботев, Панайот Волов и малобройните, но неимоверно смели четници на Таньо войвода се вписват със златни букви в страниците на нашата история. Тези истински патриоти ни показват, че когато човек вярва силно в нещо, той е способен да го постигне. Да! Безкористна смелост е и подвигът на по-малко известния Таньо войвода, който тръгва с 28 души да воюва срещу една мощна империя, въоръжена с най-модерното оръжие за своето време. Те да стряскат така властта, че за всеки заловен бунтовник и за всяка проява се съобщава чак до Високата порта! Това наистина наричам подвиг. А щом този подвиг се пази в съзнанието на потомците и щом е съхранен в паметта на поколенията, то това е безсмъртие! Безсмъртие и велик подвиг, извършен в името на една единствена мечта. И тя е свободата на Родината, на нашата България! Безсмъртие, извоювано и заслужено от всички жертвоготовни родолюбци! Да, мнозина от тях не са се заблуждавали, че черешовите топчета, пушките и сабите могат да победят цяла империя, въоръжена до зъби. Тяхната цел е била друга – Европа, а и целият свят, най-после да разбере, че там, на Балканите, има един народ, който иска свободата си и е готов да жертва живота си за нея. И го постигат! Само една година след кървавото потушаване на Априлското въстание Русия обявява война на Османската империя, а през 1878 г. на картата на Европа вече съществува и държавата България. Самопожертвователното Априлско въстание завършва с военно поражение и с кървави кланета, но то постига целта си – освобождението на България, като предизвиква Освободителната руско-турска война от 1877 – 1878 година.

Тази победоносна война остава дълбоко в сърцата на всички българи, които милеят за нашето Отечество. Всички трябва да знаем и помним кой ни е дал свободата и благодарение на кого, освен на нашите предци, ние се наричаме българи. В днешно време всичко това ми се струва позабравено или може би умишлено заметено под килима, защото на някого му е удобно да бъдем невежи. Защо ли? Но нека! Нека има такива конкурси, поводи, заради които всички българи да си припомнят за славните битки, да научат нещо ново и, най-важното, да отдадат почит, защото „тоз, който падне в бой за свобода, той не умира!“ Именно по този начин признателните поколения отдават своята почит към безстрашните борци за свободна България и изразяват своето уважение и преклонение към отминалите славни героични дни. Младите поколения е наложително да знаят. И да помнят. Да коленичат. Всички ние трябва да отдадем минута мълчание в памет и молитва, в признателност към тях – чадата на България. Към юнаците, които искали да живеят, но загинали за нея, за земята българска. Към майките, които копаели

с пръсти гробове и кладенци и ги пълнели със сълзи. Към младенците и невинните, тичали босоноги по нея, към обикновените хора с титанично достойнство и чутовна вяра, дръзнали да се бунтуват, но да напишат своята история, макар и с кървави букви. Минута мълчание. Минута време, в което ще се опитаме да ги потърсим в безвремието, за да можем да се докоснем до тяхната Сила. До тяхната Вяра. До техния Дух. До смисъла на това, което им е дало сили, до саможертвата, която са направили, за да ни има нас днес и да се наричаме българи. Минута на размисъл. Минута на равностметка.

Но ще ни стигне ли една минута?

Достатъчна ли е тази минута днес да се замислим: Имаме ли вяра? Имаме ли единение? Имаме ли национален идеал? Достатъчно ли е днес, 143 години по-късно, да се запитаме: имаме ли повече опит, имаме ли повече мъдрост, имаме ли повече вяра? Днес, когато толкова се вълнуваме от пошли политически зрелища, а сме безразлични към страданието на ближния. Днес, когато имаме толкова много информация и толкова малко знание. Днес, когато има толкова много вярващи и толкова малко Вяра. Ослепели от злоба и просташина, оглушели от омраза, от лешоядните крясъци на ежедневието... Чуваме ли тях – апостолите, мъчениците за вяра и за свобода? Тези, които доказаха на целия свят, че нашият народ е силен в своето Единение и непоколебим тогава, когато се уповава на своята Вяра. Помним ли още онези послания от Април 1876-а година, извезани на знамето на Райна Княгиня? Защото, ако ги нямаме, онази свобода от знамето скоро ще е смърт! Защото Отечеството, това не е само прахът на мъртвите. Отечеството е единствено за нас, българите, и ние трябва да правим жертви в името на другите и в името на бъдещето на България. Нека тази свобода, за която те умряха, днес ние да изживеем достойно. Да я изпълним с малки човешки добрини, с вяра, любов и духовност. Да я градим с дела и с мисъл за България. Всички и заедно! За да пребъдем и да ни има! За да сме цял един велик народ днес, сега и завинаги!

Поклон пред героите!

*Ивет Георгиева Йотова, XI клас,
Профилирана Природо-математическа гимназия
„Акад. проф. д-р Асен Златаров“, гр. Ботевград*

Априлското въстание 1876 г.

През 1875 г. обстановката на Балканите е много усложнена. Националноосвободителното движение в Босна и Херцеговина и в българските земи, както и официалният банкрут на Османската империя през октомври същата година сложили началото на Източната криза от 1875–1878 г. Избухналото въстание в Босна и Херцеговина, подкрепено от Сърбия и Черна Гора, застрашило интересите на Австро-Унгария. А Русия, както винаги, преследва собствените си цели – да се наложи като спасител, обединител и предводител на всички славяни и православни (така нареченото „руско месианство“).

През 1875 г. се променя обстановката и в българските земи. Избухналото Старозагорско въстание е резултат от засиленото революционно настроение сред българите. То практически не цели незабавното освобождение, а преследва медийно внимание с пропаганден ефект пред Великите сили.

След потушаването на Старозагорското въстание в румънския град Гюргево е формиран нов Централен комитет. Страната е разделена на 5 революционни окръга начело с главни войводи или апостоли. Апостолите и техните помощници пристигат по окръзите си още в началото на 1876 г. и се залавят на работа. Поради липса на връзка между тях обаче тя е твърде неравномерна. Това са все млади, способни и предани на родината си хора, които виждат смисъл да се борят докрай за отечеството си. Те неуморно кръстосват страната, възобновяват комитети, създават нови, набавят оръжие, обучават членовете на комитетите, водят пропаганда за необходимостта от въстание. Но въпреки всичките им усилия отсъствието на фигура със стратегическо мислене като Левски или Раковски дава своя отпечатък.

Първи окръг с център старата столица Търново обхваща Търновско, Габровско, Севлиево и Троянско. За главен апостол е определен Стефан Стамболов. Втори, Сливенски окръг, обхваща източния Балкан и Ямболско. Главен апостол – Иларион Драгостинов с помощници Георги Обретенов и Стоил Войвода. Врачанският трети окръг е под началството на Стоян Заимов. Четвърти, Пловдивски окръг, за чийто център по-късно е определено Панагюрище, е оглавен от Панайот Волон.

Гюргевският комитет избира отбранителна стратегия, диверсионни акции и пожари в големите градове, прекъсване на телеграфи и жп линии и т.н.

В Първи (Търновски) окръг е възстановена комитетската мрежа, създадена още от Левски. Сериозен недостатък на тяхната подготовка обаче е липсата на финансови средства и оръжие. В Сливенски окръг не се възстановява комитетската мрежа, слаба е пропагандата на каузата на въстанието сред населението. Слаба остава подготовката и във Врачанския окръг, както поради провали и арести, така и поради невъзможността на Стоян Заимов да се наложи като лидер. Най-добре е подготовката в Пловдивския и Търновския революционен окръг. В Пловдивския окръг главен апостол е Панайот Волон, но впоследствие той доброволно отстъпва водачеството на своя помощник Георги Бенковски, който се налага с неизчерпаемата си енергия, твърд характер, решителност и изключителни организаторски качества, Тук в подготовката на въстанието е въввлечено почти цялото население. Мъжете продават имотите си, за да се снабдят с оръжие, жените шият въстанически дрехи и знамена, пекат сухари и правят фишеци за пушките. Извън обсега на подготовката остават значителни територии от българските земи. На практика тя обхваща Старопланинския масив и принадлежащите му територии.

Виктория Митанова – 3 клас – СУ „Н.Й. Вапцаров“, гр. Силистра

На 14 април панагюрските апостоли свикват Народно събрание в Оборище, на което присъстват 56 представители на тайните комитети от окръга и повече от 200 души въоръжена охрана и помощници и където Бенковски получава извънредно пълномощие да ръководи въстанието. Съставена е комисия, която да изработи оперативен план за отбраната на 11-те укрепени пункта, където да бъдат събрани мирното население и въоръжените сили.

По предложение на Бенковски събранието решава въстанието да бъде обявено на 1 май, но събитията се развиват по-бързо. Турските власти научават за събранието в Оборище и на 20 април от Пазарджик в Копривщица и Панагюрище са изпратени жандармерийски отделения, които да арестуват лидерите на местния комитет. При опит да бъде арестуван Тодор Каблешков копривщенските дейци нападат и прогонват полицията. Каблешков изпраща прословутото „кърваво писмо“, което предизвиква неописуем ентузиазъм в Панагюрище. Бенковски нарежда да се вдигне незабавно въстание. За броени минути властта преминава в ръцете на въстаниците. Местната учителка Райна Попгеоргиева, наречена от народа Райна княгиня, яхнала кон, във въстаническо облекло, развява шитото от нея знаме на въстанието. Всички, големи и малки, се събират на площада да чуят огнената реч на Бенковски. Създадено е временно правителство. Сам Бенковски начело на конен отряд от 200 души, наречен „Хвърковатата чета“, обикаля селата, вдъхновява, окуражава, организира. След като към въстаналите райони са насочени редовни, добре въоръжени войски, започва бързото поражение на въстанието.

На 26 април пада Клисуре. Карловско изобщо не успява да въстане. Лагерът на връх Еледжик е разгромен въпреки отчаяната съпротива, а стеклите се в него българи, вклю-

чително жени и деца, са избити. На 30 април е превзето и опожарено самото Панагюрище. Копривщица се спасява от разорение благодарение на голям откуп, платен от местните първенци. Градчето Перущица отбива черкезите, но не успява да отбие редовните части и артилерията на Решид паша от Пловдив. Последната крепост на защитниците остава местната църква. Башибозуците атакуват храма, след което го подпалват. Членовете на местния комитет умъртвяват със собствените си ръце своите жени и деца и се самоубиват, за да не попаднат в ръцете на турците. Примерът им е последван и от други въстаници. Съдбата на намиращото се по-навътре в планината село Батак е още по-ужасна. Свирепите башибозуци на кръвожадния Ахмед Ага подлагат на сеч цялото население. Изклани са около 400 мъже, жени, старци и деца. И до днес по стените на старата каменна църква могат да се видят кървавите петна и следи от пожара, а в музея на Батак се съхраняват дръвниците, на които са били клани беззащитни жертви. Трупотовете на мъчениците за българската свобода са оставени непогребани. Цветущото някога селище е превърнато в руини и задълго става свърталище на лешояди и гарвани.

Едва когато въстанието в Четвърти окръг вече е потушено, започват акциите в Първи Търновски окръг. Сформирана е чета от около 200 души. На 29 април тя се укрепява в Дряновския манастир, където се отбранява 9 дни. След продължителна обсада четниците са заловени и екзекутирани. В Габрово е създадена друга чета, начело с Цанко Дюстабанов. След сражения, продължили цяла седмица, въстанието е потушено. Слабо и ограничено остава въстанието и в Сливенски окръг. Четата им е разгромена, а районът е подложен на репресии, въпреки слабите въстанически действия. Във Врачански окръг въстание не избухва, тъй като там са разположени турски войски поради очакваната война със Сърбия.

Най-ярката проява на подкрепа за въстанието от страна на емиграцията е походът на четата на Ботев. Още при първите известия за въстанието в България Христо Ботев събира чета от 200 млади и смели революционери и на 17 май 1876 г. овладяват австрийския кораб „Радецки“ и дебаркират при Козлодуй. Пред възхитените погледи на пътниците Ботев и другарите му, още със стъпването си на земята, коленичат и целуват родната земя, за която са дошли да проливат кръвта си. Гонена от потери обаче, Ботевата чета води тежки сражения при Милин камък и Веселец, като заема връх Вола над Враца. На 20 май (2 юни) е убит Ботев. Скоро четата е разбита, като повечето участници в нея са убити. На 16 май при нашия прекрасен град – Тутракан, преминава друга българска чета – начело с Таньо Стоянов, която се насочва на помощ на въстаниците от Сливенски окръг.

Кървавата трагедия на българите, при която загиват над 30 000 души, предизвиква мощна вълна в защита на българския народ сред европейските интелектуалци. За първи път в своята история българите попадаме в центъра на вниманието на цивилизования свят. Със своите репортажи в английския „Дейли нюз“ Дж. Макгахан прави достойние на британската общественост зверствата на турците спрямо българите. В движението за защита на българите се включват Виктор Юго, Чарлз Дарвин, Достоевски, Тургенев и др.

Въстанието и жестокото му потушаване са доказателство за невъзможността от понататъшно съжителство между мюсюлмани и християни в Османската империя. То изправя цивилизована Европа пред необходимостта да намери разрешение на българския национален въпрос. Провалилата се Цариградска посланическа конференция през декември 1876 г. слага край на дипломатическите инициативи и открива пътя на войната.

*Любомира Любомирова Бойчева, IX^о клас, СУ „Йордан Йовков“, гр. Тутракан
Ръководител: Вероника Атанасова*

Априлското въстание и значението му за започването на Руско-турската освободителна война

Априлското въстание е връхна точка в българското националноосвободително движение през епохата на Възраждането. То избухва на 20 април 1876 г. по стар стил (2 май по нов стил). Негова задача е извоюването на независимост на България от Османската империя.

С наближаване на решителния час възниква идеята за свикване на общо събрание, на което да се обсъдят основните въпроси на предстоящото въстание. Събранието (наречено още Първо Велико народно събрание) се провежда от 14 до 16 април 1876 г. в местността Оборище. Но заради предателството на един от присъстващите участници – Ненко Терзийски, местните турски власти научават за взетите решения и предприемат незабавни контрадействия (мерки за арестуването на ръководителите на революционната организация), като изпращат специални конни отдели в Копривщица и Панагюрище.

Ивайла Петрова – 9 клас –
Арт школа, гр. Попово

На 19 април една конна полицейска група, предвождана от Неджиб ага, пристига в Копривщица, за да арестува ръководителите на местния революционен комитет. Опитът за арестуване на Тодор Каблешков е неуспешен, но в отговор на нападението той обявява въстанието на 20 април. Конакът бил превзет, църковните камбани забили, пушките гърмели, а от всички улици на Копривщица заприихдали въстаници, облечени с униформи.

Веднага след извършеното нападение Т. Каблешков написва писмо с кръвта на убито турско заптие, наречено Кървавото писмо. С него уведомява апостолите в Панагюрище, където се намират ръководителите на IV революционен окръг, че въстанието е започнало.

Веднага след получаване на вестта в Панагюрище, Георги Бенковски обявява въстанието още същия ден следобед. Властта там преминава в създаден Военен съвет, или т. нар. Привременно правителство, начело с Павел Бобеков. На 22 април в Панагюрище тържествено се освещава въстаническото знаме, изработено от Райна Попгеоргиева Футекова, по-известна като Райна Княгиня. Георги Бенковски организира Хвърковата чета, която вдига населението на средногорските села на въстание.

Първоначално турското население било смутено, но всички мюсюлмани били призовани на война срещу българите. Първа пада Стрелча, след нея Клисуря, а на 30 април турците превземат и Панагюрище. Бенковски безуспешно се опитва да защити столицата. Изключителен героизъм показват въстаниците от Брацигово, Перушица, Пещера, Батак.

Жителите на Перушица оказали отчаян отпор на турците. Намерили последно убежище в божия храм, много от въстаниците сложили край на живота си, за да не попаднат в ръцете на врага. Кочо Честименски и Спас Гинев убиват жените и децата си, а след това и себе си, като по този начин доказват на дело думите „Свобода или смърт“. Още по-трагична била съдбата на Батак, където, в продължение на часове само, били посечени или изгорени повече от 3000 души.

Въстанието в IV революционен окръг, Панагюрище, било потопено в кръв. Хилядите жертви обаче не били напразно. Това проличава в думите на Георги Бенковски, който, наблюдавайки от връх Лисец горящото Панагюрище, възкликнал: „Моята цел е постигната вече. В сърцето на тиранина аз отворих такава люта рана, която никога няма да заздравее. А Русия – нека да заповяда“.

В Първи (Търновски) революционен окръг „кървавото писмо“ пристига със закъснение едва на 25 април, но там въстанието не получава масов характер. Местните комитети сформират чети, с които се надяват да водят успешни действия срещу турците. След тежки боеве обаче четите са разбити. Особено ожесточени сражения водил отрядът на поп Харитон, който успява да се укрепи в Дряновския манастир и девет дена се отбранява срещу 10-хилядна турска армия. На територията на Търновски окръг действат и четите на Цанко Дюстабанов и на Йонко Карагъзов. И двете чети, в състав около 200 души, имали краткотрайни успехи, след което били унищожени.

Във Втори (Сливенски) окръг властите успяват да арестуват част от изявените комитетски дейци още преди пристигането на „кървавото писмо“. На 3 май е обявено и въстанието в Сливен. Под ръководството на Стоил войвода и Георги Обретенов е сформирана малка чета, която не стига до масови бунтове. На 13 май, след няколкодневни сражения, четата е обкръжена и пленена. Загиват Стоил войвода, Георги Обретенов.

В Трети революционен окръг (Врачански) въстанието изобщо не избухва. На 4 май известието за въстанието в Южна България стига и във Враца. Комитетските дейци

Назлъ Кьороглу – 3 клас – СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра

проявяват колебание и нерешителност. Те считали, че въстанието трябва да започне на 11 май. Местното ръководство очаквало появата на чета от Румъния, която да донесе необходимото оръжие и да предизвика масово надигане сред българите. На 18 май въстанието било обявено и във Враца. Събралите се няколкостотин души твърде бързо се разпръснали, след което се разнесла мълвата за настъпването на турските войски. В областта имало твърде много турски части и местните дейци така и не се решават на действия.

Още след получаване на вестта за въстанието, в Румъния започва подготовката за голяма чета. След като редица опитни предводители, като Панайот Хитов, Филип Тотю и други, отказват да я оглавят, начело на четата застава Христо Ботев. В състава ѝ влизат около 200 души. Преоблечени като градинари и търговци, четниците се качват на австрийския параход „Радецки“ от няколко румънски пристанища и на 17 май принуждават капитана на кораба да спре на българския бряг до село Козлудуй. Оттук започва пътят на четата. Тя се отправя към Балкана, като води тежки сражения с много преследвачи – главно черкези и башибозуци. Особено тежки са боевете при Милин камък на 18 май. На 19 май четата се изкачва на Врачанския балкан към връх Вола. На 20 май през целия ден се води сражение с превъзхождащите сили на турците. Въпреки всичко четата успява да задържи позициите си. Привечер, след приключване на битката, Христо Ботев пада прострелян от вражески куршум на връх Камарата. След смъртта на войводата четата продължава героичния си поход под предводителството на Никола Войновски. В тежки сражения повечето от четниците са избити, заловени, и само малка част от тях успяват да се прехвърлят в Румъния.

На 16 срещу 17 май на българския бряг се прехвърля и четата на Таньо Стоянов, състояща се от около 20 души, която преминава в Източна България, но там тя е унищожена, като в последната битка загива и войводата.

Априлското въстание продължава около един месец с относително голяма интензивност. То обхваща много райони на страната и в него участват близо 10 хиляди въоръжени бойци. Потушено е с голяма жестокост. Над 30 000 мъже, жени и деца са избити, стотици хиляди българи са подложени на репресии, стотици села са опожарени и ограбени.

Жестокостите на турците не могат да се скрият от света. Сведения за тях първи дават дипломатическите представители на чуждите страни, които пребивават в империята, и журналистите на големите европейски вестници. Изключителни в това отношение са заслугите на управляващия руското дипломатическо консулство в Одрин княз Алексей Церетелев, на генералния консул на американското посолство в Цариград Юджийн Скайлър, на американския журналист Джануариъс Макгахан, на англичанина Едвин Пиърс, на американския мисионер Жан дьо Весейин и други. В 200 европейски вестника са публикувани над 3000 журналистически материала, които разкриват истината за потушаването на въстанието.

По инициатива на руското правителство е създадена международна анкета комисия за разследване на извършените престъпления. Активна роля в това отношение играят Юджийн Скайлър и Алексей Церетелев. Към тях се присъединява и журналистът Джануариъс Макгахан, който обнародва в английския либерален вестник „Дейли нюз“ серия вълнуващи статии, в резултат на което се разгръща масово движение на солидарност с българите, насочено срещу лорд Бикънсфилд – най-известния защитник на Османската империя. В цяла Англия се организират събирания и митинги, събират се помощи за пострадалите.

Своята солидарност към българите изразяват и представителите на общността във всички балкански страни, както и в много други държави – Швейцария, Испания, Австро-Унгария, Полша, САЩ, Франция.

Най-широк отзвук българските събития намират в Русия. Там се организира масово движение в подкрепа на българите. Руската общественост настоява пред царското правителство незабавно да обяви война на Турция. Сред участниците в движението се открояват писателите Лев Толстой, Тургенев, Достоевски, ученият Менделеев и други. Априлското въстание става мощен революционен стимулатор на цялото българско общество. След разгрома на въстанието настъпва нарастване на политическата активност, насочена към радикално действие.

Въстанието на българския народ от април 1876 година е най-значимата въоръжена изява на националноосвободителното движение. Като всяка националноосвободителна акция, това въстание е своеобразна война, която съвместява едновременно политически и военни действия. Макар и смазано, националното въстание постига донякъде своите политически цели. Априлското въстание е най-мощната проява на революционните борби през епохата на Българското възрождане, най-висшата проява на българската национална революция.

*Гергана Бончева, VII^a клас, СУ „Йордан Йовков“, град Тутракан
Ръководител: Вероника Атанасова*

Априлското въстание 1876 г. и значението му за последвалата Руско-турска освободителна война 1877-1878 г.

Изминалите 143 години от кървавия април на 1876 г. доказват по убедителен начин, че жестокото разгромяване на въстанието е една от причините за избухването на Руско-турската война и последвалите от нея събития.

Макар и потушено, то изиграва важна роля не само за българската, но и за световната история. С героичната саможертва на дейците си постига целите, които си поставят организаторите му на заседанията на Гюргевския комитет. То изостря Източната криза и довежда Османската империя до политическа криза – държавен преврат, при който султан Абдул Азис е свален от новите османи (турските националисти).

Жестокостите и жертвите са повод Великите сили да обърнат сериозно внимание върху проблема за съдбата на българите и Югоизточните Балкани. Народът ни смело заявява пред общественото мнение вековното си желание за държавна независимост. Всичко това показва, че целите, поставени пред Априлското въстание, са постигнати. Затова аз мисля, че то не само е успешно, а е „една стопроцентова българска политическа победа“.

Този успех е постигнат с цената на нечовешка жестокост, свидни жертви и огромни разрушения. Убитите мъже, жени, деца и старци са около 30 хиляди. Над 80 селища са напълно опожарени, а около 200 са порутени и разграбени. Въстаналите села са около връх Еледжик в Тракия, селата около Габрово в Мизия, около Малешевска планина в Македония, където живее бедно, но будно население. Но основната маса от въстаниците са от богатите търговско-промишлени градове: Копривщица, Панагюрище, Клисура, Брацигово, Батак, Перушица, Пловдив, Габрово, Сливен, където живеят не само заможни, но и с високо за времето образование родолюбци. Затова с щедра ръка даряват средства на революционните комитети, отварят домовете си за народното дело и сами участват в него. Те знаят, че отиват на сигурна смърт или в най-добрия случай на дълго заточение в Диарбекир. Осъзнават, че обричат на гибел не само семействата си, а и всички роднини и близки. Не се страхуват, че ще загубят скъпо имущество и пари, защото над всичко стоят две святи думи: „Свобода или смърт“. Първата е свързана с мечтата, идеала, с бъдещето. Втората – показва осъзнатата необходимост от саможертва в неравната битка с Османската империя. Въстаниците знаят, че битката ще бъде загубена, но важен за тях е отзвукът от нея. Затова Ботев призовава за „незабавна отчаяна революция“, защото „ако сега не вземем участие в съсипването на Османската империя, рискуваме утре да сме последни, а може би и забравени при решението на „Восточний вопрос“. За него особено важно е въстанието да завърши със страшен, драстичен финал, който да покаже на целия свят как българите се сражават за свободата си. И той действа. Преди четата му да завземе австрийския параход, Ботев изпраща телеграма-дописка до известните европейски вестници „Ла Републик Франсез“ и „Журнал дьо Женев“. Чрез нея съобщава, че отряд от 200 души въстаници завладява кораба „Радецки“, за да помогне на въстаналите си сънародници, които „отдавна се сражават срещу петвековния си тиранин за своята човешка свобода и народни права“. „Всички вярваме – се казва в заключение, – че европейските образовани народи и правителства ще ни протегнат приятелска ръка“. Благодарение на тази сензационна новина Априлското ни въстание става известно на международната общественост.

За решаващата роля на отзвука от въстанието узнаваме и от думите на Тодор Каблешков: „Не в куршума на кремъкликката се надявах, а на гърмежа ѝ, който трябваше да

**Ивона-Сияна Станева –
6 клас – Арт школа,
гр. Попово**

стигне до ушите на Европа, на братска Русия“. Оракулски са думите му. Не само Русия и Европа, а светът узнава за зверските жестокости, за кръвопролитията, за палезите, за ужасите, с които е потъпкана, но не разбита жадуваната пет века мечта за свобода.

Каузата на българите се превръща в кауза на европейските политици, в чиито ръце стои бъдещето на България.

Първите не съвсем конкретни репортажи за жестокостите на турците над мирното българско население от въстаналите селища са публикувани на 6 май 1876 г. в британската преса. Американци – преподаватели в „Роберт колеж“, събират информация от българските студенти и я изпращат на британския пълномощен представител в Турция. Липсва ответна реакция. След това изпращат данните на кореспондентите на вестниците „Таймс“ и „Дейли Нюз“. Последният публикува сведенията на 23 юни 1876 г. Това вдига огромен шум в Лондон и на 26 юни зверствата в България са обсъдени в парламента.

Световната общественост реагира на изнесените факти, разкриващи жестокостите към християнското население при потушаването на Априлското въстание. Още първия месец засегнатите райони са посетени от много анкетни комисии. По инициатива на руското правителство се създава специална международна комисия, която проучва, разкрива и документира зверствата. В нея участват дипломатическите представители Юджийн Скайлър (американски генерален консул в Цариград) и Алексей Церетели (втори секретар на руското посолство в Константинопол). Към тях се присъединя-

ват Джанюариъс Макгахан (приятел на Скайлър, американски журналист) и Шнайдер (кореспондент на германския вестник „Кьолнише Цайтунг“). Записките на Макгахан и Скайлър бързо се разпространяват в Европа и добиват голяма популярност. Описанието на Макгахан за Батак е покъртително: „От седлото на коня преброих над сто черепа, без да включвам тези, скрити под другите кости на страхотната грамада, нито тези, разпилени надалеч из нивите. Почти всички черепа бяха отделени от останалата част на костите, почти всички скелети бяха без глави. Тези жени до една са били обезглавени.“

Написаното от американския журналист е ярко доказателство за турските жестокости по българските земи и исторически извод, доказващ турско робство и иго, а не присъствие и съжителство.

На 22 август 1876 г. Скайлър докладва пред американското правителство, че насилията на турците над християнското население в България са напълно установени.

Над 200 вестника, публикували над 3 хиляди материала, подкрепят българската кауза. Те разкриват реалната, макар и шокираща с ужаса и варваризма си картина на потушаване на въстанието. Тези публикации стряскат официалните власти в съответните страни.

В резултат на общественото възмущение от жестокостите при потушаване на Априлското въстание, в Англия се оформя движение за защита на българите, т.нар. „българска агитация“. Уилям Гладстон (четири пъти министър-председател на Великобритания), който през този период е в опозиция, става негов политически водач и защитава българската кауза пред парламента и общественото мнение. В парламентарни дебати, множество речи и памфлети, като „Българските ужаси и Източният въпрос“ (1876), осъжда зверствата на Османската империя срещу българите. Гладстон напада правителството на Дизраели, което е на власт в момента, заради безразличието му към насилията и потисничеството над българите в Турция. Мнозина го обвиняват, че използва българския въпрос за своя политическа изгода, но именно неговата защита на българите и разгласяването на зверствата спомагат за това, светът да заговори за този проблем. След Освобождението той продължава да показва симпатията си към България, защитавайки българите в Македония и Търновската конституция – нещо, което като цяло е странно за английски политик. Към движението в защита на българите се присъединява и английският учен Чарлз Дарвин.

Във Франция се разгръща масово движение, начело със световноизвестния писател Виктор Юго, подкрепен от журналистите Емил Жирарден, Жан Петри и Жан дьо Вестен.

Ирландският поет и писател Оскар Уайлд е потресен от случилото се в България след Априлското въстание и пише „Сонет за избиването на християните в България“, в който призовава Бог да се притече на помощ на християнското население.

Вопълът на българския народ е чут и в Италия. Чрез митинги италианският народ показва своята солидарност. Джузепе Гарибалди с топли думи изказва своята съпричастност към нещастията и подкрепата си към революционните движения в България.

Последствията от Априлското въстание достигат и до Австро-Унгария. Редица писатели и интелектуалци подкрепят българите, а историкът Константин Иречек популяризира българската национална кауза и осъжда турската жестокост.

В Германия известният с прозвището си „Железният канцлер“ Ото фон Бисмарк заявява в Райхстага, че, след извършените от Османската империя зверства в българските земи, тя няма място в Европа.

Най-широк отзвук събитията получават в съседна Румъния, където се организира движение начело с художниците Григореску и Сатмари и поетите Кошук и Замфиреску.

Най-масово и силно е движението в подкрепа на българския народ в Русия. Там влиятелните славянофилски комитети разгръщат широка кампания в подкрепа на народа ни. Руският писател Иван Тургенев изразява възмущението си в стихотворението „Крикет в Уиндзор“:

*Кралица Виктория дами събра.
Тя гледа как пъргаво тичат,
играейки новата модна игра,
която крикет се нарича.*

...
*Видение някакво ѝ се яви-
тя вижда на тая поляна
не топки, а множество хорски глави
и всяка със кървава рана.*

...
*„О, докторе, дайте ми някакъв цар,
що става със мене, кажете!“
„Разбирам- отвърща и лекарят стар,-
вий вестници много четете.*

...
*Прочели сте вие навярно в тях,
че всичко в България гние
от турския гняв. Вземете тоз прах,
веднага това ще ви мине.“*

...
*„Британски реки, помогнете ми вий,
измийте петното по-скоро!“-
„Грешите, кралице, не ще се измий
кръвта на невинните хора.“*

Към гласовете в подкрепа на българската кауза се присъединяват Дмитрий Менделеев, Толстой, Достоевски, Аксаков и други интелектуалци, които с руския народ изстрадват заедно с българите болките им. Протестът на руския народ придобива политически облик. Макар правителството начело с Горчаков да се стреми да води политика на опазване на статуквото и пасивност по отношение на Източния въпрос, то Априлското въстание и неговият отзвук в Русия постига най-големия си политически успех. То успява да промени курса на руския император, чиято цел става решаването именно на този въпрос, в който централно място заема българският проблем.

Само 6 месеца след въстанието, на Цариградската посланическа конференция на Великите сили, българският въпрос е централен проблем, изискващ спешно решение. Оттук нататък политическото му решение не подлежи на никакво съмнение и е въпрос само на време.

И това време идва. Появилата се обединена Германия и стремежът ѝ да се утвърди като велика сила разрушава изградените съюзи и предизвиква нови стратегически конфигурации. Това се отразява върху Източния въпрос и го превръща в център на борбата между великите сили за европейско надмощие. Българската освободителна кауза попада чрез Априлското въстание в този конфликт. А това е време, когато германската дипло-

мация търси всевъзможни начини, за да тласне Русия във война с Османската империя.

Турция, заплашена от Русия с война, се надява да бъде подкрепена от Великобритания. Английското правителство ѝ заявява, че поради създадите се обществени настроения не може да вземе нейната страна.

През 1877 г. руското правителство, ръководено от славянските си чувства, от желанието да помогне на православните християни, а и от своите интереси, обявява война на Османската империя и навлиза с войските си в България. След едногодишни военни действия, на 3 март 1878 г. в градчето Сан Стефано е подписан предварителен мирен договор, според който територията на България ще е с площ от около 170 000 кв. км. Великите сили обаче са против създаването на голяма по площ славянска страна под влиянието на Русия и това се отразява при решенията на последвалия Берлински конгрес.

Въпреки това най-важната цел на Априлското въстание е постигната. „Гърмът от кремъклияката“ предизвиква великите сили да преосмислят позициите си и да подкрепят българската кауза за свобода и държавност чрез последвалата Руско-турска освободителна война. В резултат на това на картата на Европа се появяват „не една, а цели две български държави – Княжество България и Източна Румелия“.

*Мариана Йорданова Липкова, IX^a клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра
Преподавател по история: Розалина Иванова*

Теодор Златев – 3 клас – СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра

Априлското въстание 1876 г. и значението му за последвалата Руско-турска освободителна война 1877 – 1878 г.

Няма аналог в човешката история, който да доближава този героизъм! След близо 500 години гнет, един народ, изгубил държавата си, все тъй жарко пази спомена за своята история, възражда своето българско самосъзнание и копнее за свобода. Няма народ, който да издържи 5 века робство, като запази своя език, своята религия и своя дух в агресивна асимилираща среда на нашественик окупатор. Не бихме повярвали, ако не беше се случило.

И днес трябва да се гордеем с историята си. Защото носим кръвта и завета на дедите си. България съществува не защото е било лесно, а въпреки че е било трудно. И ще просъществува, докато сме достойни наследници на този горд и мъдър народ.

Българското освобождение няма да бъде получено даром. Българският народ ще трябва да заплати с много жертви – въстаници и невинни деца, старци и жени. Кулминацията на бунтовете срещу наложената османска власт ще бъде Априлското въстание. То, заедно с въстанието в Босна и Херцеговина (1875) и Сръбско-турската война (1876) ще прерасне в Руско-турска война.

Срещу десетките хиляди въстаници в Априлското въстание се изправя десетократно по-голяма османска армия, чиято цел е не просто да погаси бунта, а да убие надеждата за свобода, да внуши отчаяние и хаос.

Организацията е строга. Гюргевският революционен комитет изготвя подробен план. Формирани са 5 революционни окръга, ръководени от главни апостоли.

Това, което следва, е поредица от събития, задвижили необратимо тъй чаканата промяна в историята на балканските земи. Без никаква военна или политическа подкрепа отвън. Сами срещу цяла империя. В името на висш идеал, в името на съдбата на следващите поколения.

Кипи трескава подготовка. Срещу стоманените оръдия на модерно въоръжената турска армия българите изправят стари пушки и самоделни черешови топчета, които често се пръскат още при първият залп.

На 14 април 1876 г., в местността Оборище се събират представители на комитетите от IV окръг. Приет е план за въстаническите действия.

Предателство едва не осуетява въстанието. То избухва преждевременно на 22 април в Панагюрище. Свободата тържествено била обявена, а знамето на Райна Княгиня – осветено. Последвали масови арести на комитетски дейци и превантивно струпване на турската армия.

При опит да бъде заловен Тодор Каблешков, копривщенските дейци нападнали и прогонили с оръжие полицията. В градчето била установена революционна власт, а Каблешков изпратил знаменитото „Кърваво писмо“. „Хвърковатата чета“ на Бенковски полетяла из градове и села, възвестявайки святата вест, и събирала нови и нови патриоти на оръжие.

В I и II окръг била приета четническа тактика. А в III окръг въстанието е осуетено от струпаните турски войски, в очакване на война със Сърбия. Христо Ботев прекосява Дунава и стъпва със своята чета на родна земя с парахода „Радецки“. В V окръг турски арести преварват действията с арести чак до Македония.

В най-успешния окръг – четвърти, под ръководството на Георги Бенковски, се формирала постоянно действаща въстаническа милиция, контролираща подготовката за

въстанието. Срещу 8-10 хиляди зле въоръжени, разпокъсани и неопитни въстанически сили били хвърлени над 80 хиляди души башибозук и 10 хиляди редовна армия, снабдена с артилерия.

Светлите български синове и дъщери поемат по пътя на безсмъртието и плащат с живота си, имота си и благоденствието на семействата си. Въстанието е потушено с невиджана жестокост. Над 30 хиляди души са избити, стотици хиляди българи са подложени на репресии. Най-кървавите стълкновения се извършват край село Батак. Българските чети, неосведомени, че бунтът е потушен, отхвърлят призива да се предадат на башибозука начело с Ахмед ага, продължавайки съпротивата. Равносметката е кърваво клане, чиято жестокост смразява кръвта.

При защитата на Ново село от настъпващите турци, жени и деца, с колове в ръце, застават зад позициите, за да заблудят врага за числеността на реално сражаващите се. В късния следобед на 11 май при сражението под връх „Марагидик“ напорът на настъпващите черкези става неудържим. Тогава жените се включват в боя в подкрепа на сражаващите се мъже. „Продай си нивата – купи си пушка“ са думите на хора без робско самосъзнание, но и приели една страшна присъда с това. Само 9 глътки свобода е Новоселската република от 1876 г. – има я само 9 дни, но е със своя гражданска и военна власт. Новоселци с черешовите топчета на позициите на Дебневския боаз, известили с тях горещата си любов за свобода и решимостта да умрат за нея.

Записките на американския военен кореспондент Януарий Макгахан за периода юли-август 1876 г. отразяват безчинствата – грабежи, убийства и изнасилвания. Посланието, отправено към света от Макгахан, е, че през 1876 г. в днешните територии на България са опожарени над 100 села, а в село Батак са убити десетки хиляди българи. Европейските медии, повлияни от записките на Макгахан, в рамките на 18 месеца публикуват над 3 хиляди статии, заклеяващи събитията в Батак и другите места в България.

Панславянството, човешката съпричастност и общата християнска вяра, са все поводи Русия да се намеси на Балканите, обявявайки война на Османската империя. Априлското въстание е неуспешен военен акт, но политическият отзвук в Европа оправдава намесата на Великите сили. Народният бунт довежда до Освободителната война (1877 – 1878) и създаването на Третата българска държава.

Българският народ пролива кървава хекатомба за своята свобода. Моят роден край – Стара Загора, помни тази цена. Правите улици са наследството на опожарения „жив град с темели дълбоки в кости побити, три реда кости, три реда кърви“.

Поклон!

Гергана Тихомирова Тонева, VI^a клас, Второ ОУ „Петко Рачов Славейков“, гр. Стара Загора

БУНТОВНА ПРОЛЕТ

Китна пролет, месец май
житни стръкчета наболи,
изгрев – кървав.
Китна пролет, месец май
буен вятър, зарево над милата,
нещастната родина.
Късна доба, стръмен бряг,
малка чета Дунава премина.
По стария хайдушки път
смелата чета пое, а той обрасъл е с вечност.
Звездната нощ разстила побелелите си коси
над шепата герои, които и мракът пое,
за да ги покрие с безсмъртие.
Как жадно те таяха в своите сърца
вярата, надеждата и любовта
да видят свободно своето
поробено Отечество родно.
И ето настана последната битка,
Ятаганът в ръката на Таньо страшно тежи,
програчва гарван нейде отляво,
а дъждът го жали с капките сълзи.
Прокънтят изстрели, полюшват се лица
и няма самодиви, а само кръв и смърт геройска.
И днес на хълма с издигната сабя и поглед, вперен в безкрая,
изправен, войводи, стоиш,
на пост и с обич синовна над род и родина бдиш.

Меркал Шенол, VIII^a клас, ПЗГ „Добруджа“, гр. Силистра

„ВЕЛИК ПАТРИОТ“

Акростих

ВЕЛИК ПОДВИГ ГО ОБЕЗСМЪРТЯВА!
ЕДНА МЕЧТА ЗА СВОБОДА ГО ВДЪХНОВЯВА,
ЛЕГЕНДА ЗА ПОКОЛЕНИЯ ОСТАВА,
ИМЕТО МУ СЛАВА ОЗАРЯВА.
КЪМ БОРБА НАРОДА ПРИЗОВАВА.

ПО ВОЙВОДСКИ СИЛНИ ДА СМЕ ЗАВЕЩАВА,
АПОСТОЛСКА ДОБЛЕСТ ВНУШАВА.
ТВЪРД, ПРЕД ТРУДНОСТИ НЕ СЕ ПРЕДАВА!
РОДИНА И БЪЛГАРСКИ РОД ОТСТОЯВА,
И С ДЕЛОТО СИ МЪДРИ ЗАВЕТИ НИ ДАВА.
ОБИЧ И ПРЕКЛОНЕНИЕ ПОЛУЧАВА,
ТАНЪОВАТА ЯРКА ЗВЕЗДА НИ ОСВЕТЯВА!

Деница Георгиева Тотева, VI клас, ОУ „Христо Никифоров“, гр. Ловеч

Яна-Мария Гагова – 3 клас – СУ „Н.Й. Вапцаров“, гр. Силистра

СТАТУТ

ЗА ОРГАНИЗИРАНЕ И ПРОВЕЖДАНЕ НА НАЦИОНАЛЕН УЧЕНИЧЕСКИ КОНКУРС, ПОСВЕТЕН НА 35-ия ПОХОД „ПО СТЬПКИТЕ НА ЧЕТАТА НА ТАНЬО ВОЙВОДА“

ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ:

Националният ученически конкурс за мултимедийни проекти, есета, стихотворения и рисунки е посветен на 35-ия поход „По стъпките на четата на Таньо войвода“. Инициативата през настоящата година е на КПД „Родно Лудогорие“, гр. София, и клуб „Родолубие“ при ОУ „Св. Климент Охридски“, гр. Попово, с подкрепата на Министерство на образованието и науката (МОН) и РУО на МОН в страната.

Основни цели:

1. Да се създадат условия за формиране на ценностни ориентации и качества, свързани с чувството на национална идентичност и любов към Родината и уважението към другия.
2. Да се създадат условия за развитие на потребности, интереси и нагласи за учене и самоусъвършенстване при изразяване и отстояване на активна жизнена и гражданска позиция.

Конкретни цели:

1. Да се формират и затвърдят умения за аргументирано писмено излагане на лична теза и боравене с историческите факти и извори.
2. Да се формират и затвърдят уменията за самостоятелно набавяне, представяне, аргументиране и анализ на данни.
3. Да се стимулира емоционално-естетическото отношение към значими исторически събития.

Видове ученически разработки:

1. Мултимедийни проекти
2. Съчинения, аналитични и интерпретативни текстове, есета и стихотворения
3. Рисунки

Участници:

Учениците от съответното училище, подготвили собствени писмени текстове, рисунки и мултимедийни презентации по зададените теми

Условия за участие:

В конкурса за мултимедийни проекти, есета, стихотворения и рисунки могат да участват всички ученици от страната, разпределени в две възрастови групи: I – VIII клас и IX – XII клас.

Изисквания към представените проекти и творби:

Теми:

I–VIII клас

1. Априлското въстание 1876 г. и значението му за последвалата Руско-турска освободителна война 1877 – 1878 г.

2. Таньо войвода през призмата на съвременния и модерен свят.

3. Какво знаем за Таньо войвода и пътя на неговата чета през 1876 г.?

IX–XII клас

1. Априлското въстание 1876 г. и значението му за последвалата Руско-турска освободителна война 1877-1878 г.

2. Таньо войвода през призмата на съвременния и модерен свят.

За участниците в раздел „Рисунки“, темата е: „Светът е за всички“.

СПЕЦИФИЧНИ ИЗИСКВАНИЯ:

I. Мултимедийни проекти

Участието с мултимедийни проекти може да бъде индивидуално или в екип.

▪ При колективното участие в разработването на един проект могат да участват максимум 3 ученици.

▪ Всеки участник, отговарящ на условията, може да участва с повече от един проект.

▪ Участниците задължително посочват трите си имена, училище, клас, пълния адрес, телефон, e-mail, както и три имена, телефон и **e-mail** на учител-ръководител.

▪ Мултимедийните проекти да бъдат разработвани на лицензиран или свободно разпространяем софтуер, работещ под операционна система Windows.

▪ Няма ограничения в сложността и в съдържанието, в използвания формат и обем.

▪ Проектите могат да бъдат представени и като обикновено слайдшоу в Power Point или като мултимедия с флаш приложение, вградено видео, макромедия и др.

Критерии за оценяване:

- осмисляне, аргументираност и достоверност на темата;
- умение за излагане на фактите;
- елементи на изследователска дейност;
- оригиналност и творчески подход към темата;
- използване на различни източници и коректност в тяхното посочване;
- езикова и стилистична култура;
- естетическо изпълнение.

II. Съчинения, аналитични и интерпретативни текстове и есета

Критерии за оценяване:

- ясно и точно формулирана теза;
- удачно подбрани аргументи;
- личностна позиция;
- оригиналност и творчески подход към темата;
- езикова и стилистична култура.

III. Рисунки

Всеки участник може да използва свободно избрана техника: акварел, темперни бои, пастели, графика, флумастер, молив, колаж.

Творбите не трябва да се паспартират и няма да бъдат връщани на авторите. На гърба на всяка рисунка е необходимо да бъдат отбелязани четливо следните данни:

- лично и фамилно име на автора, точен адрес;
- клас и училище;
- телефон за контакт или електронен адрес;
- три имена, телефон и e-mail на учител-ръководител.

Етапи и оценяване:

I етап: Учениците от съответните степени на образование: първа група – от I до VIII клас, и втора група – от IX до XII клас, със съдействието на учителите по история, български език и литература, изобразително изкуство и информатика, изготвят писмените си текстове, рисунки и мултимедия, след което ги предават на специално определен от директора на училището учител, който ги изпраща най-късно до 30.05.2020 г. на адрес: София 1303, ул. „Осогово“ № 60, КПД „Родно Лудогорие“ – за д-р А. Кънев, или www.ludogorie.org, rodno.ludogorie.org@gmail.com

II етап: Комисия разглежда постъпилите разработки, като ги оценява и класира според образователните степени: първа група – от I до VIII клас, и втора група – от IX до XII клас, в срок до 30.06.2020 г.

Награди:

Материални награди на стойност: първа награда – 70 лв; втора награда – 40 лв; трета награда – 20 лв; поощрителни награди.

Наградите се определят за всяка образователна степен, включително отделно за текстове, рисунки и мултимедия.

Уведомяване:

Авторите на номинираните разработки ще бъдат уведомени по телефон, факс или по електронна поща, в зависимост от посочен от тях начин за комуникация.

Паричните награди ще бъдат изпратени с пощенски запис на съответните учители. Необходимо е да имаме **точен адрес и три имена на лицето**, което ще получи записа, както и **телефон** за обратна връзка.

Д-р Анатолий Кънев

(Председател на КПД „Родно Лудогорие“)

КПД „Родно Лудогорие“
София, 1303
ул. „Осогово“ 60
02/929 61 01
www.ludogorie.org

ПРОТОКОЛ

за класиране на участниците в Националния конкурс–викторина
за ученически текстове, рисунки и мултимедия,
посветен на похода „По пътя на Бедреддин“

ТЕМИ:

1. „Времето на Бедреддин (1359–1420 г.) и неговото въстание (1413–1418 г.)“
2. „Идеите на Бедреддин през призмата на съвременния и модерен свят“
3. „Светът е за всички“ – тема за рисунка

Днес, 6.03.2020 г., **комисия за рисунка** в състав: проф. Десислава Минчева и д-р Анатолий Кънев, като разгледа получените рисунки, направи следното класиране:

I група – от I до VIII клас

I награда – 70 лв.:

Йоанна Йонкова Габровска, V клас, школа „Арт Попово“, гр. Попово, р-л Искра
Хаджииванова

II награда – 40 лв.:

Виктория Тодорова Митанова, IV клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра, р-л Мари-
риела Тодорова

III награда – 20 лв.:

Добромира Малчева Малчева, VII клас, школа „Арт Попово“, гр. Попово, р-л Искра
Хаджииванова

Поощрителни награди:

Мариета Йорданова Иванова, V клас, школа „Арт Попово“, гр. Попово, р-л Искра
Хаджииванова

Ивайла Георгиева Стоянова, IV клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра, р-л Мари-
ела Тодорова

II група – от IX до XII клас

Награди не се присъждат

Днес, 6.03.2020 г., **комисия за есе и стихотворение** в състав: Джена Славова, д-р
Тихомир Стефанов и Ерхан Чаушев, направи следното класиране:

Награди – есе:

I група – от I до VIII клас

I награда – 70 лв.:

Моника Тодорова, VIII клас, ПЗГ „Добруджа“, гр. Силистра

II награда – 40 лв.:

Даниела Даниелова Райчева, VII клас, II ОУ „Петко Рачов Славейков“, гр. Стара
Загора

III награда – 20 лв.:

Крум Руменов Крумов, V клас, СУ „Христо Ботев“, гр. Тутракан

II група – от IX до XII клас

I награда – 70 лв.:

Стела Иванова, XI клас, ПЗГ „Добруджа“, гр. Силистра

II награда – 40 лв.:

Яница Костадинова, XI клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра

III награда – 20 лв.:

Симон Спасов, XI клас, ПЗГ „Добруджа“, гр. Силистра

Поощрителни награди:

Марияна Йорданова Липкова, X клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра

Елбруст Обретенов, XI клас, СУ „Хр. Ботев“, гр. Тутракан

Нилай Шериф, X клас, ЕГ „Хр. Ботев“, гр. Кърджали

Награди – стихотворение:

I група – от I до VIII клас

I награда – не се присъжда

II награда – 40 лв.:

Яна-Мария Гагова, IV клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра

III награда – 20 лв.:

Кристина Георгиева, VIII клас, ПЗГ „Добруджа“, гр. Силистра

II група – от IX до XII клас

I награда – не се присъжда

II награда – 40 лв.:

Яница Костадинова, XI клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра

III награда – 20 лв.:

Николай Руменов Николов, XI клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра

Рая Недева Липкова, X клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра

Днес, 6.03.2020 г., **комисия за мултимедийна презентация** в състав: Боряна Мекушина, д-р Христина Вътова, Васил Кънев и Росица Филипова, направи следното класиране:

I група – от V до VIII клас

I награда – 70 лв.:

Теодор Калоянов Обретенов, VII клас, СУ „Христо Ботев“, гр. Тутракан

II награда – 40 лв.:

Валена Миленова Харизанова и Йолана Живкова Борисова, V клас, II ОУ „П. Р. Славейков“, гр. Стара Загора

III награда – 20 лв.:

Дениз Кямуран Мехмед, VI клас, СУ „Христо Ботев“, гр. Тутракан

Мария, Димитър и Георги Еневи, VIII клас, ГПЧЕ „Ромен Ролан“, гр. Стара Загора

Поощрителни награди:

Зефира Христова Стоянова, VI клас, ОУ „Петко Р. Славейков“, гр. Стара Загора

Ивайла Нарлева, VII клас, ОУ „Отец Паисий“, гр. Силистра

Дара Цветелинова Денева, VI клас, СУ „Христо Ботев“, гр. Тутракан

Стефания Любомирова Дойнова, V клас, СУ „Никола Велчев“, гр. Самоков

Симона Станиславова Станилова, VI клас, СУ „Никола Велчев“, гр. Самоков

Кристина Георгиева, VIII клас, ПЗГ „Добруджа“, гр. Силистра

II група – от IX до XII клас

I награда – 70 лв.:

Никола Сашев Тодоров, X клас, СУ „Христо Ботев“, гр. Тутракан

II награда – 40 лв.:

Мелих Сезер Нехат, XI клас, СУ „Н. Й. Вапцаров“, гр. Силистра

III награда – 20 лв.:

Есра Юзджан Юсеин, X клас, ЕГ „Христо Ботев“, гр. Кърджали

Поощрителна награда:

Любослав Иванов Зашев, IX клас, СУ „Никола Велчев“, гр. Самоков

д-р Анатолий Кънев

(председател на КПД „Родно Лудогорие“)

БЪДИ ВОЙНИК

За първи път от 36 години обстановката както в България, така и по целия свят налага забрана на всички масови културни мероприятия и поради тази причина се отмени и провеждането на традиционния Национален поход „По стъпките на четата на Таньо войвода“, който ежегодно се организира и провежда от Културно-просветно дружество „Родно Лудогорие“, в периода от 30 май до 2 юни. През последните няколко години Походът е под патронажа на президента на Република България и се организира с подкрепата и съдействието на Министерството на отбраната, Министерството на образованието и науката, областните управи на областите Силистра, Разград и Търговище, регионалните управления по образование и общините и музеите на Тутракан, Силистра, Исперих, Разград и Попово.

Патронът на похода, Таньо Стоянов Куртев, е български революционер, роден в Сливен, съратник на Левски при създаването на комитетите в Сливенско. По идея на Ботев две чети – едната под негово ръководство, а втората – под ръководството на Таньо – влизат на територията на България, като идеята е била да помогнат на въстаналия български народ, като увлекат въстаници до Стара планина, където да създадат зона – свободна територия, и да дадат отпор на турските войски. По този начин те искали да принудят Великите сили да се включат в конфликта на страната на въстаниците. За съжаление, те не успяват да осъществят първоначалния си план. Четата на Таньо войвода,

след 11 дни и три сражения, е разбита при село Априлово, Поповско. Повечето от четниците са заловени, а войводата загива в ръкопашен бой с врага.

В мероприятията на похода се включват над 30000 човека от цялата страна. Освен походните групи от вече цитираните места, в прегледите участват групи от гр. Кърджали, гр. Сливен, гр. Варна, гр. София и др. Голяма група участници се включват за 2 или 3 дни.

През 2019 г. за първи път по време на похода Министерство на отбраната проведе национална информационна кампания „Бъди войник“, която предизвика голям интерес и сред участниците в похода. Организаторите направиха жест и на 1 юни 2019 г. проведоха своето заключително събитие в гр. Попово, по времето, в което походната колона влиза в града. На него присъстваха над 3500 души, а водачът на похода, д-р Анатолий Кънев, рапортува на министъра на отбраната Красимир Каракачанов.

Отзвукът от събитието и ефектът, който то имаше върху походниците, гражданите на Попово и останалите гости, са доказателство за ползата от съвместни мероприятия на държавните институции, местната власт и неправителствения сектор. Общите дейности между походниците, учениците и военните формирования създадоха интерес и положителни нагласи към Българската армия и към службата в името на Родината.

Натрупаният през годините опит показва, че съвместната работа на терен най-добре обучава младия човек, подготвя го и го възпитава да цени и да съхранява българските традиции, стожер на които през вековете е и Българската армия.

Джена Славова и полк. Борислав Калчовски

Конкурс за етюд по специалността и свободна творба с подкрепата на д-р Кънев и д-р Желязков

*„Творчеството винаги е едно себеизразяване и
едновременно с това непрекъснато създаване на един свят.“*

Проф. Александър Фол

Преди осемнадесет години на 7 април – Световния ден на здравето и Ден на здравния работник, в коридорите на Факултета за изящни изкуства на Националната художествена академия (НХА) в София се поставя началото на една инициатива в подкрепа на млади художници, която се превръща в традиция и продължава до днес. Става дума за първото издание на „Конкурс за етюд по специалността и свободна творба“ за специалностите „Живопис“, „Скулптура“ и „Графика“. По регламент участват студентите редовно обучение, а победителите във всеки раздел в конкурса се награждават с годишна стипендия в размер на 1500 лв., като спонсорът също така откупува и творби на други участници. Но дотук с формалната страна!

Този конкурс е по идея на д-р Анатолий Кънев – стоматолог, ерудит, историк по душа, горещ привърженик на съхраняването на историческата памет и националната култура, меценат, ценител и колекционер на произведения на изкуството. Той притежава солидна и стойностна колекция от творби на стари майстори, български съвременни автори и млади български художници. Като човек, отстояващ традицията, д-р Кънев подкрепя класическото рисуване, Академията като институция, която предоставя възможност за цялостното формиране и художественото израстване на студентите чрез широтата на учебната програма, чрез основните дисциплини като рисуване, живопис, скулптура, графика, композиция, пластична анатомия, перспектива и т.н. и същевременно запазването индивидуалността на студента. Така за един художник, преди да се развие като такъв, е важно да получи основата – да бъде добър рисувач. А след това да надгражда, видоизменя, усъвършенства. Рисунката стои в основата на всяка творба, тя е като арматурата – основно изграждащ елемент на конструкцията. Провеждането на конкурси сред студентите, и конкретно по рисуване, етюд по специалността, оказва съществена роля за активирането на творческия им потенциал, на въображението им, превръща се в съревнование помежду им. Всеки един от тях има правото да избере смисъла и целта на своя агон (от др. гръцки: ἀγών – състезание, борба). В годините, д-р Кънев продължава да следи творческото развитие на студентите след академията, включително и тяхната специализация, жанрова насоченост и реализация.

Три години след началото на конкурса, през 2005 г., съпричастен към идеята на д-р Кънев става и д-р Желязков, лекар-хирург, който споделя неговата страст към изкуството.

Знаем колко труден е пътят на художника, на хората, които се занимават с изкуство изобщо, знаем и за необходимостта от справяне със социални и битийни несгоди. Но ето, че във време, в което характеристика на голяма част от обществото е духовното обезличаване, липса на морали и етика, време, в което много често изкуството бива забравено, то среща съпричастност в лицето на двамата лекари, споделящи идеята за жизненоважната роля на изкуството за нашето оцеляване като нация. Тази тяхна инициатива е значима за съвременното ни изкуство не само като реална подкрепа на бъдещите творци, но и от друга гледна точка. Тя подкрепя динамиката, плурализма на изявите и сти-

ловото многообразие, спецификите на академичното обучение и предизвикателствата, които то отправя като художествена практика към съвременето.

Съмишленици в българското начинание са и акад. Светлин Русев, който преди две години напусна този свят, и проф. Десислава Минчева, преподавател по рисуване в НХА – художници с трайно място в историята на българското изобразително изкуство. Те се заемат с важната за-

дача този конкурс да подпомогне млади таланти в началото на творческия им път. Да подкрепят тези от тях, които работят активно, доказвайки че освен талант и артистичност, недоловими за другите (но не и за зоркото око на професионалистите), е необходимо едно важно условие – много труд и стремеж към развитие. Или, както казва Фридрих Ницше: „...човек поначало носи в себе си много заложи. Всеки притежава вроден талант, ала само у малцина е вродена и култивирана онази мяра от упоритост, издръжливост, енергия, за да стане той наистина талант или да стане това, което е, а то значи: да го излее в творби и дела.“

В състава на журито през годините, освен проф. Десислава Минчева, която е негов председател, и акад. Светлин Русев, са и художниците, преподаватели в Академията: проф. Ивайло Мирчев, проф. Станислав Памукчиев, проф. Емил Попов, акад. Крум Дамянов, проф. Любомир Каралеев, проф. Петър Чуклев, доц. Димо Колибаров, проф. Иван Славов и др.

Като пряк наблюдател и участник в организацията на събитието, още помня деня 7 април 2009 г. Като на филмова лента пред очите ми се разгръщат кадър по кадър: журито внимателно и подробно разглежда експонираните рисунки на студентите в двата коридора, обсъжда и коментира различни като артистични решения творби, многообразието от художествени похвати и разнообразието от теми. Виждам надежда, вяра, строгост, педантичност, оптимизъм, критичност! Изборът не беше лесен тогава и става все по-труден с всяка изминала година... Не се променят само лицата на студентите – тръпнещи в очакване, щастливи, очаровани, притеснени, всеки, надяващ се да бъде отличен... Несъмнено този конкурс е събитие!

И така вече осемнадесет години неотклонна вяра и подкрепа на изкуството, на младите, на бъдещето!

Наташа Ноева

ДОБРОСЪСЕДСТВО, ДОВЕРИЕ, ИСТИНА
КПД РОДНО ЛУДОГОРИЕ

ПОД ПАТРОНАЖА НА
ПРЕЗИДЕНТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
РУМЕН РАДЕВ

С ПОДКРЕПАТА НА МУЗЕИТЕ И ОБЩИНИТЕ НА
СИЛИСТРА, ТУТРАКАН, ИСПЕРИХ, РАЗГРАД И ПОПОВО
И МИНИСТЕРСТВО НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА

**35^{ТИ} ПОХОД
ПО ПЪТЯ НА
ЧЕТАТА НА
ТАНЬО ВОЙВОДА**

30 МАЙ - 2 ЮНИ 2020

ОТ ДУНАВА ПРИ С. ПОЖАРЕВО - ОБЩИНА ТУТРАКАН
ДО КЕРЧАН БАИР ПРИ С. АПРИЛОВО - ОБЩИНА ПОПОВО

ПРИ
ЩЕ БЪДЕ НА

ПОХОДНАТА КОЛОНА
В ЧАСА

С УЧАСТИЕТО НА ТУРИСТИ, УЧЕНИЦИ, МЛАДЕЖИ И ПОТОМЦИ НА ВОЙВОДАТА И ЧЕТНИЦИТЕ
КАНИМ ВИ ДА СЕ ВКЛЮЧИТЕ В ПОХОДА И ПОСРЕЩАНЕТО НА ПОХОДНИЦИТЕ.

